

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA
MEHMED ÂKİF'E DAİR YAZILMIŞ
ESERLERDEKİ DEĞERLENDİRMELER

AYŞE TÜRK

160101012

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. M. FATİH ANDI

İSTANBUL 2018

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
DÜZELTİLMİŞ

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA
MEHMED ÂKİF'E DAİR YAZILMIŞ
ESERLERDEKİ DEĞERLENDİRMELER

AYŞE TÜRK
160101012

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. M. FATİH ANDI

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programı 160101012 numaralı öğrencisi Ayşe TÜRK'ün ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Mehmed Âkif'e Dair Yazılmış Eserlerdeki Değerlendirmeler**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **10.09.2018** tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Fatih ANDI

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan AKAY

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Şerif ESKİN

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe TÜRK

İmza

Düzeltilme Metni

- 1- İçindekiler kısmı yeniden düzenlendi.
- 2- Dördüncü Bölümdeki kitap değerlendirmeleri tekrar gözden geçirilerek belirlenen on eser arasındaki benzerlik ve farklılıklar ayrı bir şekilde ortaya konuldu.
- 3- Önsöz, Giriş ve Sonuç kısmında düzeltmeler yapıldı.
- 4- Dipnot ve Kaynakça kısmına farklı kaynaklar eklendi.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA MEHMED ÂKİF'E DAİR YAZILMIŞ ESERLERDEKİ DEĞERLENDİRMELER

ÖZET

Günümüze kadar Mehmed Âkif Ersoy'un hayatı, edebî kişiliği ve fikirleri etrafında oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Mehmed Âkif üzerine yazılmış olan bu monografik çalışmaları karşılaştırarak inceleyen, müstakil herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Mehmed Âkif Ersoy hakkında kaleme alınan on eserden hareketle Âkif'in şahsiyeti, edebî kişiliği ve fikirleri mukayese edilerek incelenmiş olup ilgili yazarların benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde “Mehmed Âkif'in Şahsiyeti” başlığı ile Âkif'in karakteri ve edebî kişiliği; ikinci bölümünde, “Mehmed Âkif'in Düşünce Dünyası” başlığı ile Âkif'in İslâm anlayışı, sosyal ve siyasal fikirleri ile medeniyet düşüncesi; üçüncü bölümünde, “Mehmed Âkif'in Etkileri” başlığı ile Âkif'in vefatından sonra Türk Edebiyatı ve İslam düşünce dünyasına etkisi ve *Safahat*'ın bugüne bakan yönü; dördüncü bölümünde ise “Mehmed Âkif'e Dâir Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme” başlığı ile bu çalışmada esas alınan on eser üzerine incelemeler yapılmıştır.

Farklı ideolojik kimlikler tarafından muhtelif bakış açılarıyla yazılmış olan bu on eser mukayese edilerek yapılan bu çalışmada, Mehmed Âkif Ersoy hakkındaki yorum benzerlikleri ve farklılıkları bir başlık altında toplanmaya çalışılmıştır.

A REVIEW ON THE WORKS REGARDING MEHMED ÂKIF UNDER REPUBLICAN PERIOD TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Until today many articles and works about Mehmed Âkif's life, his literary identity and his thoughts have been studied. There is not any separate studies which make analysis by comparing monographic works about Mehmed Âkif. In this thesis, Mehmed Âkif's personality, literary identity and his thoughts are examined by comparing ten different works that were written about him. While the convergences and divergences between the authors' of those works are tried to be identified.

The study consists of four parts. In the first section, with the title of "Mehmed Âkif's Personality", Âkif's personality and literary identity are discussed. In the second part, namely "Mehmed Âkif's World of Thoughts", Âkif's understanding of Islam and his social, political opinions and consideration civilization is studied. In the third part of the thesis, "Effects of Mehmed Âkif", Âkif's influence on Turkish literature and Islamic thought especially after his death and the facet that his important work, *Safahat*, which is interested in today and today's world, is examined. In the last part, we made an examination on those ten writings that were constituted the basis of the thesis with the title of "A Review About Books That Were Written On Mehmed Âkif".

In this study, similarities and differences of interpretation about Mehmed Âkif are tried to be collected under one head by comparing ten different works that were written by different ideological identities with different perspectives.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başından itibaren Türk toplumu Batılılaşma ile köklü bir değişim ve yenileşme dönemine girmiştir. Bu değişim ve yenilik adımları daha çok siyasî, sosyal ve kültürel alanda, fikir ve düşünce yapısında kendini göstermiştir. Mehmed Âkif Ersoy, Türk edebiyatında gerek şahsiyetiyle, gerek edebî kişiliğiyle, gerekse fikirleriyle önde gelen ve kendinden sonraki şairleri etkileyen biri olarak yerini almıştır.

Türk milletinin millî şairi, İstiklâl Marşı'nın ve *Safahat* eserinin yazarı, yakın tarihin yerli ve gerçekçi fikir adamı Mehmed Âkif Ersoy, birçok yazar ve düşünür tarafından “örnek bir şahsiyet” olarak görülmüştür. Türk milletinin duygu ve düşünceleri, savaş sonrası yaşanan ruh hâli ve toplumun gelecek tasavvuru Mehmed Âkif'in kalemiyle dile gelmiştir. Âkif, Türk edebiyatı çerçevesinde edebî kişiliğiyle beraber fikir adamlığıyla da öne çıkan bir fikir adamıdır. Bu yönüyle Mehmed Âkif, “mütefekkir şair” olarak nitelendirilmektedir. Âkif'in İslâm anlayışı onun karakterini, kişiliğini, edebî kimliğini şekillendirmektedir. Kendi döneminde Mehmed Âkif kadar din duygusunu, İslâm düşüncesi altında besleyen ve çoğaltan kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda Âkif'in manzum ve mensur eserlerinin çoğu kısmında İslâm idealini anlattığı ve İttihad-ı İslâm anlayışını yansıttığı görülmektedir.

Mehmed Âkif Ersoy üzerine çalışılmış pek çok eser mevcuttur. Döneminden bugüne Türk milleti tarafından farklı bakış açılarıyla, farklı ideolojik kimliklerle işlenen bir isim olması hasebiyle onun hakkında yapılan yorumlar ve değerlendirmelerde farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Mehmed Âkif Ersoy hakkında kaleme alınmış on eserden hareketle şair hakkında yapılan yorum, benzerlik ve farklılıkları dört ana bölümde incelenmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde, Mehmed Âkif Ersoy'un hayatı ana hatlarıyla anlatılmıştır. Birinci bölümde, Mehmed Âkif'in karakter ve ahlâkına değinilerek edebî kişiliği

üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Mehmed Âkif'in fikir dünyası, sosyal ve siyasî hedefleri, medeniyet anlayışı etrafında yazarların görüş ve yorumları mukayese edilerek açıklanmıştır. Üçüncü bölümde şairin vefatından sonra Türk edebiyatına ve İslâm düşünce dünyasına etkisi ile *Safahat*'ın bugüne bakan yönü incelenmiştir. Dördüncü bölümde, belirlenen on eser, karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise tüm bölümlerde incelenen konular genel olarak ele alınıp muhtarasan açıklanmıştır.

Son olarak, bütün öğrenim hayatım boyunca ve bu çalışmayı yapmaya başladığım günden bu yana maddeten ve mânen beni daima destekleyen sevgili aileme, tezin yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyerek bana yol gösteren; sorularıma, usanç duymadan cevap veren, sonsuz sabır ve hoşgörüsüne hayran olduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. M. Fatih ANDI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. MEHMED ÂKİF'İN ŞAHSİYETİ.....	14
1.1. KARAKTERİ ve AHLÂKI.....	14
1.1.1. Vefâlı, Azimli, İradeli, Merhametli, Mütevazı	17
1.1.2. Yeise Düşmanlığı.....	18
1.1.3. Kızan Adam	19
1.1.4. Fikir ve Cemiyet Adamı.....	20
1.1.5. “Büyük Adam” Mehmed Âkif	24
1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	27
1.2.1. Sanat Anlayışı.....	29
1.2.2. Şiirinin Özellikleri.....	33
1.2.3. Şiirlerin Tasnifi	39
1.2.3.1. Kur'an'dan İlhamlı Şiirler	40
1.2.3.2. Lirik Şiirler	44
1.2.3.3. Manzum Hikâyeler	44
1.2.3.4. Hutbe ve Öğüt Şiirleri.....	45
1.2.3.5. Mizahlı Şiirler	46
1.2.3.6. Manzum Tasvirler.....	47
1.2.3.7. Seyahat Şiirleri.....	48
1.2.4. Eserleri	48
1.2.4.1. Safahat	48
1.2.4.1.1. <i>Safahat (Birinci Kitap)</i>	52

1.2.4.1.2.	<i>Süleymaniye Kürsüsünde</i>	56
1.2.4.1.3.	<i>Hakkın Sesleri</i>	58
1.2.4.1.4.	<i>Fatih Kürsüsünde</i>	58
1.2.4.1.5.	<i>Hâtıralar</i>	59
1.2.4.1.6.	<i>Âsım</i>	62
1.2.4.1.7.	<i>Gölgeler</i>	64
1.2.4.2.	İstiklâl Marşı	66
1.2.5.	Diğer Meseleler	69
1.2.5.1.	Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Gerçeklik.....	69
1.2.5.2.	Cemiyet Meseleleri Karşısında Âkif.....	71
	İKİNCİ BÖLÜM	73
2.	MEHMED ÂKİF'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI	73
2.1.	MEHMED ÂKİF ve DİN	74
2.1.1.	Mehmed Âkif'in İslâm Anlayışı.....	74
2.1.2.	Mehmed Âkif ve Tasavvuf.....	76
2.1.3.	Mehmed Âkif'in İslâm İdeali	79
2.1.4.	Cami Kürsüsünde Âkif	84
2.2.	ÂKİF'İN DÜŞÜNCESİNDE SOSYAL ve SİYASAL HEDEFLER	86
2.2.1.	Mehmed Âkif ve Türkçülük, Batıcılık ve İslâmcılık.....	86
2.2.2.	Mehmed Âkif'te Kavmiyet ve Milliyet.....	90
2.3.	MEHMED ÂKİF'İN MEDENİYET DÜŞÜNCESİ.....	94
2.3.1.	Âkif'in Medeniyet Anlayışı.....	94
2.3.2.	Âkif'in Şark ve Garb Medeniyetine Bakışı.....	96
2.4.	ÂKİF'İ DİĞER EDEBİYATÇILARLA MUKAYESE	98
2.4.1.	Mehmed Âkif ve Yunus Emre.....	98
2.4.2.	Mehmed Âkif ve Tevfik Fikret.....	99
2.4.3.	Mehmed Âkif ve Yahya Kemal.....	102
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	103
3.	MEHMED ÂKİF'İN ETKİLERİ	103
3.1.	YAŞAYAN MEHMED ÂKİF	103
3.2.	ÂKİF'İN İSLÂM DÜŞÜNCESİ	106
3.3.	SAFAHAT'IN BUGÜNE BAKAN YÖNÜ.....	109
	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	111
4.	MEHMED ÂKİF'E DÂİR KİTAPLAR ÜZERİNE BİR	

DEĞERLENDİRME	111
4.1. CEMİL SENA ONGUN, “MEHMED AKİF: HAYATI, ESERLERİ İDEALLERİ”	111
4.2. FARUK KADRİ TİMURTAŞ, “MEHMET ÂKİF ve CEMİYETİMİZ” .	111
4.3. AHMED CERRAHOĞLU, “BİR İSLAM REFORMATÖRÜ: MEHMET ÂKİF”	112
4.4. SEZÂİ KARAKOÇ, “MEHMED ÂKİF”	112
4.5. NURETTİN TOPÇU, “MEHMED ÂKİF”	113
4.6. AHMET KABAKLI, “MEHMET ÂKİF”	114
4.7. MEHMED DOĞAN, “CAMİDEKİ ŞAİR MEHMED ÂKİF”	114
4.8. M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ, “MEHMED ÂKİF ERSOY”	116
4.9. METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU, “MÜSTESNA ŞAİR MEHMED AKİF”	116
4.10. M. ORHAN OKAY, “MEHMED ÂKİF: KALABALIKLARDA BİR YALNIZ ADAM”	118
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	125

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser/yer
a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Yay.	: Yayınları
s.	: Sayfa/sayfalar
S.	: Sayı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl, dünya sisteminde köklü değişimlerin ve sarsıntıların yaşandığı dönemlerdir. Bu dünya sistemindeki köklü değişimler ve yenilenmeler siyasî, sosyal ve kültürel alanda, fikir ve düşünce yapısında kendini belli etmektedir. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Türk toplumu, Batılılaşma adına atılan büyük yenilik adımların, ideolojilerin, savaşların ve siyasî yapı değişikliklerinin çarpıcı bir şekilde hız kazandığı bir zaman dilimine girmiştir. Bu süreçte Mehmed Âkif Ersoy mücadelecî bir ruhla meydanlarda yerini almıştır.

Mehmed Âkif, 1873-1936 yılları arasında I. Meşrutiyet dönemi, II. Abdülhamid dönemi ve II. Abdülhamid'in saltanatının son bulması, II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması ve iktidarı, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele gibi birçok gelişmeyi yakînen müşâhede eden bir karakterdir.¹ Bundan dolayıdır ki, ayrışmalara ve çatışmalara karşı direnerek toplumu tek bir çatı altında toplama gayreti Âkif'in özelliklerinden biridir.

Şairliği, fikir adamlığı, sosyal ve siyasî olaylara yaklaşımı, vatana ve millete sahip çıkışı, edebiyat ve sanat üzerinde öne sürdüğü derin düşünceleriyle Mehmed Âkif, Türk edebiyatının önde gelen şairlerindedir. Millet ve vatan sevgisi, kahramanlık, istiklâl, ümmet bilinci, İslâm şuuru, İslâm medeniyeti fikirleri onun karakterini oluşturan yapı taşlarından sadece birkaçıdır. Doğduğu ve yetiştiği çevre de Âkif'in karakterinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Onun şahsiyeti, fikirleri ve sanatı hakkında bir fikre sahip olabilmek için onu daha yakından tanımak önemlidir. Bu nedenle hayatına kısaca değinmekte fayda vardır.

***

---

¹ Mehmed Âkif Ersoy'un yaşadığı dönemin fikrî ve siyasî yapısı hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Nihat Karaer, "Mehmet Akif ve II. Meşrutiyet", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 639-646., Vahdettin Işık , "Mehmet Akif'in Yaşadığı Dönemin Fikri ve Siyasi Yapısı", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s.39-60.

Mehmed Âkif Ersoy, hicrî 1290 yılı Şevval ayında (Aralık 1873), İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgüzel Mahallesi'nde yer alan Sarı Nasuh Sokağı'ndaki aile evinde dünyaya gelmiştir.

Babası İpekli Mehmed Tahir Efendi (1826-1888) aslen Arnavutluk'un İpek kazasına bağlı Şuşisa köyündendir.² Annesi Emine Şerife Hanım (1836- 1926) ise aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşmiş bir Türk ailenin kızıdır. İbnu'l- Emin Mahmud Kemal vesilesiyle Hasan Basri Çantay, Âkif'in babasının "salih, fazıl, vefi, sahi, âlicenap, mürüvvetkar, müstakim, bir üstad-ı kâmil" olduğunu, annesinin de "hüsnü ahlak sahibi muhterem bir hanım" olduğunu söylemektedir.³

Yozgatlı Mahmut Efendi'den ders ve icazet almasının ardından Fatih Medresesi müderrisliği yapan babası Tahir Efendi hakkında Mehmed Âkif "Benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim" diyerek babasının, yetişmesinde ve eğitiminde büyük rolü olduğunu belirtmiştir.

Tahir Efendi, âlim bir şahsiyet olmakla birlikte tasavvuf ehli ve Nakşibendî tarikatına bağlı, dindar bir zâttır. Medrese tahsili ve hocalığı esnasında temizliği ile tanınan Tahir Efendi'ye arkadaşları tarafından "Temiz" lâkabı verilmiş ve "İpekli Temiz Tahir Efendi" diye anılmıştır.

Mehmed Âkif'in babası Tahir Efendi oğluna ebced hesabıyla doğum yılını gösteren "Ragıyf" adını vermiş, ancak bu adın pek yaygın olmamasından ve aile fertleri ve çevresi tarafından anlaşılmasından dolayı bir müddet sonra bu kelime "Âkif" şeklini almıştır.

Dört yaşında doğup büyüdüğü Fatih'teki Emîr Buhârî Mahalle Mektebi'nde ilk tahsiline başlayan Âkif, bu mektebe iki yıl devam ettikten sonra Fatih İptidaîsi'ne geçiş yaparak ilkokul eğitimini tamamlamıştır. Ortaokul tahsiline de 1882 yılında Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde devam etmiştir.

---

² Soyunun baba tarafına dayandığını Mehmed Âkif Ersoy şiirinde bize şöyle aktarmaktadır:

Bunu benden duyunuz, ben ki evet, Arnavudum...

Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!...

Bkz. Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, (Haz.: Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz), Ankara, Hece Yayınları, 2009, s. 206.

³ Hasan Basri Çantay, **Âkifnâme**, İstanbul, Erguvan Yayınevi, 2008, s. 22.

İlkokul ve ortaokul tahsili sırasında babası Tahir Efendi ve Hoca Halis Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Ayrıca Fatih Câmii'nde Sâdi'nin *Gülistan*'ını, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okutan Selânikli Esad Dede'den hem Farsça dersleri almış, hem de onun eser okumalarını yakından takip etmiştir.

Mehmed Âkif'in Fatih Merkez Rüşdiyesi'indeki öğrenciliği sırasında Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde arkadaşlarına nazaran daha başarılı oluşu, lisân konusundaki kabiliyetini kanıtlamaktadır. Bu dönemin kayda değer diğer bir tarafı da Âkif'te şiir merakının uyanması ve şiir kitaplarını okumaya başlamasıdır. Bu yıllarda okuduğu ilk manzum eserin Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u olduğunu kendisi belirtmiştir.

Mehmed Âkif daha sonra, dönemin önde gelen okullarından Mekteb-i Mülkiye'yi tercih etmiştir. Burada Türk edebiyatının önemli edib ve şairlerinden olan Muallim Nâci Bey'den (1850-1893) edebiyat dersleri almıştır. Mehmed Âkif, hocası Muallim Nâci'nin de etkisinde kalmış olacak ki, on dört on beş yaşlarında gazel tarzında şiirler yazmayı denemiştir. Ancak daha sonraları Mehmed Âkif'in bu denemeleri yırtıp attığı bilinmektedir.

Mekteb-i Mülkiye'deki eğitimini bitiren Mehmed Âkif, okulunun yüksek kısmına bir yıl devam ettikten sonra babası Tahir Efendi'yi kaybetmiştir (1887/1888). 1306 Ramazan'ının ilk günü (13 Mayıs 1889), Fatih yangınında ailenin tek mal varlığı olan Sarıgül'deki evleri de yanmıştır. Bu iki felâketin üst üste gelmesiyle Âkif ailesine maddî ve manevî destek olabilmek için okulunu bırakıp "Mülkiye Baytar Mektebi"ne yatılı öğrenci olarak geçiş yapmıştır.

Mehmed Âkif, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'ni iki yılı gündüzlü, iki yılı yatılı olmak üzere dört yılda tamamlayarak, 22 Aralık 1893 yılında buradan birincilikle mezun olmuştur.

Mehmed Âkif, mektep yıllarında Doğu ve Batı dillerine karşı ilgilidir. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi derecede bilen Mehmed Âkif'in, 1893 itibarıyla şiirleri yayımlanmaya başlamıştır. Mehmed Âkif'in ilk şiirleri ve Camile Flammarion'dan tercüme ettiği *Uranie* adlı eser *Resimli Gazete*'de yayımlanmıştır.

Aynı yıl içerisinde *Servetifünun* mecmuasında üç yazısı, Sâdî'den yaptığı manzum ve mensur tercümeleleri de yer almıştır.

Ayrıca medrese eğitimini almasının ardından sekiz on yaşlarında Kur'ân'ı ezberlemeye başlayan Mehmed Âkif, "Tahsil-i âlîyi bitirdikten sonra hâfız oldum. Fakat ondan evvel Kur'ân'ı okuya okuya gayet pişkin bir hâle getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az müddet içinde Kur'ân'ı ezberleyiverdim"⁴ demiştir.

Baytar Mektebini başarılı bir şekilde bitiren şair, Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytarîye ve Islâh-ı Hayvanât Umum Müfettiş Muavinliği'ne atanarak memuriyet hayatına başlamıştır. Görev icabı memleketin her karış toprağını gezen Âkif, halkı ve köylü kesimi yakından tanımış, bu sayede toplumu bizzat dinleme fırsatı yakalamıştır. Bu yakından tanıma ve gözlem sayesinde Mehmed Âkif, *Safahat*'ın hemen her bölümünde halk ve köylünün durumunu gerçekçi tasvirlerle gözler önüne sermiştir.⁵

Mehmed Âkif, 1 Eylül 1898 yılında Tophane-i Amire Veznedarı Mehmet Emin Bey'in kızı İsmet Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Cemile, Feride, Suad, İbrahim, Naim, Emin, Tâhir adlı çocukları dünyaya gelmiştir.

17 Ekim 1906 yılında memuriyet görevine ilaveten, tahsil gördüğü Halkalı Zirâat Mektebi'ne "Kitâbet- i Resmiye muallimi" olarak tâyin edilmiş, ardından 25 Ağustos 1907 yılında Çiftlik Makinist Mektebi'nde "Türkçe Muallimi" olarak görevlendirilmiştir. Ardından 24 Kasım 1908'de, Dârülfünûn da (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) "Edebiyât-ı Osmâniye" muallimliğine tâyin edilmiştir.⁶

---

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1989, s.30

⁵ Örnek teşkil etmesi açısından Mehmed Âkif'in "Hasta" şiirine bakılabilir. Âkif, *Safahat*'ın birinci kitabındaki "Hasta" şiirini Anadolu'dan gelen ve vereme tutularak ölen öğrencisi Ahmed'in gerçek hikâyesinden ilham alarak yazmış ve şiirde yaşamın içinden gelen gerçek tasvirlerle yer vermiştir.

⁶ Mehmed Âkif'in Dârülfünûn hocalığı ve Darülfünûn'da verdiği dersler hakkında detaylı bilgi için Bkz.: M. Fatih Andı, "Mehmet Âkif'in Dârülfünûn Hocalığı ve Darülfünûn'da Verdiği Edebiyat Dersleri", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 287-299.

1893-1913 yılları arasında memuriyet görevini yerine getiren Mehmed Âkif; görevi sebebiyle İstanbul, Rumeli, Anadolu, Arnavutluk ve Arabistan'da bulunmuştur.

Mehmed Âkif, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada "Umûr-i Baytariye Dâiresi müdür muavini" olarak çalışmıştır. İslâm topraklarında yaşanacak felâketleri derinden hissederek milleti uğruna bir şeyler yapmanın arzusunda olan Âkif, rasathane müdürü olan arkadaşı Fatin Hoca aracılığıyla, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmak için edilmesi gereken yemine itiraz etmiştir. Çünkü yeminde yer alan "*Cemiyetin bütün emirlerine kayıtsız şartsız itaat edeceğim*" cümlesindeki "kayıtsız şartsız" ibaresini kabul etmemiş ve "*Ben Cemiyet'in emr-i ma'rûfuna bîat ederim. Mutlak söz veremem*" diyerek "*sadece iyi ve doğru olanlarına*" şeklinde yemini değiştirmiştir. Âkif, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin daha sonra Türkçülük akımına meyletmesiyle Âkif yanıldığını anlayarak üyeliğinden ayrılmıştır.

Eşref Edib ve Ebül'ula Mardin'in sahip oldukları *Sırâtı müstakîm* dergisinde 27 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan Mehmed Âkif, daha sonra bu derginin başyazarı olarak tâyin edilmiştir. Din, felsefe, hukuk, edebiyat ve ilim bu derginin genel politikasını teşkil etmektedir. Mehmed Âkif, *Sırâtı müstakîm* dergisinin başyazarı olması sebebiyle bütün şiirlerini ve yazılarını bu dergide yayımlamış, 18 Kasım 1908'de de "Darülfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir" adıyla ilk makalesini neşretmiştir. Ebül'ula Mardin'in 183. sayıdan itibaren dergi yönetiminden ayrılmasıyla dergi, yalnızca Eşref Edib tarafından yayımlanmıştır. Mehmed Âkif'in dergide yayımlanan şiirleri *Safahat* adı ile 1911'de kitap hâlinde basılmıştır. 8 Mart 1912'den itibaren de dergi ad değişikliğine giderek *Sebîlü'r- Reşâd* adıyla yayımlanmaya devam etmiştir.

Mehmed Âkif, Balkan Savaşı felâketleri dolayısıyla Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye Câmilerinde 11 Mayıs 1913'ten itibaren vaazlar vermeye başlamış ve

bu vaazların metinleri *Sebîlü'r- Reşâd* dergisinde yayımlanmıştır. 1913 ve 1914'te kısa süreli olarak Mısır'a gitmiştir.⁷

Mehmed Âkif, I. Dünya Savaşı yıllarında (1914) Alman hükümetinin daveti üzerine İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken Almanlara esir düşen Müslümanların durumunu incelemek için devlet tarafından vazifeli olarak Teşkilât-ı Mahsûsa (Osmanlı İstihbarat Teşkilatı) aracılığı ile Berlin'e gitmiştir. Farkında olmadan Osmanlı Devleti ile savaşan Müslüman esirlerini aydınlatmaya çalışan Âkif, Berlin'de üç ay kaldıktan sonra 1915 yılında İstanbul'a geri dönmüştür.⁸ Ardından Teşkilât-Mahsûsa tarafından kurulan bir heyete dâhil olan Âkif, Arap kabilelerinin I.Dünya Savaşı'nda devlete sadık kalmasını sağlamak amacıyla Arap Yarımadası'ndaki Necid bölgesine giderek Medine'yi ziyaret etmiştir.⁹ Aynı yıl Muhammed Abduh'tan tercüme ettiği *Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdafası* adlı eseri yayımlanmıştır.

Mehmed Âkif 1918'de, Mekke Emiri Şerih Haydar Paşa'nın daveti üzerine İzmirli İsmail Hakkı Bey ile Âliye'ye (Lübnan) giderek iki ay kadar orada kalmış. Lübnan'da bulunduğu sürede Osmanlı Devleti'yle diğer İslam ülkeleri arasında çıkacak meseleleri çözümlenmek amacıyla İstanbul'da Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan Darü'l Hikmet-i İslâmiye Cemiyeti'nin başkâtipliğine tâyin edilmiştir.

1919 yılının ilk aylarından itibaren, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerine karşı ilk cephe açılarak Anadolu topraklarında Millî Mücadele faaliyetleri başlatılmıştır. İstanbul'un işgali sırasında İstanbul'da bulunan Mehmed Âkif, Eşref Edib ile birlikte Batı Anadolu'daki işgale karşı halkı bilinçlendirmek adına Balıkesir'e gitmiştir. 23 Ocak 1920'de Zağnos Paşa Câmii'nde Cuma namazı sonrası halkın Millî Mücadele'ye katılması için vaaz veren şair, bir millî ruh bütünlüğü oluşturarak onları Millî

⁷"El-Uksur'da" adlı şiiri bu ziyaretin mahsulüdür.

⁸ Berlin'de görev icabı bulunan Mehmed Âkif, Batı'daki büyük ilerlemelere şahit olur ve oradaki intibalarını "Berlin Hatıraları" adlı şiirine aksederek *Sebîlü'r- Reşâd* dergisinde yayımlamıştır. Daha sonra Milli Mücadele döneminde vaazlarla halkı irşada çağırarak, Almanya'da müşahede ettiği olayları aktarmıştır.

⁹ Mehmed Âkif'in en değerli eserlerinden biri sayılan "Necid Çöllerinden Medîne'ye" adlı şiiri bu seyahatin bir mahsulüdür.

Mücadele'ye davet etmiş ve savaşlara katılarak yardım etmeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır.

Zağnos Paşa Câmii'ndeki vaazından sonra İstanbul'a dönen Mehmed Âkif, 1920 Nisan ayı başında Millî Mücadele'ye destek vermek üzere Ankara'ya gitmeye karar vermiştir. Mehmed Âkif, Ankara'da halkı ve toplumu bilinçlendirerek onları, millî kuvvetlerle birleşmeleri konusunda teşvik etmiştir. Bu sırada 3 Mayıs 1920'de "resmî izin almadan memuriyetini terk edip ortadan kaybolduğu" gerekçesiyle Dârülhikme'deki vazifesine son verilmiştir.

Ankara'da, 1920'de yeni kurulan Birinci Millet Meclisi'nde Burdur Milletvekili olarak tâyin edilen Mehmed Âkif, halkı bilinçlendirmek adına Konya'ya gitmiş, ardından Anadolu'nun birçok şehrini gezerek Millî Mücadele'ye destek olmaları konusunda halkı bu uğurda savaşmaya teşvik etmiştir. Halkın birliğini sağlamak adına, Kastamonu'daki Nasrullah Câmii'nde uzun bir süre vaazlarını vermeyi sürdürmüştür. Verilen vaazlar, Millî Mücadele'nin manevî dayanağını oluşturması bakımından Anadolu'nun her köşesine ve cephelere bastırılarak dağıtılmıştır.¹⁰ Mehmed Âkif ayrıca bu zaman diliminde Kastamonu'da *Sebîlü'r-Reşâd*'in yayın faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir.

1920'nin son aylarında Erkân-ı Harbiye'nin talebi üzerine Maarif Vekâleti bir millî marş güftesi yazılması için gazetelere ilan vererek bir yarışma tertip etmiştir. Müsabakaya çok sayıda şiir gelse de vatan ve millet duygusunu ve te'sirini uyandıracak bir şiir bulunamamıştır. Bunun üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi'de Mehmed Âkif'in bu müsabakaya katılması konusunda özel ricada bulunmuş, Âkif ise para için şiir yazamayacağını dile getirerek bu isteği geri çevirmiştir. Bunun üzerine Mehmed Âkif'e müsabakayı kazanınca para verilmeyeceği vaat edilince şiiri yazmaya karar vermiştir.¹¹

---

¹⁰ Diyarbekir Vilâyet Matbaasında Elcezîre kumandanı Nihad Paşa tarafından ayrıca bastırılarak Elazığ, Diyarbekir, Bitlis, Van, vilâyetleri ve civarı halkına ve cephelere dağıtılır. M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 113. Ayrıca Bkz.: Mehmed Âkif, **Kastamonu'da Nasrullah Kürsüsünde**, Diyâr-ı Bekir, Vilâyet Matbaası, 1337, s.32, Bastıran: Elcezîre Cephe Kumandanlığı.

¹¹ Hasan Basri Çantay, **a.g.e.**, s. 85-94.

Mehmed Âkif Ankara’da Taceddin Dergâhı’nda İstiklâl Marşı’nı tamamlamış, bu şiir, 1 Mart 1921’de Maarif Vekili Hamdullah Suphi tarafından mecliste milletvekillerine okunmuştur. 12 Mart 1921’de de Büyük Millet Meclisi’nde yapılan toplantıda İstiklâl Marşı, millî marşın güftesi olarak resmen kabul edilmiştir. Kabulünün ardından gazetelerde yayımlanarak vatanın dört bir yanına dağıtılmıştır.

1 Nisan 1923’te son defa toplanmak üzere yeniden seçim kararı alan Birinci Meclis, Âkif’in Burdur mebusluğuna son vermiştir.¹² Bunun üzerine Mehmed Âkif, 1923 Mayıs ayı başında, ailesiyle birlikte Ankara’dan İstanbul’a geri dönmüştür.

Yaşanan üzücü hadiselerden sonra büyük hüznün içinde olan Mehmed Âkif, Abbas Halim Paşa’nın daveti üzerine Mısır’a gitmiş, bir müddet yazları Mısır’da, kışları İstanbul’da geçirmiş, 1925 kışından itibaren tamamen Mısır’da yaşamaya karar vermiştir.¹³ Hayatının geri kalanını Mısır’da devam ettirmiş, Abbas Halim Paşa’nın köşk ve arazilerinin bulunduğu Hilvan Köyü’nde ikamet etmiştir. 1925-1935 yılları arasında ise Kahire’de “Câmiu’l- Mısıryye” adlı üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermiştir.

1923, 1924 ve 1925 yılları arasında “Fir’avun ile Yüzyüze”, “Şehidler Âbidesi İçin”, “Vahdet”, “Gece”, “Hicran”, “Secde”, “Hüsâm Efendi Hoca” gibi şiirleri Mısır’da kaleme almıştır. 1925’te de Abdülaziz Çavuş’ten tercüme ettiği *İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler ve Anglikan Kilisesine Cevap* adlı eserler yayımlanmıştır.

1925 yılında Mehmed Âkif Diyânet İşleri Başkanlığınca ısmarlanan *Kur’ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri* üzerinde çalışmaya başlamıştır, ancak 1931’de Kur’ân-ı Kerîm meâlini tamamladığı halde bu tercümenin Kur’ân’ın aslı yerine kullanılmasından endişe etmiş ve meâli teslim etmekten vazgeçtiğini Ankara

¹² Âkif’in yeni kurulan İkinci Meclis’te yer almamasının sebebi; yeni hükümetin lâik devlet hukukunu inşa ederek, “İslâm Birliği” idealini devletin yapısından tecrit etmek istemeleridir. (M. Orhan Okay, **Mehmed Âkif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 20)

¹³ Mehmed Âkif’in Mısır’a gidiş nedeni konusunda ortaya atılan fikirler kategorize edilmiştir. Bkz.: Düccane Cündioğlu, **Âkif’e Dair**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 12-14. Âkif, Şefik Kolaylı’ya “Peşine polis takılıp takip ettirilmesinden müteessir olarak yurdu terk etmek zorunda kaldığını” söyleyerek Mısır’a gidiş sebebini açıklar. Bkz.: M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli**, İstanbul, Şûle Yayınları, 2005, s. 14-22.

hükümetine resmî olarak bildirmiştir.¹⁴ Bu *Meâl-i Şerîf*'in “Tevbe Suresi”ne kadar olan kısmı 2012 yılında yayımlanmıştır.¹⁵

1935 yılında Mehmed Âkif, karaciğer rahatsızlığından ötürü hava değişimi için Lübnan'daki Suku'l Garb Köyü'ne gitmiş, ancak istirahat için gittiği yerde sıtmaya yakalanmış, bu nedenle geri dönmek zorunda kalmıştır. Vatan topraklarından uzakta ölmekten endişe duyan Âkif, 1936 yılının Haziran ayında yurduna dönmeye karar vermiştir. İstanbul'a gelince, siroz teşhisiyle Nişantaşı'ndaki Sağlık Yurdu'na götürülmüştür. Burada bir ay tedavi edildikten sonra Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'na yerleştirilmiştir.

İstiklâl Marşı'nın şairi ve Millî Mücadelenin manevî kahramanı Mehmed Âkif Ersoy, 27 Aralık 1936 gecesini, ikamet ettiği Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda vefat etmiştir. Hükümet, İstiklâl Marşı şairinin cenazesine hiç ilgi göstermeyerek ölüm haberini duyurmasa da üniversiteli gençlerden oluşan bir topluluk, vefat haberini alır almaz Millî Şairine sahip çıkmış ve cenaze töreni birden büyük bir cenaze merasimine dönüşmüştür. Bu sayede Mehmed Âkif, millî bir törenle üniversiteli genç bir topluluğun omuzları üzerinde ebediyete uğurlanarak Edirnekapı Mezarlığı'na yakın dostu Babanzâde Ahmed Naim'in yanına defnedilmiştir.

Mithat Cemal Kuntay, “İstiklâl Marşı ile gömdüler. Fetihden beri şehrin toprağına kendi eseriyle gömülen ilk ölü!”¹⁶ diyerek bir kez daha Mehmed Âkif'e olan hayranlığını dile getirmiştir. 1960 yılında ise yol inşaatı sebebiyle Mehmed Âkif'in mezarı Edirnekapı Şehitliğine naklolunmuştur. Ölümünün 50. yılı dolayısıyla 1986 yılında da Âkif'in mezarı devlet tarafından yeniden yaptırılmıştır.

***

---

¹⁴ 1931, Ramazan ayında hâfizlerin Kur'ân yerine Türkçe tercümesinden sûreler okuması, Kadir Gecesinde, teravihten sonra Ayasofya Câmii'nde Kur'ân'ın Türkçe tercümesinden okunması ve en önemlisi 1932'de ilk resmî tebliğ ile ezan'ın Türkçe okunmasının ardından Âkif endişeye kapılarak bitirmiş olduğu tercümeyle Diyânet İşleri Başkanlığına teslim etmez. M. Ertuğrul Düzdâğ, **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 140. Mehmed Âkif'in, Kur'ân meâline ne olduğu hakkında detaylı bilgi için Bkz.: M. Ertuğrul Düzdâğ, **Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli**, İstanbul, Şûle Yayınları, 2005., Düccane Cündioğlu, **Bir Kur'ân Şairi Mehmed Âkif ve Kur'ân Meâli**, İstanbul, Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 1995.

¹⁵ Mehmed Âkif Ersoy, **Kur'an Meali: Fâtîha Sûresi-Berâe Sûresi**, haz. Recep Şentürk, Âsım Cüneyd Köksal, İstanbul, Mahya Yayıncılık, Ağustos, 2012.

¹⁶ Mithat Cemal Kuntay, **Mehmed Akif**, İstanbul, L&M Yayınları, 2005, s. 192.

Mehmed Âkif Ersoy'un kronolojik hayatına dair önemli noktalara değindikten sonra şairin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi hakkında analizlerde bulunmak yerinde olacaktır. Mehmed Âkif, derinlikli ve çok boyutlu düşünceleriyle Türk edebiyatının ve sanat dünyasının güçlü bir damarını temsil eden bir fikir ve sanat adamıdır. Gerek fikir yazılarıyla, gerek gazetesinde yayımladığı makaleleriyle, gerekse de kendini temsil eden şiirleriyle Türk edebiyatı camiasının mümtaz ve değerli bir şahsiyettir.

Mehmed Âkif, Millî Marş'ın şairi olmakla birlikte Millî Mücadele sürecinde gazetelerde tebliğde bulunup, câmilerde, vaaz kürsülerinde, meydanlarda halkı bilinçlendirmek adına gönüllü olarak yerini alan bir karakterdir. Buna ilaveten Âkif, Milli Mücadele'ye şiirleriyle katkıda bulunan ve milleti tarafından Milli Mücadele'nin "manevî kahramanı" olmaya layık görülen bir isimdir.¹⁷

Şiirlerini sokağa ve kalabalığa dâhil eden bir isim olan Mehmed Âkif'in metinlerini; sokak, câmii, tekke, meydan, kahvehane, mektep, üniversite gibi mekânların diliyle metinlerini neşrettiği görülmektedir. Bu nedenle görüş ve düşüncelerini sade, duru, tabîî bir Türkçe ile manzum ve mensur eserlerine yansıtmıştır. "Sanat toplum içindir" anlayışını benimseyen Âkif bu sayede sanat ve gayesinden de ayrılmamaya özen göstermiştir. Ancak yeri geldiğinde, İslâm davasının coşkusuna kendini kaptırdığı zamanlarda, şiirlerinde Farsça tamlamaların çoğaldığı ve dilinin ağırlaştığı da görülmektedir.¹⁸

Mehmed Âkif realist bir bakış açısıyla ve gerçeklik endişesiyle şiirlerini neşretmiştir. "Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim / İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim"¹⁹ diyen Âkif, şahit olduklarını mısralarında terennüm etmesi bakımından Türk edebiyatının önde gelen şairleri arasında yer almaktadır.

Mehmed Âkif, İslâm kaidelerini tam teşekküllü bir şekilde yerine getirmek için çalışan, Hakk'ın hatırını her şeyin üstünde tutan ve bunları sade, anlaşılır bir

¹⁷ Hikmet Özdemir, "Mehmet Âkif'in Sanatı ve Fikriyatı", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 33.

¹⁸ Zahir Güvemli, **Mehmet Âkif; Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1958, s. 9.

¹⁹ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 227.

dille şiirlerine yerleştirirken ilhamı doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp İslâmı asrın idrâkine söylemek için gayret gösteren bir şairdir.²⁰

Edebî şahsiyetinin yanı sıra fikir adamlığı yönüyle de ön plana çıkan Mehmed Âkif, “yüksek zekâsı, engin basireti ve tahkiki imanı ile kördüğüm olmuş birçok meseleyi aydınlığa kavuşturan bir fikir adamıdır.”²¹ Bu görüş ve fikir dünyasından dolayı birçok yazar ve düşünce adamı tarafından “mütefekkir” olarak nitelendirilmektedir.

Başyazarlığını yaptığı *Sırâtı müstakîm* dergisinde ilk yayın faaliyetlerine başlayan Âkif, sosyal konulara dair yazılan makalelerini, çevirilerini, edebî, sanat ve düşünce yazılarını, halkı Millî Mücadele'ye teşvik amaçlı câmilerde vermiş olduğu hutbe ve vaazları ile İstiklâl Marşı'nı ilk olarak bu dergide yayımlamıştır.

İstiklâl Marşı, din, dil, vatan ve millet sevgisi temaları etrafında yoğunlaşmakla birlikte, halkın bütünü tarafından benimsenen destansı bir hüviyete sahiptir. Ayrıca bu destansı şiirden yola çıkarak şairin milletiyle bir ruh bütünlüğü içinde olduğunu görmek de mümkündür. Kurtuluş Savaşı'nın heyecanını dile getiren İstiklâl Marşı, bir iman ve ümit şiiridir. En karanlık günlerde ruhlara kuvvet veren, ilhamını halktan alan, halkın duygu, heyecan, arzu ve ümitlerini barındıran bir âbidedir. Şiir, o kadar milletin kendi sesidir ki, şair “benim değil, milletindir” diyerek İstiklâl Marşı'nı kendi kitabına dahi almamıştır.

Safahat ise Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerini bir araya getirdiği yedi kitaplık külliyyatın genel adıdır. Eserde yer alan bölümler ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi görünse de bu bölümlerin aslında, bir “ana kurgu” çatısı altında toplanarak toplumun tarihini genel hatlarıyla tasvir ettiği görülmektedir. *Safahat* külliyyatını oluşturan bölümler şöyle sıralanabilir: “Birinci Safahat” (1911), “Süleymaniye Kürsüsünde” (1912), “Hakkın Sesleri” (1913), “Fatih Kürsüsünde (1914), “Hatıralar” (1917), “Âsım” (1924), “Gölgeler” (1933).

²⁰ “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı.” Şiir için Bkz.: M. Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 403.

²¹ Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 35.

Genel bir çerçeve dâhilinde kabaca incelendiğinde, *Safahat*'ın Mehmed Âkif'in gerek şahsî hayatını gerek düşünce dünyasını bünyesinde barındıran bir eser olduğu görülür. Buradan hareketle bu eserin, şairin “iç hayat” macerasının safhalarını yansıttığını söylemek mümkündür. Şair eserde “millî ruh”a ve “millî mücadele”ye yer vermekle birlikte gündeme dair olaylar üzerinde de durmakta,²²yani dönemler hâlinde Türk milletinin ve İslâm topluluğunun serüvenini anlatmaktadır.²³

Birçok yazar, sanatkâr ya da düşünür, topluma mâl olmuş önemli bir şahsiyeti incelerken, o ismi, kendi birikimleriyle, kendi perspektiflerinden bakarak büyük ölçüde kendi dünyalarından hareketle tanımak isterler. Bunun sonucunda da bir bakış açısı ve yorumlama farkının ortaya çıkması kaçınılmazdır.²⁴ Buradan hareketle Mehmed Âkif'in vefatından bugüne kadar hayatı, edebî kişiliği ve fikirleri hakkında pek çok inceleme ortaya konmuştur. Bu bağlamda kendi döneminden bugüne, Mehmed Âkif hakkında, Türk toplumu tarafından farklı bakış açılarıyla yapılan yorumları ve değerlendirmeleri belirlemek, bunlardan birkaçını bir örneklem sunarak incelemek yerinde olacaktır.

Bu çalışmada, Mehmed Âkif'e bakış açıları ve değerlendirmeleri farklı bulunan, bir temsil değeri olduğu düşünülen monografik eserlerin arasından bir seçme yapılarak, bu farklı bakış açılarını tamamlayan bir yelpaze oluşturmak amaçlanmıştır. Bu yüzden de farklı ilgiler, farklı dünya görüşleri ve farklı ideolojik kimlikler tarafından farklı bakış açılarıyla kaleme alınmış on kitap seçilmeye çalışılmıştır. Elbette bu hassasiyetlerle Âkif hakkında başka seçimler de yapmak mümkündür. Ancak bu çalışmada, Âkif literatürüne başlangıçtan itibaren katkı sunduğunu düşünülen, onun hakkında yazılan kitaplarda yahut yazılarda kendilerine sıkça atıf yapıldığına şahit olunan eserler arasından on kitap bu çalışmada esas kılındı.

---

²² Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 35.

²³ Özlem Fedai, “Eşyaya Hakikati Söyletmek’ Yahut Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Tasvirin İşlevi”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 679.

²⁴ Mehmet Aydın, “Mehmet Akif'in Şahsiyeti”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 19-20.

Bu neticede, belirlenen kitaplar şunlardır:

1. Cemil Sena Ogun, “Mehmed Akif; Hayatı, Eserleri ve İdealleri”, 1947.
2. Faruk Kadri Timurtaş, “Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz”, 1962.
3. Ahmed Cerrahoğlu, “Bir İslam Reformatörü; Mehmet Âkif”, 1964.
4. Sezai Karakoç, “Mehmed Âkif”, 1968.
5. Nurettin Topçu, “Mehmed Âkif”, 1970.
6. Ahmet Kabaklı, “Mehmet Âkif”, 1970.
7. D. Mehmed Doğan, “Camideki Şair Mehmed Âkif”, 1989.
8. M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, 1998.
9. Metin Önal Mengüşoğlu, “Müstesna Şair Mehmed Âkif”, 2007.
10. M. Orhan Okay, “Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam”, 2015.

Farklı dünya görüşleri çerçevesinde Mehmed Âkif'i yorumlayan bu on kitaptaki Âkif portresinin benzerlikler ve ayrıştığı noktalar bu tez dâhilinde ortaya konmaya çalışıldı. Böylelikle Âkif'in hem çok yönlü şahsiyet olduğu, hem yorumlanabilir birçok yönünün olduğu, hem de Türk aydınının Âkif hakkında yaptığı farklı değerlendirmeler tespit edilmiş oldu. Adı geçen on eser içinde yer alan yorumlar üzerinden yapılan bu çalışmanın Âkif literatürüne katkı sağlaması temenni edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEHMED ÂKİF'İN ŞAHSİYETİ

1.1. KARAKTERİ ve AHLÂKI

Türk edebiyatının tarihi incelendiğinde birçok sanatçının hayatı, aidiyeti, fikirleri, edebî kişiliği ve sanat görüşü hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Ancak bunlar arasından “pek az sanatkârın eseri ve fikirleri ile şahsiyet arasındaki benzerlik, hattâ ayniyet, Mehmet Âkif’inki kadar olabilmıştır.”²⁵ Sözleri ile hayatı ve uygulamaya koydukları arasında bir çelişki bulunmayan Mehmed Âkif, özü sözü bir, söylediklerinin arkasında duran, hayatı ve eserleri arasında bir bütünlüğün bulunduğu bir şahsiyettir. Mehmed Âkif Ersoy, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında edebî kimliğiyle adından söz ettirdiği kadar karakterinden ve ahlâkından da söz ettirmiştir.

Mehmed Âkif’i yakından tanıyan herkes onun karakteristik özelliklerinin yüzünden okuduğunu söylemektedir. Bir bakıma o, simasıyla seciyesini yansıtan bir şahsiyettir. Hayattayken kendisiyle birkaç defa görüşme fırsatı yakalayan Cemil Sena Ogun, “O, geniş omuzlu, kuvvetli kaşlara, keskin siyah gözlere malikti. İman dolu bakışlarında asabî bir hal, tok ve tereddütsüz sesinde özel bir ahenk vardı. Kıyafeti ihmal edilmiş, sakallı, kibirli gibi görünen haline rağmen mütevazî bir zattı.”²⁶ şeklinde tasvir etmektedir. Nurettin Topçu ise Âkif’in ruhunun, bedeni ile çehresine akseden manasını vasıflandırmak isterken şu portreyi çizmektedir: “Vakar dolu bir alın, hayâ dolu bir çehre; şiddet dolu bir bakış, iman dolu bir sine.”²⁷ Buna

²⁵ Orhan Okay, “Mehmet Âkif’in Karakteri ve Sanatı”, *Hece Aylık Dergisi*, S.: 133, Ocak, 2008, s. 8.

²⁶ Cemil Sena Ogun, *Mehmed Akif; Hayatı, Eserleri ve İdealleri*, İstanbul, Tefeyyüz Kitapevi, 1947, s. 16.

²⁷ Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 22.

göre, hem maddî hem de manevî yönden güçlü bir kişiliğe sahip olan Mehmed Âkif'in karakteri ile siması arasında bir ilişki kurmak mümkündür.

İnandığı davadan vazgeçmeyen, prensiplerinden ödün vermeyen ve idealine bağlı biri olarak yaşayan Mehmed Âkif, karakter ve ahlâkındaki salâbeti hayatı boyunca korumaya özen göstermiştir. Prensipleri doğrultusunda, birtakım hassasiyetleri olan bir şair olarak, şiirlerine de bu durumu yansıttığı görülür. “Âsım”da yer alan aşağıdaki mısralar bu durumun apaçık örneğidir:

Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
...
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koynum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boynum.²⁸

Ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasını sağlayan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü olarak tanımlanmıştır.²⁹ Bu tanım, Orhan Okay'ın Âkif'i, “belli ahlâkî prensiplerin adamı olarak yaşamış bir karakter adamı” olarak nitelemesinde anlam kazanır. Bu doğrultuda, Mehmed Âkif'in Kur'ân ve sünnete dayalı bir İslâm ahlâkını benimsediğini söylemek mümkündür. Bu iki ilahî kaynak, yani Kur'ân ve sünnet, Mehmed Âkif'in dinî ve dünyevî hayatının temel yapı taşları olmuştur.

Mehmed Âkif, dört yıl, dört ay, dört günlükken ailesi tarafından İslami eğitim anlayışına uygun olarak Mahalle Mektebi'ne gönderilerek Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeye başlamıştır. İlk dinî terbiyesini babası Tahir Efendi'den almış, küçük yaşta hâfızlığa başlamış, yüksek tahsilatı sırasında da hâfızlığını tamamlamıştır. Âkif, bu dinî terbiye sayesinde hayatı boyunca saf ahlâkî benimseyen ve yaşayan, duru bir İslâm din anlayışını hayatının her anında temel kaide olarak gören bir karaktere sahip

²⁸ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 384.

²⁹ Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)**, yıl: 1989, cilt: 2, s. 1.

olmuştur.³⁰ Şairin karakter şekillenmesinde İslâm ahlâkının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İslâm ilkeleri doğrultusunda yaşayan Mehmed Âkif, “Sağlam bir Müslüman olmadıkça iyi ve mütekâmil bir insan olmaya imkân yoktur”³¹ diyerek İslâm ahlâkı ile yaşanması gerektiğini, eğer yaşanmazsa neler ile karşılaşılacağını şu mısralar ile belirtmiştir:

Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir;
Rûh-i izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir.
Sâde bir sözdür fakata hikmetlerin en mücmeli:
Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli Yoksa
pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız...
Çünkü hem dünyâ gider, hem din, eğer yapmazsanız.³²

Diğer yandan Ahmet Kabaklı, Mehmed Âkif'in, Çağdaş Türk adamının ahlâk manifestosu niteliğinde olan “Zülmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem / Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem”³³ mısralarında ileri sürdüğü düşüncelere tıpa tıpa uyduğunu ve bu düşünceler ekseninde bunları yaşayan bir “fazilet adamı” olduğunu belirtmiştir.³⁴ Çünkü o; dürüstlük, iffet, merhamet, alçakgönüllülük, sadâkat, adâlet gibi ahlâkî meziyetlerin hepsine birden sahip olan bir şahsiyet adamıdır. Bu bakımdan “az yetişir soydan bir ahlâk ve ülkü adamı”³⁵ olan Mehmed Âkif, *Safahat*'ın her mısrasında “Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır, / Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır”³⁶ diyerek İslâm ahlâkının önemine vurgu yapmıştır.

³⁰ D. Mehmed Doğan, *Camideki Şair Mehmed Âkif*, Ankara, Yazar Yayınları, 2013, s. 95.

³¹ Hasan Basri Çantay, *a.g.e.*, s. 286.

³² M. Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 299.

³³ M. Âkif Ersoy, *a.g.e.*, s. 384.

³⁴ Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012, s. 63-64.

³⁵ Kabaklı, *a.e.*, s. 113.

³⁶ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 292.

Mehmed Doğan, Mehmed Âkif'in inandığı gibi yaşadığını, doğru bildiklerinin her zaman arkasında olduğunu, halkı düşünen biri olarak da toplum karşısında hassasiyetini koruduğunu ve bu sayede yaşadığı toplumda “örnek bir şahsiyet” olarak kabul gördüğünü belirtmiştir.³⁷ Ahmet Kabaklı da Mehmed Âkif'in özü sözüne uyan bir fazilet adamı olmasının yanı sıra şahsî prensiplerini hareketleriyle zedelemeyen, hatta onları yaşamında somutlaştıran bir hüviyete sahip olduğunu, hatta şairliğinden de öte “bir karakter anıtı” olduğunu belirtmiştir.³⁸

Bu düşünceler çerçevesinde, Mehmed Âkif'in, İslâm dinine aykırı yaşamayan ve prensiplerinin dışına çıkmayan, karakteristik özelliklere sahip biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira o, inanç ve ahlâk üstünlüğünden doğan kuvvetten dolayı, inandığı davadan vazgeçmeyen bir dava adamıdır. Bu söylenenler bir bakıma Mehmed Âkif'in, hayatı ile eserlerini, düşünce dünyası ile karakterini tam manasıyla birleştirdiğini de kanıtlar mahiyettedir.

1.1.1. Vefâlı, Azimli, İradeli, Merhametli, Mütevazı

Mehmed Âkif'i yakından tanıyan arkadaşı Eşref Edip Fergan'ın *Mehmed Âkif; Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* adlı eserinde Âkif'in merhametinden ötürü arkadaşları için canını fedâ edebilecek vefakârlığa sahip olduğunu söylemektedir. O, dostlarına güvenmiş, onlar için elinden geleni yapmıştır. Sadece yakın çevresine değil, cemiyetine, vatanına, toprağına da vefakâr bir insan olmuştur.³⁹ Bunun yanında azim sahibidir. İstedigine ulaşınca kadar azmeden, tuttuğunu koparan ve sağlam bir iradeye sahip bir karakterdir. Bu yaptıklarından ötürü göğsü kabarmayan, hiçbir karşılık beklemeyen, gösterişten uzak, mütevazı bir insandır⁴⁰ Böylelikle bencillikten uzak olan Mehmed Âkif'in karakterinde “gösterişe önem veren” bir anlayışın yer olmadığını söylemek mümkündür. Eşref Edip hatıralarından aktarır:

³⁷ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 179.

³⁸ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 57.

³⁹ Mehmed Âkif, her ne işe başladıysa onu tam manasıyla tamamlamayı gaye edinen bir karaktere sahiptir. Mektep yıllarında Arapçayı, Farsçayı, Fransızca'yı tam teşekküllü bir şekilde öğrenmesi aslında bu azminin göstergesidir.

⁴⁰ Eşref Edip, **Mehmed Âkif; Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları**, (Haz.:Fahrettin Gün), İstanbul, Beyan Yayınları, 2011, s. 292-293.

“Zahîr-i ahvâli de ilmîni, irfanını gizleyebilmeye müsâid. Onu yakından tanımayanlar, onun eserlerini bilip okumayanlar, onu görünce hiçbir şey anlamazlar. Çok zaman fesi kalıpsız, pantolonu ütüsüz, boyunbağı gelişigüzel bağlanmış, sakalı uzamış gezerdi. Çizme biçiminde, fakat yumuşak deriden husûsî sûrette yaptırdığı mestleri vardı. Pantolonun paçalarını içine koyardı. Mestleri dizlerine kadar uzudu. Bilhassa Harekât-ı Milliye zamanında Anadolu’da hep böyle gezerdi. Fakat son derece temizliğe itina ederdi. Tanıdıkları tarafından tanımayanlara:

“- Şair Mehmed Âkif Bey!”

diye tanıştırdığı zaman, muhâtabı bir müddet hayret içinde kalırdı. Âdeta inanmıyordu. Bu kalıp kıyâfetin içinde o dehâ-yı şî’r ü edeb nasıl olur, diye tereddüde düşerdi.

Üstad bunu hissetmez değil, fakat nedense hiç aldırılmazdı. Hattâ zannedersem hoşuna da giderdi.”⁴¹

Mehmed Âkif, toplum tarafından dostlarına değer veren bir şahsiyettir. Dostunun ızdırablarını, elemelerini, kederlerini kendine dert edinen Âkif, onlardan daha çok dertlerini benimsemiş ve sıkıntılarını için çözüm arayışına girmiştir. Bu yüzden Mehmed Âkif’in sevdiklerine alâka gösteren, desteklerini üzerinden eksik etmeyen ve zaman geçse de dostlarının sıkıntılarını unutmayan bir karakter olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Âkif “Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim, Onu dindirnek için kamçı yerim, çifte yerim”⁴² mısralarıyla bu durumu kanıtlamakla birlikte “Müslümanların derdini kendine dert etmeyen Müslüman değildir” hadis-i şerifini cemaate hatırlatmaktadır.

1.1.2. Yeise Düşmanlığı

Mehmed Âkif, yaşanan kötü olaylar karşısında metanetini koruyan, yeis ve korku nedir bilmeyen, soğukkanlılığı elinden bırakmayan bir karakterdir.⁴³ Eşref Edip’e göre o, en tehlikeli dönemlerde dahi yeise kapılmamış, karamsarlığa kapılan halka ferahlık vermiş, ümitsizliğe düşmemeleri konusunda şiirler, makaleler yazmış ve hutbeler, vaazlar irad etmiştir.⁴⁴ Bu konu hakkında söylediği “Ye’sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen / Hüsrâna düşersin, çıkamazsın ebediyen!”⁴⁵ beytinde yeise

⁴¹ Eşref Edip, **a.g.e.**, s. 301-302.

⁴² M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 384

⁴³ Ahmed Cerrahoğlu, **Bir İslam Reformatörü: Mehmet Âkif**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1964, s. 61.

⁴⁴ Eşref Edip, **a.g.e.**, s. 309.

⁴⁵ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 74.

karşı nasıl cephe aldığı görmek mümkündür. “Gölgeler”deki “Yeis Yok” şiiri de bu tutumunun terennüm edilmiş hali olarak görülebilir.

Bedbinlik ve ümitsizlik Mehmed Âkif’in “Asım”da eleştirdiği durumlardan olsa da Ahmed Cerrahoğlu Mehmed Âkif için, “Hem yeise düşmandır, hem de bedbin”⁴⁶ diyerek Âkif’in hayatında yaşadığı duygusal ikilemi ifade etmiştir. Bir yandan çocukluğundan beri aldığı İslâmî terbiye ona ümitsizliğe kapılmaması gerektiğini söylerken diğer yandan muhtemelen döneminde yaşanan olumsuz hadiseler, Mehmed Âkif’i bedbinliğe sürükleyen etkenlerden olmuştur. Bir kısım yazarlar da Mehmed Âkif’in vatanından ayrılıp Mısır’a gitmesini bu duruma bağlamışlardır.⁴⁷

1.1.3. Kızan Adam

Mehmed Âkif Ersoy, yakın çevresi tarafından bir sorunla karşılaştığı zaman karşısındakini incitmeden ve kırmadan “kızan bir adam” olarak bilinmektedir. Riyakârlıktan ve yalandan hoşlanmamaktadır ve kızılması gereken yerde usulünce tepkisini ortaya koyan bir yapıya sahiptir. Hoşlanmadığı ve sevmediği durumları vaazlarında, yazılarında ve manzumelerinde açıkça dile getirdiği de görülmektedir.

Metin Önal Mengüşoğlu eserinde diğer çalışmalardan farklı olarak Mehmed Âkif’in kızdığı kimselerin bir listesini yayımlamıştır. Bu listede şunlar yer almaktadır: “Seyfi Baba’ları ölüm ve yokluğa terk edenler; Mektep çocuklarına küfe taşıtanlar; insanları köprü altlarında yatmaya mecbur eden idareciler; kahvede pinekleyenler; durmadan karı boşayanlar; diri meyyit gibi tembel yatanlar; beyinsiz kafaları ile Balkanları kaybettirenler; Tokatlıyan’dan şarap içip, halka içtimai adalet dersi verenler; insanlık dururken şebekleşenler; ibadete dalan cahiller; ilmiyle amel etmeyen âlimler.”⁴⁸ Bu listeden anlaşıldığı üzere Mehmed Âkif, küçük yaşta çalıştırılan çocuklardan dönemin, görevini kötüye kullanan idarecilerine ve daha birçok toplumsal soruna dikkat çekmiştir.

⁴⁶ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

⁴⁷ Döneminde yaşayan üzücü hadiselerden sonra Mısır’a gidiş sebebi için Bkz.: Dücane Cündioğlu, **Âkif’e Dair**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 12-14.

⁴⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **Müstesna Şair Mehmed Âkif**, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2016, s. 34.

1.1.4. Fikir ve Cemiyet Adamı

Mehmed Âkif, birçok kişi tarafından “hür fikirli bir şahsiyet” olarak nitelendirilmektedir. Eşref Edip’e göre Âkif, konuyu enine boyuna ele alarak o konu üzerinde derin ve geniş düşünmektedir. Okumak, okutmak, yazmak; Mehmed Âkif en sevdiği şeyler arasındadır. Bildiği bir konuyu açığa çıkararak iyi bildiğini belli etmekte fakat bilmediği konu üzerine konuşmayı tercih etmemektedir. Hafızası ve ezberi kuvvetli bir kişidir. Divan edebiyatının gazel ve kasidelerinden on bine yakın beyiti ezbere bilmekte ve okumaktadır.⁴⁹ Şairin, bulunduğu ortamda okunan beyitlerin önünü arkasını tamamladığı kaynaklarda belirtilmiş ve hafızasının ne denli kuvvetli olduğu toplum tarafından müşahede edilmiştir.

Mehmed Âkif menfi veya müspet eleştirel bakış açısına sahip olan ve bu düşüncelerini eserlerine yansıtan bir şahsiyettir. Bu bağlamda, Âkif, yaşanmış veya yaşanabilecek durum ya da olaylara karşı tenkitçi bir yaklaşımda bulunarak şiirlerini kaleme almıştır.

Orhan Okay’a göre, “Mehmed Âkif’i diğer yazarlardan ayıran en önemli özellik otokritizm”e (öz eleştiri) sahip oluşudur. Yani Âkif’in eserlerinde kendi kendini hicvettiğini, kendi fikirlerini tenkid ettiğini görmek mümkündür.⁵⁰ Bu bağlamda şairin, cemiyete karşı eleştirel bir tavır sergilemekle birlikte kendini eleştirmekten de kaçınmadığı görülmektedir.

Âkif eleştiri oklarını, batılının Haçlı zihniyetli ölüm makineleriyle Doğu’yu ezen Batılıya ayak uyduran Müslüman zümreye yöneltmiştir.⁵¹ Şair bu olaylara şiirlerinde eleştirel bir duruşla yaklaşmış, telkinlerde bulunarak toplumun dikkatini bu konu üzerine çekmeye çalışmış ve cemiyetin ne yapması gerektiği konusunda çözüm arayışına girmiştir. “Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da, / Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!”⁵² diyerek İslâm birliğini kaybeden cemiyetin, kendi yurdunda düştüğü çarpıcı duruma dikkat çekmiştir. Şair,

⁴⁹ Eşref Edip, **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁰ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 69.

⁵¹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 9.

⁵² M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 440.

ilk önce toplumun içinde bulunduğu durumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiş, ardından ne yapılması gerektiği konusunda telkinlerde bulunmuştur:

Şu vahdet târumâr olsun!” deyip saldırma İslâm’a;
Uzaklaşsan da imândan, cemâ’atten uzaklaşma.
İşit, bir hükm-i kat’î var ki istînâfa yok meydan:
Cemâ’atten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah’tan.⁵³

Mehmed Âkif, cemiyeti bazen övmüş bazen de yerden yere vurmuştur. “Överken kendisi bu halkaya dahil değildir. Ama yererken bu yere çalınan kütlenin en alt kısmındadır.”⁵⁴ Tabiri caizse tepeden tırnağa toplumu muhasebeye çeken Âkif’in halkını her şeye rağmen sevmekten vazgeçmediği görülmektedir. Başka birileri toplum tarafından kabullenilmiş değerlere farklı bir yönden yaklaştıklarında tekfire maruz kalmışlarsa da Mehmed Âkif, toplumun her kesimi tarafından sevilen bir şahsiyet olması dolayısıyla böylesi bir durumla karşılaşmamıştır.

Metin Önal Mengüşoğlu’na göre bu durum, bünyesinde üç hususu barındırmaktadır: İlk husus, Mehmed Âkif’in aslında toplum tarafından hiç anlaşılmayan bir şair olarak düşünülmesidir. Fakat şairin “muhteşem etkileyiciliği, kendisini vazgeçilmez kılmaktadır”. İkinci husus, şairin her kesim tarafından sevilmesi, Mengüşoğlu’nu toplumun riyakâr bir tavır sergilediğini düşündürmeye meylettirir. Üçüncü husus ise toplumun şaire ait, kendine yakın gelen bir davranışına muhabbet beslediğini ve bu yüzden Âkif’in bu birkaç müsbet yönünden dolayı diğer yönlerini de görmezden gelerek sevdiğini söylemektedir.⁵⁵

Mengüşoğlu, eserinin bir başka yerinde kavmiyetçilerin İstiklâl Marşı’ndaki Türk kelimesini Türk ırkı sanarak Mehmed Âkif’i sevdiğini, Batıcıların, Avrupa’nın ilmini ve fennini almak gibi fikirlerinden dolayı Âkif’i görmezden gelmediğini, muhafazakârların ise kendine bolca malzeme bularak Âkif’i savduğunu, özellikle İslâmcıların kendilerini Âkif’e yakın hissettiğini belirterek, Âkif’in toplumun her

⁵³ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 441.

⁵⁴ Metin Önal Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁵ Mengüşoğlu, *a.e.*, s. 150.

kesimindeki insanı etkilediğini öne sürer.⁵⁶ M. Ertuğrul Düzdağ'a göre ise "onun gerçek bir dindar, katıksız bir vatansever ve hâlis bir mücâhid" olması, Müslüman aydınların ve halkın ona tam bir itimad beslemesini sağlamıştır.⁵⁷ Mengüşoğlu'nun ifadesiyle toplamak gerekirse Mehmed Âkif'in "şairliği, sanatkârlığı, hatipliği, savaçılığı yanında, güzel ahlâklı bir insan modeli olması da, bütün bu hasletlerinin yanına eklenince, onu herkesin niçin bu kadar çok sevdiği yahut en azından kimsenin niçin ondan vazgeçemediği konusunda bir fikir sahibi olabiliriz."⁵⁸

Diğer bir taraftan Mehmed Âkif'i kesin olarak sevmeyenler onu lekelemeye çalışmış ve edebiyatın dışına doğru sürüklenmesi konusunda çaba sarf etmişlerdir. Âkif'in dinî ve fikrî görüşlerinden dolayı bu durumla karşılaştığı düşünülse de, dışlanmasının asıl sebebi olarak dönemin iktidarının görüşlerini tasdik etmemesi gösterilebilir. Kendisini sevmeyenler için "geçmiş bir hayatın geç kalmış bir şairi olan Âkif, ölmüş fakat bir türlü gömülememiş bir zihniyeti temsil" etmektedir.⁵⁹

Mehmed Âkif, sevmediği kişilerle görüşmeyen ama düşmanına karşı da kin beslemeyen bir şahsiyettir. Mehmed Âkif merhamet sahibi biri olarak düşmanının başına bir şey geldiğinde müteessir olduğu, daha da ileri giderek ona husumet gösterenler için iyi temennilerde bulunduğu kendisi hakkında düşülen notlar arasındadır.⁶⁰ Ahmed Cerrahoğlu, "Âkif için dostluk yok, aşk; ve düşmanlık yok, kin vardı.". "Hysteri haline gelen kininde bütünlük vardı.", "Âkif dört şey çamur kadar pistir der: cimrilik; ikbal şımarıklığı; kibir; bir de maddî pislik."⁶¹ şeklinde farklı bir yorum getirerek şairin düşmanına karşı olmasa da başka şeylere karşı kin beslediğini iddia etmiştir.

Bir mektubunda, "Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşündüm" diyen biri olarak Mehmed Âkif'in cemiyet meselelerine karşı duyarlılık gösteren bir karakter olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet Kabaklı Mehmed Âkif'in dürüstlüğü, yalan söylemezliği, toplum üzerindeki

⁵⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁵⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 114.

⁵⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 43.

⁵⁹ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁰ Eşref Edip, **a.g.e.**, s. 294.

⁶¹ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

tesiri ve halkın üzerine titremesi bakımından onu Hint kurtuluşunun Gandhisine benzetir.

Eserleri etraflıca incelendiğinde, Mehmed Âkif'in sosyal ve içtimai konulara yöneldiği ve cemiyet meseleleri ile çok yakından ilgilendiği görülmektedir. Faruk Kadri Timurtaş'a göre o, içinde yaşadığı cemiyetin her yönünü bütün gerçekliğiyle eserlerinde gözler önüne seren nadir şairlerdendir.⁶² Mehmed Âkif *Safahat*'ın birinci kitabından itibaren cemiyetin içinde bulunduğu olumsuz durumu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bulunduğu çağın sorun ve sıkıntılarını da göz önünde bulundurarak bir çözüm arayışına giren Âkif, "şairlik kabiliyeti, Türkçeye hâkimiyeti, cemiyete bağımlılığı ve samimiyeti" sayesinde dönemin şairlerinden önde gelmektedir.⁶³

Ayrıca hayatı ve eserlerinden anlaşılacağı üzere Mehmed Âkif'in vatanına, milletine, toprağına, mahallî ve millî değerlerine önem veren bir şahsiyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hasan Basri Çantay'a göre Âkif'in "vatanpeverliği bir imtisal nümûnesidir."⁶⁴ O, Balkan Harbi'nde, Umumî Muharebe'de, İstiklâl Savaşı'nda yazmış olduğu şiirlerle yurduna olan sevgisini gözler önüne sermektedir. Kurtuluş mücadelesi esnasında şiirleriyle, vaazlarıyla, hutbeleriyle vatanına ve milletine sahip çıkan Âkif, toplumu tarafından "kurtuluş savaşının manevî kahramanı" olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Ahmed Cerrahoğlu'na göre o, "İslâm ümmeti için tutuşan, garp medeniyetini takdir eden bir Türk milliyet perveridir."⁶⁵

Bu tablo ortaya çıkarıyor ki, Mehmed Âkif toplumun her kesimi tarafından kabullenilen bir şahsiyet ve şair olarak Türk edebiyatında yerini almıştır. Elbette Âkif'i kesin olarak sevmeyen ve onu lekelemeye çalışan birtakım insanlar da bulunmaktadır. Ancak Âkif'in bu duruma karşı düşmanına kin beslememesi toplumun dikkatini çekmiştir. Bu da onun merhamet sahibi bir karakter olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Ayrıca Âkif'i, cemiyet meseleleriyle yakından ilgilenen, eserlerinde cemiyetin durumunu bütün gerçekliğiyle ortaya koyan bir şair

⁶² Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 40.

⁶³ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁴ Hasan Basri Çantay, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 49.

olarak görmek mümkündür. Böylelikle Mehmed Âkif'in hem cemiyet adamı hem de fikir adamı olarak toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğu söylenebilir.

1.1.5. “Büyük Adam” Mehmed Âkif

Bir “karakter abidesi” olan Mehmed Âkif, Nurettin Topçu tarafından “büyük adam” olarak nitelendirilmektedir. Bu niteleme, bünyesinde “muvazeneli karakter sahibi oluşu”, “münzevi oluşu” ve “devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durması” şeklinde üç vasfı barındırmaktadır.⁶⁶

Mehmed Âkif Ersoy, zamanın şart ve koşullarına göre tağyir etmeyen, iman hakikatleri doğrultusunda hayatını idame ettiren bir şahsiyettir. O çağın getirdiği zaruretlere ayak uydurmak yerine, var olduğu ortamı kendi muhitine göre teşekküllendiren bir adamdır. Bu düşünce ve irade sayesinde Âkif, cemiyetteki birtakım insanlardan üstün durumdadır.⁶⁷ Bununla birlikte tutum ve davranışlarında da ölçülü ve uyumlu olması onu “muvazeneli bir karakter” sahibi yapmaktadır.

Diğer bir özelliği ise münzevi oluşudur. Âkif'in bu inzivası kapalı mekânlarda değil, yaşadığı toplumun içindedir. Orhan Okay'ın da ifadesiyle Âkif “kalabalıklarda bir yalnız adam”dır.⁶⁸ O toplum ve şehirde yaşanan hadiseleri müşahede etmekten hoşlanan bir karakter olsa da kendi iç dünyasında yalnızdır. Bunu, *Safahat*'in tamamında olmasa da, birkaç mısrasında yansıtmıştır. Meydanlarda tüm gayretiyle aktif olmasına rağmen kendi iç dünyasındaki yalnızlığını hissettiren şu mısralar bu toplum içindeki münzevilik durumuna bir delil mahiyetindedir: “Ağlarım, ağlatamam; hissedirim, söyleyemem / Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!⁶⁹ Halkın dert ve sıkıntılarını dinleyerek eserlerini besleyen Âkif, kendi iç sıkıntılarını insanlara söyleyemediğini *Safahat*'in baş tarafına koyduğu manzum mukaddime de gözler önüne sermektedir. Başka bir mısraında cemiyet içinde yalnız kalan bir adamın çığlık sesleri terennüm edilmektedir:

⁶⁶ Nurettin Topçu, **Mehmet Âkif**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 19-21.

⁶⁷ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 19-21., Hüseyin Karaman, “Nurettin Topçu'nun Düşünce Dünyasında Mehmet Akif Ersoy”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 389.

⁶⁸ M. Orhan Okay, **Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

⁶⁹ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 21.

Geldim bu garîb yurda, medhûş.
Feryâdımı yok mu eyleyen gûş?
Yârab, bu nasıl cihân-ı hâmûş:
Bir “yok!” diyecek sadâ da yokmuş!⁷⁰

M. Orhan Okay, “Mehmed Âkif; Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam” adlı eserinde yer alan “Kalabalıklar İçinde Bir Yalnız Adam” başlığı ile *Safahat* üzerinden okumalar yaparak “Âkif’in yalnızlığı” üzerine derinlemesine bir incelemede bulunmaktadır. Bu yazıda Okay, Âkif’in kalabalıklar içindeki yalnızlığını şöyle özetlemiştir: “Âkif’in hayat karşısında, birbirine zıt iki farklı davranış tarzı var. Biri cemiyet içinde, kalabalıklarla beraber ve onların meselelerini kendi meselesi yapan, gönülleri sarsan, kitleleri arkasından sürükleyen insan. Diğeri, bütün bu sürükleyici şöhretine, kalabalıkların arkasından geldiklerine inanmasına rağmen, birçok şeyi eksik bıraktığının, kendi aczinin farkına varan ve bu yüzden yeis içinde yalnızlığını hisseden adam. Onu bu bakımdan, Abdülhak Hâmid’in, kendi mezar taşı için söylediği iki mısra ile izah etmek, zannederim yanlış olmayacaktır: Bu taş cebînime benzer ki aynı makberdir / Dışı sükûn ile zâhir, derûnu mahşerdir.”

71

Metin Önal Mengüşoğlu’nun kanaatine Müslüman bir şairin Müslüman memleketinde, “yalnızlığı, bizzat kendisinin tercih ettiği” bir istikâmettir. Mengüşoğlu, Âkif’in böyle bir memlekette düşmanlarını suçlu olarak görmeyeceğini ve asıl suçluların Müslümanların kendisi olduğunu düşüneceğini söylemektedir. Bu sebepten dolayı Mengüşoğlu, ilim ve irfanın sağlanıldığı medrese ve tekkelerde dahi kendisi ile ortak bir düşünceye sahip bir cemaat bulamayan Mehmed Âkif’in yalnız bir insan olarak cemiyetin içerisinde yer aldığını belirtmiştir.⁷²

Üçüncü bir vasıf ise Mehmed Âkif’in devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durmasıdır. “İstikâl Marşı”nı yazma karşılığında müsabakadan parayı almaması ve yazdığı marş güftesinden ötürü devlet büyükleri tarafından alkışlanırken “İstiklâl Marşı, milletin eseri, milletin malıdır” diyerek cemiyetten biri olduğunu göstermesi,

⁷⁰ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 109.

⁷¹ M. Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 36.

⁷² Metin Önal Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 22-23.

Mehmed Âkif'i bir şair olarak toplumun dünyasında önemli bir yere konumlandırmıştır.

Mehmed Âkif hayatı boyunca önemli mevkilere gelmiş olsa da cemiyetin içerisinde kendini diğerler insanlardan üstün görmemiş, tam tersine, alçakgönüllük sergileyerek toplumun yanında yer almayı tercih etmiştir. Ahmed Cerrahoğlu'nun da dediği gibi, “sofiyâne neşveye büsbütün kayıtsız kalmıyan, nezih ruhlu demokrat şair, dünya matasına kaptırmadı, samimi feryadını paraya tahvil etmedi ve kalemini keşkül haline koymadı. Daima derin tevekkül içinde şiirle vaiz eden bu müttekî, aza kanaat eden; menfaati uğruna ötekine berikine tekâpûya tenezzül” etmeyen üstün özelliklere sahip bir karakterdir.⁷³

Orhan Okay'a göre Mehmed Âkif'in devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durmasının yanı sıra manzum ve mensur eserlerinde dönemin devlet büyüklerine medhiyeler yazdığına dair bir cümle veya mısra ile karşılaşılmamaktadır. Aksine, şiirlerinde menfî bir tavırla sarayı ve devleti tenkit ettiği görülmektedir:

Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr,
Haydi Mâbeyn-i Hümâyûna!... Ya bâlâ, ya vezîr!
Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.
Kışla yok, dâire yok, medrese yok; mektep yok;
Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsam, hep yok!
Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki?
Birinin ömrü mülâzinlikde geçerken, öteki,
Daha mektepte iken tayy-ı merâtipler ferîk!
Bir müşîrlik mi var? Allâhu veliyyü't-tevfik!⁷⁴

Âkif'in devlete veya saraya karşı takındığı bu tutum, siyasî şahsiyetinin oluşmasında dikkate değer bir rol oynamıştır. Okay, yalan dolandan uzak, hürriyete âşik, mert ve vefâlı, haksızlığa karşı sessiz kalmayan Âkif'ten, yaşayan devlet

⁷³ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 51.

⁷⁴ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 168.

adamlarına medhiyeler yazmasının beklenmediğini ifade etmiştir.⁷⁵ Âkif şiirlerinde dönemin devletini eleştirerek aslında her yapının doğru olmadığını da ima etmiştir.

Yukarıda beyan edilen vasıflar Mehmed Âkif'in kişiliğini ve karakterini inşâ eden belli başlı unsurlardır. Onu diğer sanat adamlarından farklı kılan bu temel unsurları, Âkif'in hayatında ve eserlerinde bir bütün olarak görmek mümkündür. O, karakteri ile sanatını birleştiren bir şair olması hasebiyle eylemlerini eserlerine nakşeden bir sanatçıdır.

1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

XX. yüzyılın Türk edebiyatı ve fikir dünyasının en önemli isimlerinden biri olan Mehmed Âkif Ersoy, Türk şiirinde edebî kişiliğiyle adından söz ettiren önemli şairlerden biridir. Bu çalışmada, yazarların gözünden Mehmed Âkif'in edebî kimliğini değerlendirmeden önce bu hüviyetin oluşum sürecini anlatmak yerinde olacaktır.

Mehmed Âkif Ersoy, Mektebi Mülkiye'deki İsmail Safa Hocasının teşvikiyle ilk manzumelerini kaleme alarak şiir dünyasının kapılarını aralamıştır. Bu mektebin diğer bir hocası olan Muallim Naci'ye de öykünerek birtakım şiir denemelerinde bulunduğu, akabinde ise bunları yırtıp attığı bilinmektedir. Ancak yaşanan bu hadiseye rağmen Muallim Naci'nin dil ve söyleyiş etkisi şairin ilk şiirlerinde kendini hissettirmektedir.

Baytar Mektebi'ndeki dört yıllık tahsilinin son iki senesinde klasik edebiyata nazire olarak birçok manzume kaleme alan Mehmed Âkif'in, "Kuran'a Hitap" adlı ilk şiiri 14 Mart 1895'te *Mektep* dergisinde yayımlanmıştır. Bir edebî kimlik inşa etme sürecinde olan Mehmed Âkif'in *Safahat* öncesi şiirlerine ve *Safahat*'ın ilk şiirlerine genel olarak bakıldığında gerek muhteva bakımından metafizik meselelere yöneldiği, gerek Servet-i Fünûn şairleri gibi yeni sanat formları arayış içerisine girdiği görülmektedir.⁷⁶

⁷⁵ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁶ Okay, **a.e.**, s. 84.

Mehmed Âkif'in edebî kimliğinin oluşması ve edebiyat alanına intisabı Servet-i Fünûn dönemine denk gelmektedir. Ancak Batı'ya öykünmeyi doğru bulmayan ve edebiyatta Batılılaşmaya karşı mücadele eden Mehmed Âkif Ersoy, Servet-i Fünûn topluluğunda yer almaz.⁷⁷ Ayrıca Servet-i Fünûn şairlerinin “sanat sanat içindir” anlayışını benimsemeyerek “sanat toplum ve insan içindir” görüşünü savunur. Yani Âkif'in anlayışına göre sanat cemiyete hizmet etmeli ve sanat toplum için yapılmalıdır.

Ahmet Cerrahoğlu ve Mehmed Doğan, Mehmed Âkif'e göre “sanat şeriat içindir”⁷⁸ diyerek görüşlerini farklı bir bağlam üzerinden dile getirmişlerdir. Yazarların kullanmış olduğu “şeriat” kavramı “doğru, açık ve düz yol” anlamında ya da dinsel bir kavram olarak “Allah'ın kulları için peygamberleri vâsıtasıyla koymuş olduğu îman, ahlâk, ibâdet ve hukukla ilgili kural ve hükümlerin bütünü”⁷⁹ şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda iki anlamı da Âkif'in sanat anlayışı içerisinde görmek mümkündür. Âkif böylelikle, bir yandan sanatının sınırlarını İslâm dininin kuralları çerçevesinde belirler, diğer yandan da sanatı toplum meselelerine çözüm getirmek için bir yol olarak kullanır.

Mehmed Âkif Ersoy ne kadar Servet-i Fünûn dönemine denk gelse de muhteva, dil ve üslûb bakımından bu topluluktan ayrılmaktadır. Çünkü Âkif için cemiyetin yaşayış şekli ve tasvir edilen manzaralar, toplumun içinden olmalıdır. Bu nedenle Servet-i Fünûn topluluğunda yer almayan Mehmed Âkif'in cemiyetin gerçek durumunu yansıtmamasından dolayı bu topluluğa ait bir yazarın romanını okumadığı bilinmektedir.⁸⁰

Geleneksel değerlerin savunulduğu bir şiir anlayışı geliştirmek isteyen Mehmed Âkif, Servet-i Fünûncuların şiire kazandırdıkları “manzum hikâye”⁸¹

⁷⁷ Buradaki ifadeden, Servet-i Fünûn edebiyatının aşırı Batı taklitçisi olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır. Buradaki kasıt, Mehmed Âkif'in bu edebiyat akımını bu minvalde yorumlayıp bu çevreye katılmadığı yönündedir.

⁷⁸ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s.36., Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s.26.

⁷⁹ Talip Türcan, “Şeriat”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)**, yıl: 2010, cilt: 38, s. 571-574.

⁸⁰ Kâzım Yetiş, **Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992, Sayı: 65, s. 4. Muzaffer Uyguner, “Mehmet Akif” adlı eserinde Âkif'in okumadığı romanın Sami Paşazade Sezaî'nin *Sergüzeşt* adlı eseri olduğunu söylemektedir. Muzaffer Uyguner, **Mehmet Akif**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 21.

⁸¹ “Tahkiyenin aslî unsurları olan *vak'a örgüsü*, *zaman* ve *mekânı* bir bütün hâlinde içerisinde barındıran, belirli bir *şahıs kadrosu* ve *anlatıcısı* bulunan, fakat nesir formunda değil de manzum bir

tekniklerini şiirlerinde kullanmıştır. Böylelikle şair, edebî hayatının yeni başlangıç döneminde şiirlerini, yaşamın içinden gelen gerçek olayları hikâyeleştirerek kaleme almıştır.⁸²

Orhan Okay, Mehmed Âkif'in edebî kimliğini inşa etme sürecinde, Türk edebiyatının şairlerinden Ziya Paşa, Namık Kemal, Muallim Naci ve Abdülhak Hâmid'i kendine örnek aldığı⁸³ belirtirken Cemil Sena Ongun, Batı edebiyatının önemli yazarlarından Hugo, Lamartin ve Zola'nın eserlerinden beslendiğini söylemiştir.⁸⁴ Bunlara ilaveten Âkif'in ahlâkını, düşüncesini ve şiir anlayışını etkileyen isimler arasında Doğu edebiyatından Şirazlı Sâdi ve Hâfız-ı Şîrâzi'de yer almaktadır.⁸⁵ Bu bağlamda referans olan yazarlar, Âkif'in Fransızca'yı, Arapça'yı ve Farsça'yı ileri derecede iyi bilmesinden dolayı Batı-Doğu medeniyetine ait şair ve yazarları yakından takip ettiğine, ayrıca onların eserlerinden beslendiğine dikkat çekmişlerdir.

Çalışılan eserlerden hareketle Mehmed Âkif'in edebî kişiliği incelendiğinde yazarların şairin sanat anlayışına, şiir özelliklerine ve eserlerine yoğunlaştıkları görülmüştür.

1.2.1. Sanat Anlayışı

XX. yüzyıl Türk edebiyatının dikkate değer sanatçılarından biri olan Mehmed Âkif Ersoy'un kişiliği, fikirleri ve sanatı üzerinde, çeşitli eserlerde çokça durulduğu görülmüştür. Kimi zaman Mehmed Âkif'in sanat ve sanat anlayışı tartışma konusu olmuş, kimi zaman da birçok yazar tarafından şairin sanat anlayışı üzerine farklı görüşler öne sürülmüştür. Buradan hareketle çalıştığımız eserlerde Mehmed Âkif'in sanat ve sanat anlayışı etrafında çeşitli görüş ve tartışmaların süregeldiği tespit edilmiştir.

şekilde kaleme alınan eserlere 'manzum hikâye' denir." Necati Tonga, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Hasbihâl Üslûbu", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 622.

⁸² Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 23.

⁸³ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 84.

⁸⁴ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 14.

⁸⁵ Sezai Karakoç, **Mehmed Âkif**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2017, s. 40.

Kimi yazarlar Mehmed Âkif'in sanatı hakkında görüşlerini belirtirken onun estetik değeri yüksek sanat eserleri ortaya koymak yerine, özellikle manzumelerinde, daha çok dönemin sosyal ve siyasal şartlar ışığında içtimai meselelere yönelişine dikkat çekmişlerdir.⁸⁶ Dönemin hâkimi olan saf şiir anlayışı içerisinde Âkif'i değerlendiren yazarlar da şairin sanatını ikinci plana attığını düşünmüşlerdir.

Ahmed Cerrahoğlu, "Sanatkâr değilim, tasannu bilmem!" diyen Mehmed Âkif için "şiir ve sanat"ın ikinci planda olduğunu söyleyerek⁸⁷ "Ne Müslümanlığı namütenahî derin ve girift, saffet, hakikat ve esrar ile kavrayabilmiş, ne de, bu kavrayamayışın tabii bir neticesi olarak saf şiir ve sanatta üstün bir sese yükselmiş bir insandır"⁸⁸ şeklinde eleştiri getirmiştir. Aynı şekilde Mehmed Doğan da, "Âkif eğer 'dava gözetmek' yerine 'saf şiir' için çalışsaydı, mutlaka bu yönüyle de edebiyatımızın birkaç isminden biri olurdu" diyerek şairi saf şiir anlayışı içerisinde bir değerlendirmeye tâbi tutmuştur.⁸⁹ Bu düşünceler ekseninde ortaya çıkan ortak görüşe göre Mehmed Âkif Ersoy, saf şiir anlayışının getirdiği kurallar dâhilinde şiirlerini inşa etmeyen ve estetik kaygı taşımayan bir sanatkâr olarak görülmüş, böylece saf şiir şairi olmadığı anlaşılmıştır. Burada saf şiir şairi olmakla kasıt, Mehmed Âkif'in daha ziyade benimsediği "sanat toplum içindir" anlayışının aksine sanatı, sanat için olduğunu iddia ederek icra eden bir anlayış içinde olmaktır. Aslında bu iki anlayışı birbirine çok zıt kutuplarda konuşturmak yerine, özellikle Mehmed Âkif söz konusu olduğunda hem toplum için bir sanattan hem de sanat içi, poetik bir anlayıştan bahsetmek gerekir. Zira yukarıda ismi geçen iki yazarın düşünceleri de göz önüne alındığında Mehmed Âkif'in sanatı tamamıyla arka planda bırakmadığı fakat sanatını icra ederken daha çok toplumsal konulara, fikir ve meselelere önem verdiği, şiirlerini bunlardan dışarıda kalmadan inşa ettiği görülür.

Ahmed Cerrahoğlu'nun ve Mehmed Doğan'ın görüşüne karşın Faruk Kadri Timurtaş, Mehmed Âkif'i sanat konusunda savunarak onun sanatını cemiyet, yurt ve millet için icra ettiğini, bunu yaparken de sanat hususunda hassasiyetini koruyarak,

---

⁸⁶ Cafer Gariper, Yasemin Küçükcoşkun, "Kendi Şiir Anlayışının Dışına Düşmüş Bir Şair: Mehmet Âkif'in Poetik Görüşleri Işığında Sanatına Bir Bakış", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 146.

⁸⁷ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s.37.

⁸⁸ Cerrahoğlu, **a.e.**, s. 50.

⁸⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 107.

görüş ve düşüncelerini güzel bir Türkçeye, çok sanatkârane bir şekilde şiirlerin de terennüm ettiğini açıklamıştır. Timurtaş, Âkif'in böylece ne sanat ve ne de gayesinden ayrılmadığını gözler önüne sererek eserlerinin yüksek değer taşımalarını sağladığını ve düşüncelerinin cemiyet tarafından daha fazla ilgiyle karşılanmasını sağladığını belirtmiştir.⁹⁰

Bu görüşler neticesinde Mehmed Âkif'in sanatına nazaran fikirlerinin şiirlerinde ön planda olduğunu, bu durumun onun sanatını yapmaktan geri koymadığını bilakis bu tutumunun şiirini daha da kuvvetlendirdiği söylenebilir. Mehmed Âkif'in görüş ve düşüncelerinin, onun sanat anlayışı içinde anlam kazanması, onun sanat ustalığının da bir göstergesidir. Çünkü tefekkür, düşünce şiirleri, Mehmed Âkif'in elinde güçlü ifade imkânlarına ulaşmaktadır.⁹¹ Faruk Kadri Timurtaş'ın da aktardığı gibi şairin fikri, sanat kisvesine bürününce daha kuvvetli olmaktadır.⁹² Timurtaş'ın da yorumlarından yola çıkarak Mehmed Âkif'i şiir ve sanatı ikinci plana atan bir şair olarak değerlendirmek yerine, bütün benliğini, bütün ruh yapısını ve bütün hayat emellerini sanatına fedâ eden biri olarak görmek daha makbul olacaktır.

Bir başka husus ise Mehmed Âkif'in bazı zamanlarda, edebiyat tenkitçileri tarafından iyi bir şair olarak görülmemesidir. Bu görüşe karşın Orhan Okay ve Metin Önal Mengüşoğlu eserlerinde eleştirel bir tavır sergileyerek Mehmed Âkif'in iyi bir şair olduğunu kanıtlamışlardır.

Mehmed Âkif'in sanatta iyi bir nazım ustası, güçlü bir hatip, bir manzum hikâye yazarı, ahlâkî ve hikmetli manzûmelerin sahibi olduğu bilinse de edebiyat tenkitçileri tarafından sadece fikir adamı olarak ön plana çıkmasından dolayı Âkif'in iyi bir şair olmadığı kaanatine varılmıştır. Mehmed Âkif'e yalnızca bu cihetten bakılması Orhan Okay'a göre şairin cemiyet tarafından yeteri kadar bilinmemesinden ve döneminde yaşanan hadiselerle karşı toplumun, içinde bulunduğu durumu anlayamamasından kaynaklanmıştır.⁹³ Okay, bu nedenle Mehmed Âkif'in iyi bir şair olarak görülmemesinin kolay olduğunu söylemiştir. Orhan Okay, Mehmed Âkif'e

⁹⁰ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 10.

⁹¹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 7.

⁹² Timurtaş, **a.e.**, s. 10.

⁹³ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 89-90.

objektif bakarak yeri geldiğinde *Safahat*'ta 'manzum hikâye ve vaaz seviyesinde mısralar'ın ve 'kuru ve didaktik manzumeler'in de olduğunu düşünse de Âkif'in sosyal ve ahlâki temalı şiirleriyle realizme yaklaştığını ve gerek içtimâi-mistik, gerekse dinî-mistik şiirlerinde şiir sanatının zirvesine ulaştığını izah etmiştir.⁹⁴

Safahat üzerinden örnek vererek bu durumu değerlendirmek gerekirse; Mehmed Âkif, Berlin'de bulunduğu süreçte bir gün, kaldığı mahallenin kahvehanesine gider ve yavrusunu yitirmiş mahzun bir aile kahvehaneye gelip karşısına oturur. Âkif onların hali üzerine düşünürken dilinden “Zehirli bir düğüm olmuş dudaklarında keder, / Çözülüyor, onu ancak çözerse girye çözer!”⁹⁵ mısraları dökülür. Bu mısra üzerine Metin Önal Mengüşoğlu şunları ifade eder: “Size, işte şair; dedirtecek, parmak ısirtacak kadar muhteşem bir beyit karşısındasınız. Kadının dudaklarının kenarında şairin yakaladığı o vicdanî, kalbî manayı başka kim yakalayabilirdi? Ve başka kim bu keder kırışığının, belki ancak ağlamakla giderilebileceğini söyleyebilirdi? Akif'te böyle yer yer rastladığımız büyük şiir örnekleri, onun şiirine dil uzatanlar tarafından incelenmeye değerdir” diyerek Âkif'in ‘iyi bir şair’ olmadığını düşünenlere karşı eleştirel duruş sergilemiştir.⁹⁶

Ahmet Kabaklı, iyi bir şair olarak görülmemesinden dolayı Mehmed Âkif'in şiirleri Türk edebiyatı çerçevesinde dışlanırsa, Çanakkale şehitlerinin ‘hayâsız akın’lara karşı o eşsiz dayanışından ve bir ülkeyi millî-dinî iman birliği ile kurtaran İstiklâl sever bir milletin şahlanışından elde yalnız birkaç inilti ve söylenti kalacağına dikkat çekmiştir.⁹⁷ Bu nedenle büyük bir sanatkâr olan Mehmed Âkif için denilebilir ki o, Millî Mücadele dönemini ve savaş yıllarını Türk edebiyatında tek başına temsil eden ve kalemiyle anlatan benzersiz şairdir.

Bu tablo ortaya çıkarıyor ki, Türk edebiyatında Mehmed Âkif hakkında yazılan pek çok kitapta Âkif'in sanatkâr kimliği bir tartışma konusu olmuştur. Kimileri Mehmed Âkif'i bir manzumeci olarak görürken kimileri de Âkif'in fikir ağırlıklı manzume diye bilinen şiirlerinde aslında bir şiirsel değer taşıdığını ama bunlar bir kenara bırakıldığında bile “Mahalle Kahvesi” şiirinden yola çıkılarak

⁹⁴ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 122.

⁹⁵ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 316.

⁹⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 145.

⁹⁷ Kabaklı, **a.e.**, s. 24.

Âkif'in büyük bir sanatkâr olarak görülebileceğini iddia etmiştir. Netice itibarıyla Mehmed Âkif'in bütün şiirlerinde olmasa bile pek çok şiirinde bir sanatkâr şair tablosu çizdiği yazarlar tarafından ileri sürülmüştür.

1.2.2. Şiirin Özellikleri

Mehmed Âkif'in şiir anlayışının bir nevi poetika niteliği taşıyan ve “şairin kalbine adeta bir ışıldak tutarak oradaki muazzam coşku, heyecan, fikir ve eylem harmanını bize gösteren”⁹⁸ *Safahat*'in birinci kitabının manzum ön sözünde yer alan mısralar şairin gözünden şiirinin yorumu olarak okur karşısına çıkmaktadır:

Bana sor sevgili kaari, sana ben söyleyeyim
Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım:
Bir yığın söz ki samîmiyyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
Şi'r için “gözyaşı” derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizârım!
Oku, şayet sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa⁹⁹

Mehmed Âkif, şiirlerinde şahsî görüşünü söylemekten çekinmeyen, her şeyi gördüğü ve inandığı gibi aktaran ve bunun neticesinde halka doğru yolu göstermeye çalışan bir sanat adamıdır. Mehmed Doğan'a göre Âkif açısından şiir mecrası “tebliğ için, telkin için, düşünce için, cemiyeti iyiye götürmek için” bir araçtır. Çünkü o, sanatın bunlarla birlikte bir anlam kazanacağını düşünen bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰ Bu bağlamda, Mehmed Âkif'in görüş ve düşüncelerini şiirlerinde net bir şekilde ifade eden, böylelikle cemiyetine her konuda yardımcı olmaya çalışan bir şair olduğu söylenebilir.

⁹⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 54.

⁹⁹ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 21.

¹⁰⁰ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 8.

Ayrıca Mehmed Doğan, Âkif'in şiirlerini oluşturan temel faktörlerin “Doğu-İslâm kültürü”, “Batı etkisi” ve “dinî-tarihî çerçeve” olduğunu söylemiştir. Manzum hikâyeciliğinde yer alan imgeler ve motifler “Doğu-İslâm kültürü” etkisini; realizme bağlılığı, müsbet ilmin de bir getirisi olarak olaylara objektif ve tahlilci yaklaşımı batı etkisini; tarihi hadiselerin yaşandığı bir dönemde İslâm ideali, Âkif'in dinî-tarihî çerçevesini oluşturmuştur.¹⁰¹ Doğan'ın belirlemiş olduğu bu üç etkenden yola çıkarak Âkif'in bakış açısını, şiir anlayışını ve düşünce dünyasını çözümlmek mümkün olacaktır.

Sezai Karakoç, Mehmed Âkif'in tarihî kadro olarak şiirinde “şimdiki zaman”ın kadrosuna ait olduğunu belirtmiş, şiirinin asıl teması olan “hayat”ın da şimdiki zaman kategorisinde yer aldığını söylemiştir. Böylelikle Âkif, İslam topluluğunun bir gelecek vadedmesi için geçmiş zamanın içerisinde sıkışıp kalmamıştır.¹⁰² Bu bağlamda denilebilir ki, Mehmed Âkif “tarihselci” değildir, tarihten beslenir ama çözümü bugünün üzerinden üretmiştir. Geçmiş zaman, Âkif'in şiirinde ancak bugünü anlatmak ve geçmiş ile bugünü karşılaştırmak için bir unsur olmuştur. O, eserlerinde geçmişte yaşanan olayların günümüz meselelerine ışık tutacağına inanmış, geçmişini bilmeyen nesillerin geleceklerini inşa edemeyecekleri kanaatini taşımıştır.

Mehmed Âkif'in şiirleri incelendiğinde dönemin güncel hadiselerini görmek mümkündür. Sezai Karakoç eserinde Türk edebiyatında, Âkif kadar hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş bir şair olmadığına dikkat çekmiş,¹⁰³ Âkif'in şiirlerinin bir nevi Türk halkının günlüğü mahiyetinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴ Karakoç ile aynı düşüncelere sahip olan Mehmed Doğan da Mehmed Âkif'in “II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunun ve İslâm âleminin günlük ve asırlık meselelerini” bir gazeteci edasıyla şiirlerinde takip ettiğini söylemiştir.¹⁰⁵ Yazarlar tarafından ileri sürülen görüşlerden hareketle Mehmed Âkif'in yaşadığı dönemi şiirlerine taşıyan bir şair olduğu belirtilebilir, bilinçli olarak döneminde yaşanan hadiseleri safha safha şiirlerine yansıtmasından dolayı şairin eserine *Safahat* adını verdiği söylenebilir.

¹⁰¹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁰² Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁰³ Karakoç, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁰⁴ **A.e.**, s. 41.

¹⁰⁵ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 37.

Mehmed Âkif'in bir kısım şiirleri vaaz niteliğindedir. Mehmed Doğan'a göre şair böylece tebliğ biçimi bakımından "haberleşme tarzı" denebilecek bir yenilik ortaya koymuştur. Bu nedenle vaazlardaki nasihat verici ve iyi ahlâk telkin edici unsurları, Mehmed Âkif'in şiirlerinde bulmak mümkündür. Doğan bu vaaz niteliğindeki şiirlerde günlük hayattan hadiseler, hikâyeler, dini kıssalar ve dini öğütlerin kendisini belli ettiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Nitekim vaazlar da genellikle toplum hayatını etkileyen sosyal meseleler üzerine, dönemin şartları altında ayetlerden, hadislerden misaller ve kıssalar ekseninde dönemin konjonktürüne göre toplumu düzenleyici nitelikteki metinlerdir. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen mevzuya binaen, Mehmed Âkif'in dönemselsel olarak, toplumsal safhalara göre, bu vaaz niteliğindeki eserlerini yazdığı söylenebilir. Âkif'in tamamen vaaz şeklinde kaleme aldığı "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" adlı iki kitabı bu durumu kanıtlar mahiyetindedir. Mehmed Doğan ile aynı fikre sahip olan Orhan Okay, Mehmed Âkif'in Türk şiirinde en güçlü mesajlardan birinin sahibi olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁷ Âkif, dönemin diğer şairlerinden farklı olarak "şiirle düşünmeyi edebiyata"¹⁰⁸ ve bilhassa "toplumun hayatına"¹⁰⁹ dahil ederek Türk edebiyatındaki yerini ve önemini korumuştur.

Mehmed Âkif'in şiirleri hem epik, hem didaktik, hem de dinsel bir lirizm taşımaktadır. Orhan Okay, gerek *Safahat* eseriyle gerekse kendi tarzı ve temalarıyla Âkif'in lirizme ulaştığını belirtmiş, ayrıca buna "sosyo-lirizm" de denilebileceğini söylemiştir.¹¹⁰ Bu adlandırmaya yol açan sebebin ise Mehmed Âkif'in kendi şahsi duygularını şiirinde anlatmak yerine, cemiyetin duygularını iyisiyle kötüsüyle ayırt etmeksizin coşkulu ve etkili bir biçimde yansıtmış olması olduğu söylenebilir.

Yazarların dikkat çektiği konular üzerinden Mehmed Âkif'in şiir özellikleri değerlendirildiğinde Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu ve büyük bir sanatkâr kimliği ortaya koyduğu görülmektedir. Sezai Karakoç'un da ifade ettiği gibi

---

¹⁰⁶ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁰⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁰⁸ Karakoç, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 26.

¹¹⁰ Orhan Okay, **a.e.**, s. 91.

tek bir cümle ile özetlemek gerekirse, Mehmed Âkif Ersoy şiirinde kullandığı birtakım hususiyetlerden dolayı Türk edebiyatında hemen hemen tektir.¹¹¹

Konu

Mehmed Âkif II. Meşrutiyet dönemini bütün teferruatıyla, genişlik ve derinliğiyle eserlerine aksettiren nadir şahsiyetlerden biri olarak Türk edebiyatında yer almaktadır. Şair yaşadığı devirden aldığı bu zengin malzemeyi, sanatıyla da süsleyerek okuyucusuna sunmuştur.¹¹² Özellikle “içtimaî ve dinî” unsurlar Âkif’in şiirini oluşturan temel konulardır. 1908 sonrası hadiseleri yani Balkan Harbini, Cihan Harbini ve Millî Mücadeleyi, bunların yanında Türk halkının ve İslam âleminin yaşadığı sıkıntıları, ızdırapları, sevinçleri Âkif’in şiirlerinde görmek mümkündür. Timurtaş’a göre Mehmed Âkif, “Namık Kemal ile açılan cemiyetçi şiir çığırını en ileri götüren şairdir.”¹¹³ Şiirinde ferdi duygularını, dertlerini değil, aksine yaşadığı toplumun duygularını, üzüntülerini ve sevinçlerini dile getirmiştir.

Vatan sevgisi, kötülük karşısında isyanı, fakirlere acıması, aile, çocuk, Türk halkının sevinçleri, umutları, üzüntüleri, ızdırapları, dinî vecd, umut, iyimserlik, aydın, cahil, cami, sokak, meyhane gibi başlıca temalar Âkif’in şiirini oluşturan unsurlardır. Nurettin Topçu tabiat tasvirinin “Hâtıralar”da küçük parçalar halinde yer aldığını ifade ederken¹¹⁴ Orhan Okay da şairin ifadelerinden yola çıkarak *Safahat* öncesi şiirlerinde tabiat tasvirleriyle şiirler yazdığını belirtir.¹¹⁵ Yazarlar Âkif’in tema noktasında bir sınırlama getirmediğinde hemfikirlidir. Bununla birlikte kimi yazarlar şairin birkaç mısra dahi olsa tabiat tasviri içeren şiirler yazdığını ileri sürmüşlerdir.

Mehmed Doğan, Mehmed Âkif’in şiirlerinin konu itibarıyla Divan şiirine benzemediğini belirtse de, birtakım şiirlerinin mesnevî nazım şekliyle yazılması bakımından eski şiirin devamı niteliğinde olduğunu söylemiştir. Doğan’ın ifadesiyle “Mehmed Âkif’in şiirlerini muhteva bakımından bir geleneğe bağlamak gerekirse, en

¹¹¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 46.

¹¹² Bilge Ercilasun, **Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler 1**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 61.

¹¹³ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 18.

¹¹⁴ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 29.

¹¹⁵ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 84.

uygunu, tebliğci, nasihatci bir mahiyet taşıyan dinî-tasavvufî tarz içinde mütalâa etmektir. Bu yolun en bilinen örneklerini şöylece hatırlarsak bu bağlantıyı kolayca kurabiliriz: Yazıcızâde'nin *Muhammediye*'si, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i, Yunus Emre'nin *Risaletü'n-nushiye*'si, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Ahmed Bican'ın *Envarul-âşıkîn*'i, Nâbî'nin, *Hayriye*'si vb..."¹¹⁶ Doğan'ın bu iddialarından Mehmed Âkif'in geçmişin muhteva ve nazım şeklini modern Türk şiirine başarılı bir şekilde yerleştiren bir sanatkâr olduğu anlaşılmaktadır.

Dil ve Üslûb

Servet-i Fünûn'un ağır ve sanatlı dil anlayışına karşı olan Mehmed Âkif, şiirlerinde hiçbir anlam kapalılığına yer vermeden açık, anlaşılır sade bir dil kullanmıştır. Ahmet Kabaklı'ya göre Mehmed Âkif, dönemin şairi Ahmet Haşım gibi kapalı duygulara, Abdülhak Hâmid gibi metafizik kavramlara veya Servet-i Fünûn şiirinde olduğu gibi gösterişli istiarelere, uzun terkip ve yüksek hayallere hiç kapılmayarak, halkın anlayacağı bir dil ile edebiyatta yerini almıştır.¹¹⁷

Mehmed Âkif şiirlerinde halkın gündelik konuşma kelimelerine, argolara, sövüp saymalara ve hakaret içeren ifade tarzlarına yer vermiştir. Mehmed Âkif'in bunları kullanma sebebi hem toplum tarafından şiirlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hem de vermiş olduğu fikirlerin kuvvetini ve şiddetini okuyucusuna hissettirmek istemesinden kaynaklanır.

Milletin hoşlanmadığı şahıslara karşı Mehmed Âkif'in argo ve öfkesini kustuğu mısralarda aslında halkın sesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Âkif, argoyu nazım diline yerleştirerek bir bakıma yeni bir sanat anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cemil Sena Ongun'a göre bu yapılanlar "tam manasıyla demokrat bir estetiğin şaheserleridir."¹¹⁸ Mehmed Âkif, açık bir Türkçeyle yazmış olduğu mısralar sayesinde neye karşı hınç ve öfke duyduğunu net bir şekilde beyan etmiştir.

Faruk Kadri Timurtaş'a göre Mehmed Âkif, Servet-i Fünûn edebiyatının oluşturduğu yapay dilden cemiyetin anlayacağı bir dile geçiş yaparak sade ve

¹¹⁶ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹⁷ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 101.

¹¹⁸ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 73.

anlaşılır bir şekilde eserlerini kaleme alan bir sanatçısıdır. Timurtaş Mehmed Âkif'in mahallede, sokakta, evlerde konuşulan canlı Türkçeyi, bütün özelliği, kıvraklığı ve zenginliğiyle ilk defa Türk edebiyatına yerleştiren bir şair olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹ Ayrıca Âkif'in Türkçenin edebiyat dili olarak kullanılmasında etkili olduğunu da belirtmek gerekir.

Mehmed Âkif'in kimi şiirleri açık, sade ve anlaşılır gibi görölse de aslında birtakım fazlaca anlam katmanına sahip şiirleri de bulunmaktadır. Bu nedenle Ahmed Cerrahoğlu ve Cemil Sena Ongun, Mehmed Âkif'in "sehl-i mümteni"¹²⁰ sanatını hakkıyla kullanan bir şairdir olduğunu dile getirmişlerdir.¹²¹

Dil kullanımında olduğu kadar Mehmed Âkif'in üslûbunda da sade, rahat ve anlaşılır bir söyleyiş hâkimdir. Ahmet Kabaklı onun dildeki bu sadeliği Tanzimat'tan sonra şuurlu sadelik peşinde olan Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci üslûplarının bir devamı olarak sayılabileceğini söylemiştir.¹²² Ayrıca, *Safahat*'tan hareketle Âkif'in üslûbunu değerlendiren Kabaklı, onun her bir kitabının bir öncekine nazaran daha sade ve anlaşılır bir üslûbla, daha bol deyimli Türkçe ile ortaya çıktığını belirtmiş, onun "Âsım" eserinde halktan alınma üslûbun zirvesine ulaştığını iddia etmiştir.¹²³ Yazarların bu görüşü doğrultusunda Mehmed Âkif'in dönemin şairleri gibi halk Türkçesi geleneğini savunan, eserlerini açık ve anlaşılır bir üslûbla kaleme alan bir sanatçı olduğu söylenebilir.

Vezin

Mehmed Âkif, Divan edebiyatına ait aruz nazım şeklini Modern Türk şiirine ustalıkla yerleştiren bir şairdir. "Sanattan ziyade cemiyeti düşünen" bir sanatkâr olarak aruzla yazdığı şiirlerinde dahi Türkçeyi uygun bir şekilde kullandığı

¹¹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 51.

¹²⁰ "Sözlükte 'kolay' anlamına gelen sehl ile 'gerçekleşmesi mümkün olmayan' mânasındaki mümteni' kelimelerinden meydana gelen terkinin sözlük anlamı 'elde edilmesi hemen hemen imkânsız kolaylık' demektir. Bir edebî terim olarak kolayca söylenmiş gibi görünen, ancak benzerinin söylenmesi çok güç olan özlü söz ve ifadeyi belirtir. Sehl-i mümteninin en belirgin özelliği doğallık, kısa anlatımlı ve anlaşılır olmaktır. Benzerinin yapılmasındaki zorluk da doğallığı ve vecizliğiyle ilgilidir. Sehl-i mümteniye 'kısa, sade, tabii bir ifadeyle yoğun ve özlü anlatım' şeklinde de tanımlamak mümkündür." Mine Mengi, "Sehl-i Mümteni", **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 36. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 320-321.

¹²¹ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 52.

¹²² Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 97.

¹²³ Kabaklı, **a.g.e.**, s. 97

görülmektedir. Cemil Sena Ongun'a göre Âkif bu yerleştirme aşamasında birtakım hatalar yapmış olsa da nazım tekniğindeki ustalığı sayesinde hem şekil ve hem mânâ bakımından manzumelerin de eski Mısır anıtları gibi metanetle ebediyeti birleştirmiş sayılır.¹²⁴

Neredeyse tüm şiirinde aruz tekniğini kullanan Mehmed Âkif için Sezai Karakoç, “İslâm'a inanmış ve İslâm ülkelerini uyandırmayı ülkü edinmiş ve aruzun hâkim olduğu bir edebiyat içinde şiirini kurmuş bulunan şairin bu vezni kullanmasından daha tabîî bir şey olamazdı”¹²⁵ diyerek aruzu tercih etmesinin tesadüfi olmadığını aksine bilinçli bir tercih olduğunu ifade etmiş, Âkif'i “en tabîî aruz şairi” olarak nitelendirmiştir.¹²⁶ Karakoç'un bu düşüncelerinden hareketle, İslâm edebiyatının ilkelerini benimsemiş olan Âkif'in şiirlerine aruz veznini bile isteye yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif şiirinde ses ile ölçü unsurlarını bir düzene sokarak kelime ve heceler arasında bir hareketlilik meydana getirmiştir. Bu kullanılan teknikler sayesinde şair şiirinde ahenkli bir ses oluşturmayı istemiş, bu sayede farklı farklı vezinler kullanarak tek düzeliği kırmıştır. Şair böylece okuyucu üzerinde birtakım izler oluşturmayı hedeflemiştir. Örnek vermek gerekirse Mehmed Âkif, “Fatih Camii” şiirinin ilk bölümünü başka bir aruz vezni ile yazmış, ikinci bölümünü ise başka bir aruz vezni ile yazmıştır. Âkif bu sayede hem ağırlaşan ve yavaşlayan şiir temposunu yükseltmiş hem de okuyucunun dikkatini çekerek onun, daha canlı bir şekilde esere bağlanmasını sağlamıştır.¹²⁷ Okay'ın bu görüşünden hareketle, Âkif'in okuyucu üzerinde bir tesir oluşturmak istemesinden dolayı şiirlerinde aruz tekniğini bilinçli olarak tercih ettiğini, bunu da manzumelerinde başarılı bir şekilde kullandığını anlamak mümkündür.

1.2.3. Şiirlerin Tasnifi

¹²⁴ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 81.

¹²⁵ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 40.

¹²⁶ Karakoç, **a.e.**, s. 41.

¹²⁷ Nazım Elmas, “Mehmet Akif'in Şiir Estetiği”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011, s. 608.

Mehmed Âkif'in şiirlerini konu, muhteva, biçim ve içerik bakımından tasnif etmek mümkündür. Bu çalışmada referans konusu olan yazarlardan Ahmet Kabaklı ve Faruk Kadri Timurtaş, eserlerinde Mehmed Âkif'in şiirlerini muhteva açısından tasnif etmişlerdir. Faruk Kadri Timurtaş, “Âkif'in Fikirleri” başlığı ile şairin orjinal metinleri üzerinden fikir dünyasının tasnifini yaparken Ahmet Kabaklı da “Şiirlerin Tasnifi” başlığı ile şairin manzumelerini yedi bölüm altında incelemiştir. Bunlar, “Kur'an'dan ilhamlı şiirler”, “lirik şiirler”, “manzum hikâyeler”, “hutbe ve öğüt şiirleri”, “mizahlı şiirler”, “manzum tasvirleri”, “seyahat şiirleri” şeklindedir.

Türk edebiyatında Mehmed Âkif hakkında yapılan çalışmalar içerisinde bu tasniflerin sadece bu iki yazar tarafından yapılması oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada da Ahmet Kabaklı'nın yapmış olduğu şiir tasnifinden yola çıkılarak yazarların gözünden Mehmed Âkif'in şiir dünyası ele alınacaktır.

1.2.3.1. Kur'an'dan İlhamlı Şiirler

İslâm ilkelerini prensip edinmiş olan Mehmed Âkif Ersoy, karakteriyle, davranışıyla, ahlâkıyla toplum tarafından örnek bir Müslüman olarak görülmektedir. Küçük yaştan itibaren medrese eğitimi almış olan Âkif, Kur'an ve sünnetin ilkeleri doğrultusunda hayatını sürdürmüştür. Buradan hareketle yazarlar Âkif'in İslâm ahlâkını yaşadığı kadar eserlerine de yansıttığını düşünmüşlerdir.

Ahmet Kabaklı'ya göre Mehmed Âkif, şahsî hayatında olduğu kadar sanat ve düşünce hayatında da “Müslümanca davranışlar” sergilemiştir.¹²⁸ Ahmed Cerrahoğlu'na göre de hem şair, hem âlim olan Âkif, eserlerinde aruzla Allah'ın kemal-ü celâlini ırlayıp İslam ruhunu ebedî neşveler içinde bırakacak bedialar vücuda getirmiştir. Bu nedenle Cerrahoğlu, Türk edebiyat tarihinin “şimdilik Âkif'ten daha büyük bir İslam ve Türk şairi” görmediğini söylemiştir.¹²⁹ Tek cümle ile özetlemek gerekirse Mehmed Âkif Ersoy'un sanat ve fikir dünyasında Müslüman kimliğiyle ön plana çıkan bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Metin Önal Mengüşoğlu Mehmed Âkif'i Kur'an-ı Kerîm'den aldığı birtakım âyetleri, günün meseleleri ışığında eserlerinde yorumlayan bir “Kur'an şairi” olarak

¹²⁸ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 34.

¹²⁹ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 54-55.

nitelendirmiştir.¹³⁰ Âkif'in vaazlarında, hutbelerinde, manzum ve mensur eserlerinde Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bazı sûre ve Peygamber hadiselerini anlatması, ayrıca Kur'an-ı Kerîm'in meal çalışmasında bulunması bu şekilde anılmasında etkili olmuştur.

Âkif, âyet-i kerîmeleri ve dini meseleleri hem *Safahat* adlı eserinde hem de diğer yazılarında konu edinmiştir. Özellikle "Hakkın Sesleri" ve "Hâtıralar"ında dinî-sosyal açıdan şiirler nazmetmiş, Kur'an-ı Kerîm'den âyet ve sûrelere yer vermiştir. Ahmet Kabaklı, "Kur'an-ı Kerîm bir Türk sanatkârı tarafından ilk defa olarak çağdaş meselelere cevap veren sonsuz gücü ile kavranılmış olmakla alışılmış kuralların dışında yorumlanarak şiir unsurları hâlinde" sunulduğuna dikkat çekmiştir.¹³¹ Ahmet Kabaklı ile aynı fikre sahip olan Ahmed Cerrahoğlu, Âkif'in ilhamlarını arş-ı âlâdan aldığı ve Allahın azametini, onun büyüklüğüne yakışacak şekilde tanıyıp bilmiş ve ilân etmiş ilahî bir şair olduğunu ileri sürmüştür.¹³² Yazarların bu düşünceleri Metin Önal Mengüşoğlu'nun Mehmed Âkif'i "Müslüman şair" olarak nitelendirmesinin yerinde olduğunu kanıtlar mahiyettedir.¹³³ Nurettin Topçu ise Âkif'in sadece yirminci yüzyılın "Müslüman-Türk şairi" olmadığını, "dokuz yüz yıllık tarihimizin en yükseklerde duran terennümcüsü" olduğunu söyleyerek, onu "koca bir tarihin türbedârı" olarak tanımlamıştır.¹³⁴ Bahsi geçen yazarların görüşlerinden hareketle "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" düşüncesine sahip olan Âkif'in İslâm dinine ait öğeleri başarılı bir şekilde manzumelerine yerleştiren müslüman bir şair olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Burada çalışılan eserler arasında Mehmed Âkif Ersoy "Kur'an şairi", "Müslüman şairi", "Müslüman-Türk şairi" olarak nitelendirilmekle birlikte "İslâm şairi" olarak da addedilmektedir. Hatta 1920-23 yılları arasında vekil olarak I. TBMM'de yer alan Mehmed Âkif'in meclis kayıtlarında adı "Burdur milletvekili ve İslam şairi" olarak geçmektedir. Bu nedenle Mehmed Doğan eserinde, resmi

¹³⁰ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

¹³¹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 105.

¹³² Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 48.

¹³³ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 53.

¹³⁴ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 102.

kayıtlarda geçen bu adlandırmanın birtakım insanları rahatsız edebileceğini söylemiştir.¹³⁵

Bir İslâm şairi olarak Mehmed Âkif Ersoy'un dini lirizmi ve duayı şiirlerine taşıdığı görülür. Dua kelimesi çağırarak, yardım talep etmek anlamına gelen da'vet kelimesi gibi masdar olup, "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz" manasında isim olarak da kullanılmaktadır.¹³⁶ Bu anlam bağlamında Klasik edebiyat geleneğine ait olan kaside ve mesnevî türlerinde eserlerin bir veya birkaç beyitli bir dua ile tamamlandığı görülmektedir. Bu nedenle dua, dini terim olmasının yanı sıra kasidenin de bölümlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yeni Türk edebiyatı içerisinde dualar, "Tanzimattan sonra, Batı tefekkürünün de sızmasıyla bazen aklî, bazen metafizik düşünceler, bazen de İslâmî tasavvufu karışmış mistik derinlikler kazanır. Şinasi'nin, Ziya Paşa'nın, Muallim Naci'nin, Abdülhak Hâmid'in, İsmail Safa'nın, Cenap Şahabettin'in şiirleri arasında bu yenileşen dua mısralarını" görmek mümkündür.¹³⁷

Orhan Okay, İkinci Meşrutiyet sonrası fikir-edebiyat akımları arasında İslâm birliği idealini temsil eden Âkif'in şiirlerinde duanın yer aldığını söylemiştir.¹³⁸ Okay eserinde diğer yazarlardan farklı olarak *Safahat* üzerinden kronolojik olarak okumalar yapmış ve duanın yer aldığı şiirleri tespit etmiştir. Özellikle "Gece", "Hicran" ve "Secde" adlı şiirlerin harikulâde olduğunu vurgulayarak Türk edebiyatının en güzel numûneleri olduğunu iddia etmiştir.¹³⁹

Ayrıca Orhan Okay'a göre Mehmed Âkif'in şiirlerinde dua, iki şekilde ortaya çıkmıştır. Biri, "gelenekten gelen, âdeta alışılmış, ritüel bir ibadetin zarurî bir parçası gibidir. Dışa dönüktür; kelimeler aslî manalarının dışına taşmamıştır."¹⁴⁰

Yâ İlâhî, bize tevfikini gönder...

-Âmîn!

¹³⁵ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 179-180.

¹³⁶ Osman Cilacı, "Dua", **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, yıl: 1994, cilt: 9, s. 529.

¹³⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 110.

¹³⁸ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 110.

¹³⁹ Okay, **a.e.**, s. 117.

¹⁴⁰ **A.e.**, s. 110.

Doğru yol hangisidir, millete göster...

- mn!

Diğeri ise “mistik ve metafizik bir derinliği olan mısralarda görülür. Burada slm’ın dünya nizamı değil, belki kulun i dünyasında Tanrının tecelli bahis konusudur. Evvelkilerinin didaktik nazım parçaları karakteri taşımalarına mukabil, kif bu dualarda daha iten, daha samim ve –bir şiir terimi ile söylersek- daha liriktir.”¹⁴¹ Bu bağlamda Okay, kif’in dua şiirlerinde santimental tarafların da olduğunu ileri sürmüş, onun bu tür şiirlerinde büyük bir sanatkâr kimliğini ortaya koydunu iddia etmiştir.

“Kur’an’dan İlhamlı şiirler” adlı tasnifin sahibi olan Ahmet Kabaklı eserinde “Hakkın Sesleri”ndeki "Ya Muhammed, de ki: Ey mülkün shibi olan Allah’ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azz edersin; sen dilediğini zelif edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kdirsin"¹⁴², "İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helk eder misin, Allah’ım?"¹⁴³, "Oğullarım! Gidinizde Yusuf’la kardeşini araştırınız; hem sakın Allah’ın inyetinden umdinizizi kesmeyiniz. Zir, kfirlerden başkası Allah’ın inyetinden umdini kesmez"¹⁴⁴ ve "İşte sana onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları!"¹⁴⁵yet meallerinden hareketle yazdığı şiirleruzerinde bir tahlil çalışması yaparak bu tasnifin ne kadar yerinde olduğunu kanıtlamıştır.

Konuyu toparlamak gerekirse slam ilkelerini ve ahlakını hayatında prensip edinen Mehmed kif’in birçok yazar tarafından farklı nitelemelere maruz kaldığını görmekteyiz. Âkif’in Müslümanca bir tavır sergilemesi, Kur’an ve sünnetten beslenmesi, sure ve peygamber hadiselerinden ilham alarak şiirlerini oluşturması yazarların dikkatlerinden kaçmamış, bu nedenle kif için “Kur’an şairi”, “Müslüman şairi”, “Müslüman-Türk şairi” ve “slm şairi” gibi nitelemeleri kullandıkları tespit

¹⁴¹ A.e., s. 110.

¹⁴² l-i İmran Suresi, 26. yet, **Diyanet İşleri Bakanlığı Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz.: Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer şahin, Ankara, 2009.

¹⁴³ A’raf Suresi, 155. yet.

¹⁴⁴ Yusuf Suresi, 87. yet.

¹⁴⁵ Neml Suresi, 52. yet.

edilmiştir. Türk edebiyatında Mehmed Âkif kadar böyle nitelermelere sahip olan bir başka şairin olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

1.2.3.2. Lirik Şiirler

Ahmet Kabaklı'ya göre Âkif'in şiirlerinde ferdî duygularının terennümü yok denecek kadar azdır. O, "lirizmi, en güç olan bir sahada yani vatan dertlerini, millet ümitlerini Peygamber'in, şehidin, yüceliklerini terennüm ederken ortaya koymuş bulunmaktadır."¹⁴⁶ Bu nedenle Mehmed Âkif'in lirizmi şiirlerinde dinî-millî ve dinî-sosyal şeklinde kendini göstermektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Âkif'in "Çanakkale Şehitlerine", "Bülbül" ve "Bir Gece" şiirlerine genel bir perspektiften bakıldığında toplumsal lirizmi görmek mümkündür. Âkif, "Çanakkale Şehitlerine" ve "Bülbül" şiirlerinde savaş dönemindeki Türk halkının ruh halini anlatırken "Bir Gece" şiirinde ümmet-i Muhammed'in dertlerini ümmetin sahibi Hz. Muhammed'e açmaktadır.

1.2.3.3. Manzum Hikâyeler

Mehmed Âkif, tahkiye unsurlarını; vak'a örgüsünü, zamanı, mekânı, şahıs kadrosunu ve anlatıcıyı şiirlerinde sıkça kullanan bir şairdir. Bu nedenle yazarlar tarafından ekseriyetle manzum hikâye tekniğini *Safahat*'a uygun bir şekilde yerleştiren şair olarak nitelendirilmiş, Türk edebiyatında manzum hikâye tekniğinin en önemli temsilci olarak kabul görmüştür.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁴⁷ Fazıl Gökçek, manzum hikâyenin Türk edebiyatındaki tarihçesi hakkında şu bilgileri verir: "Manzum hikâyenin Türk edebiyatında XI. yüzyıla kadar uzanan köklü bir geleneği vardır. Bu türün bilinen ilk örneği olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinden başlayarak Tanzimat devriyle birlikte edebiyatımızda görülen büyük yeniliklere kadar manzum hikâyenin yegâne formu olan mesnevî tarzında birçok tahkiyevî eser verilmiştir. Yine mesnevî tarzında yazılmış olan surnameler ve şehrengizler de bazı özellikleri bakımından modern hikâyenin klâsik edebiyatımızdaki karşılıkları olarak değerlendirilmektedir. Bu türün son örneğinin İzzet Molla'nın *Mihnetkeşan*'ı olduğu kabul edilmektedir.

Tanzimat döneminde-eskiyi devam ettiren şairlerin eserleri dikkate alınmazsa- Batılı modern tarzdaki şiirler içerisinde Şinasi'nin bazı kasideleri ve mizahî manzumeleri tahkiyevî bir üslûba sahip olmakla birlikte, günlük hayat sahnelerinin ve ferdî hassasiyetlerin manzum hikâye üslûbu içerisinde anlatımı Servet-i Fünûn devrinde başlamıştır diyebiliriz. Özellikle Tefik Fikret'in ve Ali Ekrem'in bu tarz şiirlerinin Mehmet Âkif'in geliştirip genişlettiği manzum hikâye tarzının ilk örnekleri olduğunu kabul etmek gerekir." Fazıl Gökçek, **Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 286-287.

Mehmed Âkif *Safahat* eserinin neredeyse büyük çoğunluğunu, (“Küfe”, “Meyhane”, “Mahalle Kahvesi”, “Kocakarı ile Ömer” ve “Divas” şiirler gibi) manzum hikâye şeklinde yazmıştır. Sosyal hayat ve inanç bu manzum hikâyelerinde öne çıkan temel temalardır.

Orhan Okay olaya farklı bir yönden yaklaşarak Mehmed Âkif’in manzum hikâyelerinde adeta kendini dışarıya atan bir insan kimliğiyle karşılaştığını belirtmiştir. “Bu manzumelerinde, Âkif, günün her saatinde, her bahane ve vesileyle kendisini sokağa fırlatan bir insan görünümündedir.”¹⁴⁸ Bu nedenle manzum hikâyelerinde vakanın hep dış mekânlarda gerçekleştiğini söylemiştir. Türk edebiyatında onun dönemine kadar, onun derecesinde okuyucusuna sokağı ve açık mekânları getiren başka bir şairin olmadığını iddia etmiştir.¹⁴⁹ Okay’ın bu iddiasından Âkif’in dönemin diğer şairlerinden farklı olarak manzum hikayelerini kapalı mekânlar hariçinde yani toplumun olduğunu noktalarda oluşturduğu anlaşılmaktadır. Âkif’in özellikle “Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim”¹⁵⁰ ya da “Beş on gün oldu ki mu’tada inkıyâd ile ben / Sabahleyin çıkıvermişim evden erkenden”¹⁵¹ mısraları Okay’ın ifadelerini kanıtlar mahiyettedir. Burada çalışılan eserler arasında bu konuyu tespit eden kişi sadece Orhan Okay olmuş ve Âkif’in manzum hikâyelerindeki olayların dış mekânlarda geçtiğine dikkat çekmiştir.

1.2.3.4. Hutbe ve Öğüt Şiirleri

Mehmed Âkif, İslâmî değerleri hem manzum ve mensur eserlerine yerleştiren, hem de cami kürsülerinde vaaz ve hutbeler irad ederek, İslâm hakkındaki görüş ve fikirlerini beyan eden bir sanat adamı olarak Türk edebiyatı içerisinde önemli bir rol oynamaktadır. Âkif çoğu zaman “hayat dini, cemiyet dini, yiğitlik dini, merhamet dini, gayret dini gibi sıfatlarla andığı İslamiyeti, edebiyat ve sanat vasıtasıyla öncü ve yapıcı yepyeni bir nitelikte ortaya koymuştur.”¹⁵²

¹⁴⁸ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁹ Timurtaş, **a.e.**, s. 32.

¹⁵⁰ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 47.

¹⁵¹ Ersoy, **Safahat**, s. 35.

¹⁵² Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 122.

Ahmet Kabaklı'ya göre Mehmed Âkif, hutbe şiirlerinde sadece dinî öğütlere yer vermemiş; savaş, maddi sıkıntılar, kalkınma, ilim, adalet, eğitim, israf, halkın geri bırakılışı, köylünün sıkıntıları gibi günlük yaşam konularını işlemiştir.¹⁵³ Buradan hareketle Âkif'in cami kürsülerinde, vaaz ve hutbelerde içtimaî meseleleri ele aldığını söylemek mümkündür.

Mehmed Âkif, Balkan Harbi sırasında İstanbul'un üç büyük camisi olan Beyazıd, Fatih ve Süleymaniye ile Balıkesir Zağnos Paşa Camii başta olmak üzere, Kastamonu Nasrullah Camii'nde halkı Millî Mücadele hakkında bilinçlendirmek adına vaazlarını vermesinden dolayı Metin Önal Mengüşoğlu ve Mehmed Doğan tarafından "camideki şair" olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁴ Bu nedenle Mehmed Âkif, şairliğinin yanında cami kürsülerinde ve hutbelerde vaazlarını irad etmesi yönüyle de Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Camideki şair Mehmed Âkif, hutbe şiirlerinin bir kısmını "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" kitaplarında kaleme almıştır. Ancak, hutbe ve öğüt şiirlerini daha çok birtakım şiirlerinin arasına serpiştirilmiş olarak görmek mümkündür. Âkif'in "Ümid'in Lüzumu", "Mâzisinden Geri Kalan Millet", "Köylünün Hali" şiirleri bu konuya örnek olarak verilebilir.

1.2.3.5. Mizahlı Şiirler

Mehmed Âkif nazım ve nesir yazılarında fikirlerini latifelere dayandırarak, toplumun kusurlarını, hatalarını ve gülünç taraflarını alaycı bir şekilde ortaya koymuştur. Âkif bunu yaparken karşısındakini övmek ya da yermek için değil, birtakım olumsuzlukları ortaya çıkarmak için mizah¹⁵⁵ türüne başvurmuştur. Onun için, hicviyelerinde şahıslardan çok, şahısların içine düştükleri durumları ve

¹⁵³ Kabaklı, a.e., s. 123.

¹⁵⁴ Metin Önal Mengüşoğlu, a.g.e., s. 134., Mehmed Doğan, a.g.e., s. 33.

¹⁵⁵ "Mizah, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi olmakla birlikte zaman içinde daha ağır türleri de içine alan bir terim haline gelmiştir. Mizahta temel hedef güldürme ise de çok defa güldürmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme ve iğneleme, düzeltme amaçları da gizlidir." Hasan Çiftçi, "Mizah", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, yıl: 2005, cilt: 30, s. 206., Türk edebiyatındaki gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için Bkz.: İskender Pala, "Mizah", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, yıl: 2005, cilt:30, s. 208

saplandıkları çıkmazları ele almıştır.¹⁵⁶ Ahmet Kabaklı'nın dilinden ifade etmek gerekirse “Âkif'in mizahı bir dava, bir fikir ve mana mizahıdır. Bazı kara mizahçıların yaptıkları gibi iyiliklerimizi ve manevî değerlerimizi değil, kötülükleri maskara etmektedir. Kin saçıcı, millî müesseseleri yıkıcı, halkı ümitsizliğe düşürücü mahiyette olup da çirkin kelimelerle yapılan sözde mizah ile Mehmet Âkif'in bir ilgisi olamaz.”¹⁵⁷ Bu görüşten hareketle Âkif'in kaba sözlerden daha çok ince sözlerle hedef aldı bir durum veya olayı tenkit ettiğini söylemek mümkündür.

Safahat'ın hemen her bölümünde, özellikle manzum hikâyelerde hicve yaygın olarak yer verilmektedir. Âkif'in “Bir Tip” şiirini bu duruma örnek olarak vermek mümkündür. Bu şiirin bir kısmında şair, bir büyüğe karşı menfaati uğruna bağlı olan ve bir o kadar da fakir millete karşı zulüm gösteren yüksek memur tipini hicvetmektedir. Âkif bu şiirde şahsiyetlerinden çok, toplum içinde kötü örnek olarak yer almalarını tenkit etmektedir.

1.2.3.6. Manzum Tasvirler

Mehmed Âkif'in eserlerinde his, tefekkür, din, öğüt, telkin, bilgi ve tasvir unsurları bir bütün olarak yer almaktadır. Özellikle de tasvirin Âkif'in şiirlerinde ön plana çıktığı görülmektedir. Gözlemci bir bakış açısına sahip olan Âkif, tasvir vasıtasıyla insanın ve toplumun trajedisini gözler önüne sererek hakikatin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Ahmet Kabaklı, Mehmed Âkif hakkında, “Gerçeği aynen tasvir edeyim derken, aslında tam gerçeklikle kalmaz. Gördükleri arasından bir seçim yapar. Bilhassa çirkin ve acı şeyleri ayırarak keskin hatlarla göz önüne serer. Çünkü, çevreye ve halka daima ahlâkçı, acıyan ve onarıcı gözlerle bakmaktadır” diyerek konuya farklı bir yorum getirmiştir.¹⁵⁸

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, şair yüksek hayallerden kaçtığını ve herşeyi olduğu, görüldüğü gibi tasvir ettiğini şiirinde belirtmiştir. “- Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim... / İnan ki: Her ne demişsem görüpte söylemişim”¹⁵⁹ mısraları Âkif'in şiirdeki tutumunu ve gerçeklik anlayışını gözler önüne sermektedir.

¹⁵⁶ Abdülkadir Hayber, “Mehmed Akif ve Hiciv”, **Türk Edebiyatı Dergisi Mehmet Akif Özel Sayısı**, İstanbul, Mart 1983, S. 113, s. 48.

¹⁵⁷ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁵⁸ Kabaklı, **a.e.**, s. 102-103.

¹⁵⁹ M. Âkif Ersoy, **Safahat** s. 227.

Bu bağlamda şair şiirlerinde İslam dünyası ile Batı dünyasının içinde bulunduğu olumlu veya olumsuz durum ile sosyal problemleri tasvir ve karşılaştırma yöntemiyle değerlendirmiştir.¹⁶⁰ “Eski Köy Düğünü” şiirinde Âkif’in bir köy düğününü hasretle tasvir ettiğini görmek mümkündür. Bu tasviri yaparken de şiirinde her türlü eşya sergisine, giyim kuşam isimlerine ve pehlivanlık terimlerine yer vermiştir. Ahmet Kabaklı, *Safahat*’ın pek çok şiirinde tasvirî tabloları yer veren Mehmet Âkif’i “Türk şiirinin en bol kelime (renk, boya) kullanan tasvirçilerinden saymanın doğru olacağını” belirtmiştir.¹⁶¹

1.2.3.7. Seyahat Şiirleri

Mehmed Âkif görev icabı birçok ülke gezmiş, birçok seyahatte bulunmuştur. Memuriyeti dolayısıyla iki sene Rumeli’nde, iki seneye yakın Arnavutluk’ta ve Arabistan’da kalmıştır. 5 Ocak 1913’de Mısır’a, akabinde Hicaz’a ve oradan da İstanbul’a geçmiştir. Ardından I. Dünya Savaşı yıllarında (1914) Alman hükümetinin daveti üzerine, İngilizlerle birlikte Osmanlı’ya karşı savaşırken Almanlar’a esir düşen Müslümanların durumunu incelemek için devlet tarafından vazifeli olarak Teşkilât-ı Mahsûsa (Osmanlı İstihbarat Teşkilatı) aracılığı ile Berlin’e gitmiştir. Mehmed Âkif’in bu seyahatlerdeki bütün izlenimlerini şiirlerine yansıttığı görülmektedir. Bu nedenle *Safahat* eseri Ahmet Kabaklı’nın ifadesiyle “gezen, gören ve düşünen adamın şiirleriyle doludur.”¹⁶² Özellikle Berlin ve Medine-Hicaz-Mısır seyahatleri, hayatında önemli yer edinmiştir. Bu iki seyahatinin mahsülü olarak Âkif, “Berlin Hatırları”, “El-Uksur” ve “Necid Çöllerinden Medine’ye” adlı üç manzumeyi kaleme almıştır.

1.2.4. Eserleri

1.2.4.1. Safahat

---

¹⁶⁰ Özlem Fedai, “Eşyaya Hakikati Söyletmek’ Yahut Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Tasvirin İşlevi”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 677-679.

¹⁶¹ Ahmet Kabaklı, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁶² Kabaklı, *a.e.*, s. 141.

Safahat, Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerini bir araya getirdiği yedi kitaplık külliyyatın genel adıdır. Kelime anlamı itibarıyla “safahat”, “safhalar, dönemler, evreler” anlamına gelmektedir. Ertuğrul Düzdağ safahatın daha geniş manasıyla “görünüşler, manzaralar” olduğunu da söylemektedir. *Safahat*'ın birinci kitabında yer alan “Fatih Camii”, “Hasta”, “Mahalle Kahvesi”, “Küfe” gibi şiirler hayattan manzaraları yansıtmamasından dolayı *Sıvât-ı Müstakîm*'de “Safahât-ı Hayâtattan” başlığı altında yayımlanmıştır.¹⁶³ Ayrıca Düzdağ dergideki ismin bundan sonraki kitaplara da umumî bir serlevha olduğunu belirterek, *Safahât* adı verildiğini söylemiştir.¹⁶⁴ Ahmed Cerrahoğlu da *Safahat*'ı sadece kendi döneminin değil, geleceğin meselelerine de tercüman olmuş bir eser olarak görmüştür.¹⁶⁵

Safahat'ta Mehmed Âkif'in gerek şahsî hayatını, gerek düşünce dünyasını, gerek de edebî kişiliğini görmek mümkündür. Nurettin Topçu bütün büyük sanatkârlar gibi Âkif'in eserinde bulunabileceğini söylemiştir.¹⁶⁶ Bu nedenle *Safahat*'taki ‘ben’i Âkif’le birleştirmek doğru olacaktır. Ancak Âkif bunu yaparken *Safahat*'ta şahsî meselelerinden daha çok milletin umum dertlerini, sevinçlerini, üzüntülerini, ızdıraplarını, şehir ve köy hayatını, cahilleri, münevverleri, cami, sokak, mahalle, kahvehane gibi temaları öne sürmüştür. Ayrıca Cemil Sena Ongun Âkif'in baytarlık mesleği gereği çeşitli vilâyetleri gezmesinden dolayı eski ve yeni köylüleri mukayese eden canlı mısraların, bu temasın ilham ve intibalarının şiirlerinde görülebileceğini beyan etmiştir.¹⁶⁷

Nurettin Topçu tam olarak anlaşılması için *Safahat* eserinin; sanat tarihsel, psikolojik ve estetik olarak incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mehmed Âkif'in *Safahat*'ına bakıldığında dönemine ait mimarî ve musikî sanatlarından izler görmek mümkündür. Sanat tarihi açısından eseri incelendiğinde Yeni Cami, Süleymaniye Cami ve Fatih Cami karşımıza çıkmaktadır. Topçu eğer *Safahat*'tan bu iki temel yapıyı çıkarırsak hem şairin nazmını ebedî kılan muhkem direklerini yıkacağımızı

¹⁶³ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁶⁴ Mehmed Âkif'in şiirleri vefatından sonra Ömer Rıza Doğrul tarafından 1943 yılında tek kitap olarak *Safahat* adı altında yayımlanmıştır. Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁶⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁶⁶ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁶⁷ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 11.

hem de şairin ızdırabındaki lirizmi öldürebileceğimizi söylemiştir.¹⁶⁸ Topçu bu sayede Âkif'in geleneğe ait olan mimarî ve musikî sanatlarını eserine bilinçli bir şekilde yerleştiren bir şair olduğuna dikkat çekmiştir.

Topçu'ya göre ikinci bir husus, Mehmed Âkif'in bütün geçmişinin eserinde gizli olmasıdır. Gençlik ve çocukluk yıllarındaki istekleri, arzuları, hayalleri ve idealleri eserinde kendini ele vermiştir. Topçu eserde psikolojik bir inceleme yapıldığında şairin karakterinin ve iç hayatının görebileceğini söylemiştir.¹⁶⁹

Topçu'ya göre, bu sanat eserinde incelenmesi gereken son unsur ise estetikdir. Nurettin Topçu'ya göre “sanatkârın estetiği, eserinde kullandığı bütün ifade vasıtalarıyla idealini eser halinde aksettiriş tarzıdır.” Topçu, Âkif'in üslûbundaki ham maddenin “Süleymaniye'nin heybeti ile Âkif'in vücut yapısından doğan sentezin, yani iç organlarından toplu halde alınan duygunun birleşmesinden” oluştuğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Genel olarak bu üç unsur çerçevesinde *Safahat* eseri incelendiğinde Mehmed Âkif'in sanat eserini tahlil etmek için daha doğru adımların atılacağını söylemek mümkündür.

Ahmet Kabaklı *Safahat*'ta Mehmed Âkif'in güçlü nazım diliyle birtakım görüşleri savunduğunu dile getirmiştir. Kabaklı, özellikle *Safahat*'ın bazı sayfalarında millî ve ilâhî coşkunu ulaşılarak benzersiz şiirlerin yer aldığını, eserin esas itibarıyla manzum fikirler ve nazma çekilmiş dinî-millî davalar kitabı olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Bu nedenle millî duyguların yanında İslam dininin akislerini *Safahat*'ta görmek mümkündür. Âkif'in “Hakkın Sesleri”ndeki manzumelerinin başında ve “Hâtıralar”ındaki altı parçada besmele ile başlaması onun dini hassasiyetini gösteren bir hususiyetlerdir.

Öte yandan, *Safahat* eserinde Mehmed Âkif'in isyanını müşahade etmek mümkündür. Ahmet Kabaklı Âkif'in hayatının ve sanatının “isyan” kelimesi ile özetlenebileceğini söylemiştir.¹⁷² Mehmed Doğan ise Mehmed Âkif'in “mazlum bir

---

¹⁶⁸ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁶⁹ Topçu, **a.e.**, s. 64.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 64-65.

¹⁷¹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁷² Kabaklı, **a.e.**, s. 59.

halkın, hunharca soykırımı tâbi tutulan bir milletin şairi olarak, çağın sağır kulaklarına, görmeyen gözlerine isyanın şiirini” yazdığını ifade etmiştir.¹⁷³ Nurettin Topçu da hoşsohbet şiirlerinde normal ritminin üstüne çıktığında şairin isyanın tezahür ettiğini belirtmiştir. Âkif’in bu isyanı kendi hayatına değil, kadere, zâlimlere, zilletlere, duygusuzlara, istibdada, geriliğe, milletin yuvarlandığı her sahaya karşı olmuştur.¹⁷⁴

Nurettin Topçu, Mimar Sinan’ın sanatının üç devreye ayrılması gibi Mehmed Âkif’in *Safahat*’ını da “çıraklık, kalfalık ve ustalık” şeklinde üç devreye ayırmıştır. Topçu’ya göre *Safahat*’ın ilk kitabı “Süleymaniye Kürsüsünde” Âkif’in çıraklık devri, “Hakkın Sesleri”, “Fatih Kürsüsünde” ve “Hâtıralar” kalfalık devri, “Âsım” ve “Gölgeler” ise ustalık devri eserleridir.¹⁷⁵

Metin Önal Mengüşoğlu ise Mehmed Âkif’in ilk eserlerini acemilik döneminde yazdığını düşünenlerin aldandıklarını ve hiçbir eserin birbirinden ayrı tutulmaması gerektiğini açıklamıştır. Mengüşoğlu’na göre Mehmed Âkif ilk kitabını dahi olgunluk yaşında neşretmiştir. Ona göre, *Safahat*’ta bir çıraklık, kalfalık ve ustalık yani olgunluk sırası söz konusu değildir. “Onun bütün şiirleri sanki birbirini tamamlayan, birbirine akan ve birbirini çoğaltan nehirler gibi, sonunda hep aynı denize akar, hep aynı menzile erişir.”¹⁷⁶

Orhan Okay şairlerin genellikle 25 yaşından önce ilk şiirlerini veya ilk şiir kitaplarını neşrettiğini söylemiş ve Mehmed Âkif’in ise *Safahat*’taki ilk şiirini 31 yaşında (1904) neşrettiğini ve ilk şiir kitabını da 37 yaşındayken (1911) çıkardığını belirtmiştir. Bu nedenle Okay, *Safahat*’ın birinci kitabından önce de şairin çok miktarda şiirler yazdığını düşünmüştür. Nitekim vefatından sonra yapılan araştırmalar sonucunda da Mehmed Âkif’in yazılıp da ortaya çıkamamış veya döneminde dergilerde yayımlanıp da *Safahat*’a konulmamış şiirlerin olduğu görülmüştür. Nurettin Topçu’nun çıraklık, kalfalık ve ustalık iddiasına karşın Metin

¹⁷³ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s 138.

¹⁷⁴ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁷⁵ Topçu, **a.e.**, s. 30-31.

¹⁷⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 53.

Önal Mengüşoğlu ve Orhan Okay böyle bir dönemlendirmenin söz konusu olmadığını söyleyerek Topçu'nun iddiasını reddetmişlerdir.

Özetle, bahsi geçen yazarlar tarafından *Safahat*'ın farklı farklı cephelerden ele alındığı görülmüştür. Kimileri *Safahat* eserinden yola çıkarak Âkif'in karakteri ve kişiliğinin bulunabileceğini, kimileri eserin tam olarak anlaşılması için sanat tarihi, psikoloji ve estetik bakımından incelenmesi gerektiğini söylemişler, kimileri de eserin ve şairin çıraklık, kalfalık ve ustalık ya da olgunluk açısından incelenmesinin doğru olup olmadığı konusunda tartışmışlardır. Böylece Âkif'in temel eseri olan *Safahat* hakkında yazarların birçok yönden farklı yorumlar getirdiği ve her birisinin farklı bir pencereden meseleye yaklaştığı görülmekle birlikte yazarların ortak bir fikirde uzlaşmadıkları anlaşılmaktadır. Elbette yazarların muhtelif görüşleri ışığında *Safahat*'ın her yönden ele alınıp incelenmesi eserin değerini ve önemini artıracaktır.

1.2.4.1.1. *Safahat (Birinci Kitap)*

Safahat'ın birinci kitabında sosyal ve tarihî manzum hikâyeler, beşerî ve içtimaî dert ve meseleler, manzum tasvirler ve dönemin hadiselerini yansıtan şiirler yer almaktadır. Orhan Okay Mehmed Âkif'in bu kitaptaki amacının cemiyetin içinde bulunduğu faciayı gözler önüne sermek¹⁷⁷ olduğu kanaatini taşıırken, Nurettin Topçu Âkif'in içtimaî sefaletlere uzanan sosyalist bir ahlâkçı olduğunu söyleyerek onun adeta Türk toplumunun Emile Zola'sı olmak istediğini belirtmiştir.¹⁷⁸

Orhan Okay Mehmed Âkif'in bu eserinde kırk dört şiirinden on birinde ,aynı şiir içinde aruz vezininin farklı kalıplarını kullandığını tespit etmiştir. Bu on bir şiir ise “Fatih Camii”, “Durmayalım”, “Meyhane”, “Mezarlık”, “Bayram”, “Merhum İbrahim Bey”, “İstibdad-ı Hürriyet”, “Kocakarı ile Ömer”, “Ezanlar”, “Bir Mersiye” ve “Âhiret Yolu” dur. Okay, şairin bu farklı kalıp kullanımı denemesine “Hakkın Sesleri”ndeki “İşte sana onların..” âyetini açıklayan şiirle, “Hâtıralar”daki “Necid Çöllerinden Medine'ye” ve “Gölgeler”deki “Vahdet” şiirlerinde de rastladığını belirtmiştir. Hatta şairin bu manzumelerin içinde sadece bir vezin değişikliğiyle

¹⁷⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁷⁸ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s.65.

kalmadığını, bunu tema, dil ve üslûpta da uyguladığını “Fatih Camii” şiirini örnek göstererek kanıtlamıştır.¹⁷⁹ Buradan hareketle şairin, manzumelerinin büyük çoğunluğunda aruz veznini kullandığı, sadece birkaçında şiir içinde değişik vezin kalıplarına başvurduğu, bunu yaparken de nazım şekli ve dil bakımından da ayrı bir karakter sergilediği görülmektedir.

“Hasta” Şiiri

“Hasta” şiiri yaşanmış ve gerçek bir olayın trajik tasviridir. Bu şiirde Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatında işlenen verem ilk defa gerçek kimliğiyle anlatılmıştır. Âkif’in hastayı tasvir şekli, dönemine kadar görülmemiş bir ifade gücünü ortaya koymuştur. Bu hastalık aşkın hastalığı değil, sefaletin hastalığıdır. Bu nedenle Orhan Okay Mehmed Âkif’i “içinde yaşadığı topluma gerçek mânâsıyla giren ilk şair” olarak nitelendirmiş, bu şiirini de gerçekçi verem ve sefalet edebiyatının ilk örneği olarak görmüştür.¹⁸⁰

Cemil Sena Ogun ise farklı bir yaklaşımla Mehmed Âkif’in “Üstad-ı Necibim” diyerek andığı Namık Kemalzâde Ali Ekrem’in “Vasiyet” adlı şiirine benzer bir üslûb ve yöntemle “Hasta” şiirini yazdığını ve buna benzer parçalarla kendini göstermeye başladığını dile getirmiştir.¹⁸¹ Yazarların bu görüşü doğrultusunda denilebilir ki, Âkif eserindeki ikinci şiiriyle Türk edebiyatında adından söz ettirmeye başlayan mümtaz şairlerdendir.

Orhan Okay, 1906 yılında *Servet-i Fünûn* mecmuasında yayımlanan Tefik Fikret’in “Hasta Çocuk” şiiri ile 14 Eylül 1908 yılında *Sırâtı müstakîm* dergisinde yayınlanan Mehmed Âkif’in “Hasta” şiirinin birbirinden ayrıldığını ve iki farklı bakış açısının izlerini taşıdığını söylemiştir. Okay’a göre Fikret’in şiiri bir tablo gibidir. Her şey intizamlıdır ama ruhsuzdur, hayatın içinden geldiğini hissettirmez. Âkif’in şiiri ise sokağın tam merkezindedir. Canlıdır ve çocuğun trajedisine karşı okuyucunun bir duygu beslemesini sağlar. Bu nedenle Âkif “bir ailenin değil

¹⁷⁹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 125-131.

¹⁸⁰ Okay, **a.e.**, s. 32, 38, 39.

¹⁸¹ Cemil Sena Ogun, **a.g.e.**, s. 19.

toplumun çocuğudur.”¹⁸² Okay iki farklı dünyaya sahip olan Tevfik Fikret’in ve Mehmed Âkif’in hadiselere, gerçek hayata ve topluma nasıl baktığını gözler önüne sermiştir.

“Tevhid Yahut Feryad” Şiiri

Mehmed Âkif “Tevhid Yahut Feryad” şiirinde Müslüman bir adamın Yararıcı’yı zihninde canlandırma noktasında ulaşabileceği sınırları zorlamıştır. Orhan Okay ve Cemil Sena Ongun bu şiirin kelâm ve tasavvuftan hareketle klasik edebiyattan beslendiğini ve şekil itibarıyla ondan farksız olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁸³ Ongun ayrıca Âkif’in bu feryad şiirinde Tevfik Fikret’in “Tarih-i Kadim”inde olduğu kadar cesur olmadığını ve adeta günaha girmekten korktuğunu söylemiştir. Çünkü Fikret, daha laik ve daha dobra iken Âkif kadere isyan etmek istese de acizliğinin bir göstergesi olarak teslimiyette bulunur.¹⁸⁴ Bu nedenle Âkif’in kadere isyan eden şiirler kaleme almadığını söylemek mümkündür.

Metin Önal Mengüşoğlu, Necip Fazıl’ın “Çile” şiirinde yer alan “Bildim seni ey Râb, bilinmez meşhûr!” mısralarını, “Tevhid Yahut Feryad” şiirinden esinlenerek dönemin diline uygun bir şekilde yeniden yazdığını iddia etmiş, iki şairin de benzer endişeler taşıdığını söylemiştir. Mengüşoğlu, Âkif’in şiirindeki “Ey nûr-i ulûhiyyetinin zıllı avâlim, / Zıllın bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim!”¹⁸⁵ mısralarından esinlenerek Necip Fazıl’ın ‘meşhur’ kelimesi ile Mehmed Âkif’in ‘meçhul’ü arasında bir benzerlik olduğunu ve iki yazarın da aynı şeyi kastettiğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Bu bağlamda Mehmed Âkif’in kelâm ve tasavvufî konularda kendinden sonraki şairleri etkilediği ve bu yolu açan isim olarak Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

“Durmamalım” Şiiri

---

¹⁸² Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁸³ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 19., Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁸⁴ Ongun, **a.e.**, s. 19.

¹⁸⁵ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 30.

¹⁸⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 59.

Mehmed Âkif, “Durmamalım” şiirinin başına Kur’an-ı Kerim’in Necm Sûresinin 39. âyetini (“*Leyse lil-insani illâ mâ sâe.*” “İnsan ancak elde etmeye çalıştığı şeyi bulur.”) almıştır. Âkif, bu şiirine sevdiği ve beslendiği Sadi- i Şirazi’den bir hikâyeye ile başlamış ve bu hikâyeden hareketle nasihatler vermiştir. Metin Önal Mengüşoğlu Mehmed Âkif’in geleneğin tıpkı diğer büyük ustaları gibi, birtakım hikâyelerin ardından asıl nasihatini zikreden bir şair olduğunu söylemiş ve gelenekteki gibi nasihatlerini ayetlerle kuvvetlendirdiğini vurgulamıştır.¹⁸⁷ Mehmed Âkif’in Klasik Türk edebiyatının bir türü olan “Pendnâme” ve “Nasihatnâme”yi modern Türk şiirine yerleştirdiği ve manzumelerini ayetlerle güçlendirdiği söylenebilir.

Diğer taraftan Mengüşoğlu, Necip Fazıl’ın Mehmed Âkif hakkında pek olumlu konuşmadığını ama “Sakarya Türküsü”ndeki “Geldi ölümlü yalan gitti ölümsüz gerçek / Siz hayat süren leşler sizi kim diriltecek” mısraları ile Âkif’in “Ey bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan! / Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah’tan utan.” mısralarında yer alan “leşler” kelimesindeki endişelerin, hüküm ve kanaatlerin birbirine benzediğini ve aynı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Mengüşoğlu’nun kanaatince Necip Fazıl, Âkif’i ne kadar sevmese de “Endişeler müşterek olunca varılan hüküm de ister istemez böylesine birbirine akraba kesiliyor” diyerek bu iki ismin aynı düşüncelere sahip olduklarını söylemiştir.¹⁸⁸ Gerçekten de, bu şairlerin mevzubahis şiirlerinde kullanılan mefhumların, kelimelerin ve bunların alt anlamlarının arz ve işaret ettiği yönler göre, “Tevhid Yahut Feryad” şiirinde olduğu gibi “Durmamalım” şiirinde de iki şairin ortak düşünceler beslediğini söylemek mümkündür.

“Mahalle Kahvesi” Şiiri

Cemil Sena Ogun’a göre Mehmed Âkif’in “Mahalle Kahvesi” şiiri şöhretini yaratan en başarılı yazılarından biridir.¹⁸⁹ Âkif bu şiirde mahalle kahvesinin bir milletin azmine ve çalışma isteğine vurduğu darbeyi eleştirmekle beraber çalışmayan, tembel tembel kahvede vakit geçiren insanları tasvir ederek realist bir

¹⁸⁷ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁸⁸ Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁸⁹ Cemil Sena Ogun, **a.g.e.**, s. 22.

alay gerçekleştirir. Metin Önal Mengüşoğlu, bu Şiirin Şairin bütün hususiyetlerini, her endişe ve kavgasını bünyesinde taşıdığını ve *Safahat*'ın özü, çekirdeği hükmünde olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁰ Mehmed Âkif'in genel kavgasını ve düşüncesini içeren önde gelen Őiirlerden olması hasebiyle burada çalışılan eserler bağlamında neredeyse her yazarın bu Şiire değindiğini ve bu Şiiri, ekseriyetle en önemli eserlerinden biri olarak kabul ettikleri görülmektedir.

“Kfe”, “Geçinme Belası”, “Kocakarı ile mer” Şiirleri

Safahat'in birinci kitabında yer alan “Kfe”, “Geçinme Belası” ve “Kocakarı ile mer” adlı Şiirler Metin nal Mengüşoğlu tarafından Türkçe Şiir tarihinde, içtimai meselelere müslüman perspektifle bakıŐın ilk numuneleri olarak kabul edilmiştir.¹⁹¹ Mengüşoğlu, toplum meselelerini İŐlm bir bakış açısıyla anlattığı bu üç Şiiriyle Mehmed Âkif'in Türk edebiyatında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu vurgulanmıŐtır.

1.2.4.1.2. *Süleymaniye Kürsüsünde*

Ahmet Kabaklı ve Orhan Okay, Millî Mücadele döneminde İŐlam topluluğun uyanmasını ve İŐlam birliğinin oluŐmasını isteyen Mehmed Âkif'in “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı eseri, cemiyeti telkin etme amacıyla yazdığını düşünmüşlerdir.¹⁹² Nurettin Topçu'ya göre de bu ufak kitap Âkif'in cemiyette yapmak istediği inkilâbın heyecan dolu bir beyannameyi gibidir.”¹⁹³ Âkif'in ikinci kitabından itibaren cemiyete yönelik adımlar attığını görmek mümkündür.

Mtefekkirleriniz anlamıyorlar sanırım,

Ki çemenzâr-ı terakkde atılmış her adım,

Değişir büsbütün, akvâma, cem'te göre;

Başka bir kavmin izinden yürümek, çok kerre,

¹⁹⁰ Metin nal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁹¹ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 62.

¹⁹² Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 68., Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁹³ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 29.

Âdetâ mühlik olur; sonra ne var, her millet,
Gözetir seyr-i tekâmülde birer ayrı cihet.
Bir de hâtırlamıyorlar ki, umûmen beşerin,
Daima koştuğu son maksada yükselmek için;
Tutacak silsile akvâma değildir hep bir;
Belki her millet için ancak o "mâhiyyet"tir,
Ki kopar kendisinin rûh-i umûmîsinden.¹⁹⁴

Mehmed Âkif bu mısralarında her milletin kendine ait özellikleri olduğunu ve başka milletleri taklit etmenin doğru olmadığını dile getirmiştir. Orhan Okay'a göre Mehmed Âkif bu şiirinde medeniyet ve kültür farklılığını ortaya koymuştur. Okay şiirdeki "çemenzar-ı terakki" terakibine dikkat çekerek, bu kelimenin "medeniyet" yerine kullanılmasını sorgulamıştır. Ardından birçok şiirinde Mehmed Âkif'in 'medeniyet' kavramını olumsuz bir mânâda kullandığını, bu nedenle şiirlerinde bilerek 'terakki' kelimesini tercih ettiğini belirtmiştir. Çünkü "terakki" kelimesi "medeniyet" gibi bünyesinde farklı anlamları barındırmayarak sadece "ilerlemek" mânâsında kullanılmaktadır.¹⁹⁵ Orhan Okay böylelikle Mehmed Âkif'in "terakki" kelimesini şiirinde biliçli olarak tercih ettiğini vurgulamıştır.

"Süleymaniye Kürsüsünde" birçok ailenin evladını Avrupa'ya tahsil almaları için göndermeleri tema olarak işlenmiştir. Metin Önal Mengüşoğlu bu hadisenin Sezai Karakoç'un "Masal" adlı şiirinin de ana temasını oluşturduğunu tespit etmiştir. Yani bu iki şiirde, konu bakımından bir paralellik söz konusudur. Bu nedenle Mengüşoğlu "Masal" şiirinin "Süleymaniye Kürsüsünde"den beslendiğini iddia etmiştir.¹⁹⁶ Mengüşoğlu'nun bu tespitinden hareketle Mehmed Âkif'in Sezai Karakoç gibi önemli ve aslında değişik bir sesi üslûb, konu ve biçim hususunda ne kadar çok etkilediğini görmek mümkündür.

¹⁹⁴ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 190.

¹⁹⁵ Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 75. .

¹⁹⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

1.2.4.1.3. Hakkın Sesleri

Mehmed Âkif daha evvelki eserlerinde bireysellikten milletin ruhuna giden yolu ararken “Hakkın Sesleri”nde cemiyetten kendi ruhuna giden yolu Kur’an âyetleriyle bulmaktadır. Nurettin Topçu ve Ertuğrul Düздаğ bu eserde isyan halindeyken dahi Kur’an’a sarılarak doğru yolu bulmaya çalışan bir şair ile karşılaştıklarını söylemişlerdir.¹⁹⁷

Ahmet Kabaklı şairin bazı âyet ve hadisleri şiir şeklinde yorumladığını, cemiyeti iyimserliğe ve İslâm birliği oluşturarak bir kurtuluşa çağırdığını dile getirmiştir. Aynı düşüncelere sahip olan Cemil Sena Ongun da Âkif’in bu kitapta henüz uykuda olan İslâm âlemini uyandırmaya çalıştığını söylemiştir.¹⁹⁸ “Süleymaniye Kürsüsünde”de İslam topluluğunu, bir bütün olması konusunda uyaran Âkif’in bu eserde de aynı düşüncelere sahip olduğu görülmektedir.

Orhan Okay Mehmed Âkif’in “İşte sana onların, kendi yolsuzlukları yüzünden, ıpıssız kalmış yurtları” mealini yorumladığı şiirinde Çanakkale için yazdığı şiire benzer temalar ve tasvirlerin yer aldığını, bu nedenle de Balkan Harbi şehitleri için yazmış olduğu bu uzun manzumenin “Çanakkale Şehitlerine” adlı şiirine bir hazırlık manzumesi olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹ Buradan hareketle, Âkif’in millî duygu ve düşüncelerini kademe kademe besleyerek asıl sanatkâr kimliğini “Çanakkale Şehitlerine” adlı şiirinde ortaya koyacağını anlaşılmaktadır.

1.2.4.1.4. Fatih Kürsüsünde

Mehmed Âkif “Fatih Kürsüsünde” eserinde dönemin meselelerine, yaşanan hadiseler, cemiyet ve kültür sorunlarına, toplumun içinde bulunduğu duruma, Şark-Garb meselesine, İslâm dünyasına, tefekkürî düşüncelere, münevverlere ve daha birçok olaya değinmiştir. Metin Önal Mengüşoğlu’na göre Âkif’in Türkçeyi aruz veznine uydurması, hasbihâl üslûbu, uzun diyaloglar, şiir gücü, dilinin sadeliği,

¹⁹⁷ Ertuğrul Düздаğ, **a.g.e.**, s. 183, Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁹⁸ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 26., Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁹⁹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 97.

söylediklerini akıcı, nükteli ve cazip bir üslûbla dile getirmesi onun edebiyat alanındaki ustalığını bir kez daha göstermiştir.²⁰⁰

Metin Önal Mengüşoğlu, Mehmed Âkif'in bu bölümde Şark topluluğunu sosyolojik olarak tahlil etmesine dikkat çeker. Âkif'e göre Şark topluluğu dört çeşit insan topluluğundan meydana gelmektedir. Mengüşoğlu da bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Birinci zümre, durmaksızın uyuklayan, yarın endişesi taşımayan kesimdir. İkinci zümreyi hayata küskün olanlar, yeis ve karanlık içerisinde olanlar teşkil etmektedir. Üçüncü zümrede utanma arlanma nedir bilmeyen, seviyesiz, her türlü rezilliği işlemekten sıkılmayan züppe tipler yer almaktadır. Dördüncü zümre de sefahat içinde yaşayan, nerede akşam orada sabah diyen, gününü gün eden, hayatı sadece hoşça vakit geçirmekten ibaret sanan zümredir.²⁰¹ Mengüşoğlu'na göre bu zümrelerin tamamı açık bir şekilde Garp taklitçiliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Şiirdeki tespitlerden hareketle, toplum Batı'nın taklit edilmesi sonucunda nasıl bir hâlde geldiğini görmektedir.

Mehmed Âkif'in bu eserini ayrıca "hamâsî şâirimiz Mithat Cemal'e" ithaf etmesi Mengüşoğlu'nda bir kuşku uyandırmıştır. Bu eserin dönemin şairlerine taş çıkartacak kadar yüksek bir şiir olduğunu söyleyerek Âkif'te bir hamaset kokusunun bulunmadığını dile getirmiş, ancak Âkif bu şiiri hamâsî şâir Mithat Cemal'e ithaf ederken bir kinaye niyeti taşıyor muydu, diye şüphelendiğini belirtmiştir.²⁰² Mengüşoğlu'nun bu iddiayı ortaya atması böyle bir şeyin olup olmadığı konusunda kafalarda soru işareti bırakmıştır.

1.2.4.1.5. Hâtıralar

Mehmed Âkif "Hâtıralar" adlı eserinde Balkan Harbi'nin hemen ardından gelen I.Dünya Savaşı ve akabinde meydana gelen meseleleri ele almış, "Hakkın Sesleri"ndeki gibi âyet ve hadislerden ilham alarak şiirler yazmıştır. Ayrıca eser de şairin I. Dünya Savaşı boyunca yaptığı Berlin, Mısır ve Necid seyahatlerindeki hatıralarından izler yer almıştır.

²⁰⁰ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 114.

²⁰¹ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 126-127.

²⁰² **A.e.**, s. 113.

Cemil Sena Ongun'un diğ er yazarlardan faklı olarak "Hâtıralar" adlı eseri maddeler halinde tahlil ettiğ i görülmüştür. Ongun eseri Ő u Ő ekilde özetler: "Din ve imân uğruna döktüğümüz kanların boŐ a gitmemesini temenni eder ve sitemli bir hitab ile biter; 'Hakkımı vermem diyenin hak sahibi' olabileceğ ini iddia eden ve milleti uyandırmak isteyen bir parçadır ki, baş lığ ı 'Uyan!' dır; Ahlâk için yazılmış bir kasidedir; Müslümanları uyandırma gayreti ile yazılmış ibret verici, kahramanlıklarımızı hatırlatan bir manzumedir; Dünyasını imâr etmeyen ahireti de viran olur demek isteyen bir nasihat eseridir; Müslümanlığ ın esası huysur. Bizden evvelki Müslümanlığ ın saadeti, hep bu manevî temizliğ in eseridir; Müslümanlığ ın kıymet ve Ő erefi lehinde bir methiyedir. Müslümanlığ ın baş langıcındaki ruh ve imanı tavsiye eder."²⁰³

"Berlin Hatıraları" Ő iiri

"Berlin Hatıraları" Ő iiri 1915 yılında Harbi Umumi'nin tam ortasında yazılmış bir Ő iirdir. Berlin seyahatinin ilhamıyla yazılan bu Ő iir Mehmed Doç an tarafından Mehmed Âkif'in ilk hususî vazife seyahatinin ürünü olarak kabul edilmiş tir.²⁰⁴ Metin Önal MengüŐ ođ lu da Mehmed Âkif'in bu Ő iirde Ő ark ve Garp mukayesesinde bilgi ve vesika noktasında doruğ a çıktığ ını söylemiş tir.²⁰⁵ Buradan hareketle Âkif'in Berlin seyahati sonucu bu Ő iiri kaleme aldığ ı ve Batı medeniyeti ile Türk İslam medeniyetini karŐ ılaŐ tırdığ ı söylenebilir.

"Beyin"le "kalb"i hem-âheng edip de iş leteli,
Atıldı vahdet-i milliyye sakfının temeli.
O vahdet iş te bütün ihtiŐ amınızdaki sır,
Cihâna ra' Ő e veren ses onun sadâları dır.
TeŐ ettüt eyleyerek gâyeniz, bizimki gibi,
Tehallül etmeye koyvermiyor bu terkîbi.
DüŐ üncelerdeki mebbe bir olmasın varsın...

²⁰³ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 27-28.

²⁰⁴ Mehmed Doç an, **a.g.e.**, s. 61.

²⁰⁵ Metin Önal MengüŐ ođ lu, **a.g.e.**, s. 143.

Değil mi gâyesi bir hepsinin, ne korkarsın?
Bakılsa dâirenin nısf-ı kutru nâ-ma'dûd;
Fakat umûmuna bir nokta müntehâ-yı hudûd.
Ne ittihâd-ı muazzam ki: Bunca milyonlar
İçinden en sıkı nisbetle bindealtı çıkar
O gâyeden bilerek inhirâf eden hisler,
Ziyade olsa da hattâ, telaşa yoktur yer.²⁰⁶

Orhan Okay bu şiirde yer alan “vahdet-i milliye” kavramını Almanlar için düşünmemiz gerektiğini belirtmiştir. Bu şiirde Okay için dikkat çekici olan şey Âkif'in beyin ile kalbin bütünlüğü üzerinde durmuş olmasıdır. Bir bakıma Âkif, kendi toplumunda bulamadığı his ve düşüncüyü Alman halkında görüp hayran olmuştur.²⁰⁷ Bu bağlamda bu şiirde Âkif'in Türk milletinde hem his ve duyguyu hem de ilim ve tekniği bir arada göremediğinden dolayı yakındığı söylenebilir.

“Berlin Hatırları” şiirinde Metin Önal Mengüşoğlu'nun dikkatini çeken husus Âkif'in her şeye rağmen toplumuna ümit vermekten kaçınmamış olmasıdır. Mengüşoğlu'na göre şairin son söz olarak “-Haydi arkadaş gidelim” mısrasını dile getirmiş olması, cemiyete olan samimiyetini ortaya koymaktadır.²⁰⁸

-Korkma!

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!

Bu son mısralar bir bakıma, bütün yaşanan olumsuz hadiselerle karşın Mehmed Âkif'in ümidini seslendiren bölümdür. Âkif'in bu şiirini “Korkma” ile bitirmesi ve İstiklâl Marşı'na “Korkma!” hitabıyla başlaması bir tesadüf değildir.

²⁰⁶ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 321-322.

²⁰⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 65.

²⁰⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

Hasan Akay'ın da ifade ettiği gibi, "İstiklâl Marşı'nı yazan ruh bunu yazan ruhla aynıdır. İkisi de 'gür îmanlı beyin' ve 'ruh enerjisi'nin ürünüdür. Aralarında metinlerarasılığın hoşnut olacağı dizelerarası ve kıt'alararası bağlantı vardır. Her iki metin de 'âkifâne'dir; ancak Âkif'e lâıyk bir tarz ve duyuşu, bir üslûp ve ortaya koyuşu göstermektedir. İkisi de ilk kelimesi olan "Korma!"nın bir devamı ve cevabı gibidir. İkisi de açmaz bir durumda dikilen birer (k)anıttır."²⁰⁹ Mengüşoğlu ve Akay'ın düşüncelerinden hareketle, Âkif'in "Korma!" hitabını şiirlerinde benzer manada kullanması, şairin bilinçli olarak *Safahat* boyunca aynı üslûb ve eda ile devam ettiğinin bir göstergesidir.

"Necid Çöllerinden Medine'ye" Şiiri

Mehmed Âkif, "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirinde kendisinin, Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti sırasında kendi iç âleminde oluşun duyguları terennüm etmiştir. Sezai Karakoç, Âkif'in çölün bütün yakıcılığını şiirinde hissettirmesi ve tabiat serabını sosyal seraba başarılı bir şekilde kaydırmasından dolayı bu şiirin, şairin en güçlü şiirlerinden biri olduğunu iddia ederken Metin Önal Mengüşoğlu da çöl ikliminde yol olan seyyahın, içe dönük bir muhasebe yapmasından dolayı *Safahat*'ta rastlanılan "en ferdî, en hususî şiir" olduğunu belirtmiştir.²¹⁰ Bahsi geçen iki yazar, Âkif'in sandimantali ve çöl iklimi tasvirini şiirine başarılı bir şekilde yerleştirmesine dikkat çekmişlerdir.

1.2.4.1.6. Âsım

"Âsım" eseri tamamen hasbihâl üslûbuyla yazılmış bir eserdir. Yani metnin büyük bir çoğunluğunda karşılıklı konuşma tarzını görmek mümkündür. Cemil Sena Ongun'a göre Mehmed Âkif, "konuşurma ve konuşma sanatındaki bütün maharet ve kudretini bu eserde toplamıştır."²¹¹

²⁰⁹ Hasan Akay, "IV. "İstiklâl Marşı'nı Yeniden Okumak İçin Ön Tespitler..", **İstiklâl Marşı'nın Kabûlünün 90. Yıldönümü Dolayısıyla: İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum**, Editör; M. Fatih Andı- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2014, s. 110.

²¹⁰ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 44., Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

²¹¹ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 102.

Nurettin Topçu'ya göre “Âsım”, “Rabbini arayan ruhunun aile ve dava devresinden muradına erme devresine geçtiği eserdir. Allah'a intikal için hazırlık tamam olmuştur.”²¹² Yani Âkif'in “Gölgeler” adlı eserini kaleme alması için artık hiçbir engel kalmamıştır.

“Âsım” Metin Önal Mengüşoğlu ve Ahmed Cerrahoğlu'na göre muasır bir destan âbidesidir.²¹³ Mengüşoğlu Âkif'in hayatı hakkında birtakım notlar ve başka eserleri olmasaydı bile “sırf bu eserin Türk edebiyatının klasikleri arasında baş köşeye oturmaya hak kazandığını söylemiştir.”²¹⁴ Ahmed Cerrahoğlu da bu eserin, Homer'in destanları gibi bütün dünya dillerine çevrilebilirse dünya klâsikleri arasına girebileceğini iddia etmiştir.²¹⁵ Yazarların görüşlerinden anlaşılacağı üzere “Âsım” eseri hem Mehmed Âkif'in sanatkâr kimliğinde hem de Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

“Çanakkale Şehidlerine” Şiiri

Mehmed Âkif, siyasî sıkıntıların yoğun olduğu bir dönemde yaşamış ve devrinde büyük savaşlara, büyük felaketslere, büyük bozgunlara, büyük toprak kayıplarına, birçok yenilgiye ve zafere şahitlik etmiştir. Âkif, yaşananlara karşı ilgisiz kalmamış, “Hakk'ın Sesleri”nden itibaren müşahade ettiği hadiseleri destan niteliğindeki manzumeleriyle ortaya koymuştur. Arabistan'ın El-Muazzam İstasyonu'nda Çanakkale'nin düşmanlardan kurtarıldığını öğrenen Âkif “Çanakkale Şehidlerine” şiirini kaleme almıştır. Orhan Okay, Çanakkale için yazılan bu şiirin, Türk edebiyatının epik türündeki en büyük şaheserlerinden biri olduğunu iddia etmiştir.²¹⁶ Bu nedenle Mehmed Âkif için Ahmed Cerrahoğlu, Ahmet Kabaklı, Mehmed Doğan ve Orhan Okay “destan şairi” nitelemesini kullanmışlardır.²¹⁷

Sezai Karakoç ise yeni kurulan Türkiye döneminde ilk kahramanlık figürlerine “Çanakkale Şehitlerine” ve “İstiklâl Marşı” adlı şiirlerde rastladığını dile

²¹² Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 29.

²¹³ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 54., Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 152.

²¹⁴ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 152.

²¹⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 54.

²¹⁶ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 93.

²¹⁷ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 54., Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s.64., Mehmed Doğan, **a.e.**, s. 183., M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 92.

getirmiş²¹⁸ “Çanakkale Şehitlerine”, “Süleyman Nazif’e Cevap”, “Bülbül” ve “İstiklâl Marşı” gibi şiirlerle artık realizmin aşıldığını söylemiş ve bu şiirleri hayallerin bütün genişliğiyle kullanıldığı bir destanın parçası” olarak görmüştür.²¹⁹ Dolayısıyla, Mehmed Âkif’in yiğitlik, kahramanlık ve cesaret öğelerine şiirlerinde yer verdiğini, ayrıca din, vatan, millet ve toprak söz konusu olduğunda sanatını en iyi şekilde icra ettiğini söylemek mümkündür.

1.2.4.1.7. *Gölgeler*

Safahat’ın son eseri olan “Gölgeler”de Mehmed Âkif’in tasavvufa doğru yöneldiği görülmüştür. Yani eserde “toplum hayatından ferdi tasavvufi hayata” bir geçiş söz konusudur.²²⁰ Bu nedenle Sezai Karakoç bu eseri “metafizik” olarak nitelendirmiştir.²²¹ Şairin elbette “Gölgeler”den önce yayımladığı şiirlerinde de müphem de olsa tasavvufi yönelişler görülmektedir. Kaynağını umumiyetle tasavvuftan alan “Tevhid” şiirini bu duruma örnek vermek mümkündür.

Mehmed Âkif’in “Gölgeler” adlı eserinde vatanının kurtuluşunu müjdeleyen iman dolu manzumelerle birlikte Mısır’dayken yazılmış olan karamsar, bezgin şiirler de bulunmaktadır.²²² Orhan Okay daha önceki dönemlerine nazaran bu eserde şairin daha ‘bedbin’ olduğunu dile getirmiştir. Bunun sebebi Okay’a göre Mehmed Âkif’in iki hedefe ulaşma arzusu içerisinde olmasıdır. Bu hedeflerden biri Anadolu’nun düşmanlardan kurtulması, diğeri İslâm idealinin arzu ettiği gibi gerçekleşmesidir. Birinci hedefin gerçekleşmesi onu mutlu etse de ikinci hedefi yaşadığı topraklarda görememesi onun bedbin bir hale sürüklemiştir. Bunun neticesi olarak da Âkif bir nevi ‘sürgün’ niyetiyle yaşadığı topraktan kendisini uzaklaştırmıştır.²²³ Yani Âkif’in bu şiirinde hem tasavvufi yönelişlerini, hem de yaşanan hadiselerden dolayı karamsarlığını görmekteyiz.

Son olarak Âkif’in bu kitaba “Gölgeler” adını vermesi yazarlar arasında bir tartışma konusu olmuştur. Metin Önal Mengüşoğlu sanki Mehmed Akif’in ümitlerine

---

²¹⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 54.

²¹⁹ Karakoç, **a.e.**, s. 42.

²²⁰ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, 28.

²²¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 45.

²²² Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 95.

²²³ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 28.

kar yağdığını, kâinatta ne varsa her şeyin flu ve gölge göründüğünü, bu nedenle Mehmed Âkif'in son eserine “Gölgeler” adını verdiğini belirlemiştir.²²⁴ Orhan Okay da kitabın adını veren *gölge* motifinin tasavvufî ya da mistik bir terim olarak konulduğuna dikkat çekmiştir.²²⁵ Yani şairin bu eserine “Gölgeler” adını vermesi yazarlar tarafından manidar olarak görülse de, bu adın neden konulduğu hususunda ortak bir kanaate varılamamıştır.

“Süleyman Nazif’e” Şiiri

Mehmed Âkif'in “Süleyman Nazif’e” şiiri, bir bakıma Süleyman Nazif'in ümitsizliğine karşı bir isyan niteliğindedir. Cemiyetin her türlü acıyı, yokluğu, üzüntüyü yaşadığı bir dönemde Âkif, bu şiir vasıtasıyla milletine hem teselli hem de teşvik vermektedir.²²⁶ Süleyman Nazif'in ümitsiz haline karşın şair, “Mâdâm ki Hakk'ın bize va'dettiği haktır, / Şark'ın ezelî fecri yakındır, doğacaktır.” mısraları ile Şark'ın bir gün uyanacağını söylemiştir. Mehmed Doğan ise Âkif'in bu iki mısrasıyla İstiklâl Marşı'nın “Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın; / Belki yarın, belki yarından da yakın” mısraları arasında bir benzerlik olduğunu belirterek farklı bir görüş ortaya koymuştur.²²⁷

“Leylâ” Şiiri

Mehmed Âkif “Leylâ” şiiri ile Türk milletinin ve İslam dünyasının geleceğini, uyanışını, esaretten kurtuluşunu dile getirmiştir.²²⁸ Mehmed Doğan, Mehmed Âkif'in Klasik Türk şiirinin önde gelen “Leylâ ve Mecnun” hikâyesinden esinlenerek şiirine Leylâ ismini verdiğini söylemiştir.²²⁹ Bu nedenle Âkif'in, Klâsik Türk şiirindeki Leylâ mazmununu modern Türk şiirine taşıyan bir şair olduğu söylenebilir.

“Gece”, “Hicran”, “Secde” Şiirleri

Çalışmamızda yer alan yazarlar ekseriyetle “Gece”, “Hicran”, “Secde” şiirlerini tek bir başlık altında değerlendirmişlerdir. Mehmed Âkif'in bu üç şiirinde

²²⁴ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 176.

²²⁵ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 117.

²²⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 184.

²²⁷ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 74.

²²⁸ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 126.

²²⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 77.

cemiyet meselelerinden daha çok kendi iç dünyasını yansıttığı ve tasavvufi düşüncelerini dile getirdiği görülür. Mehmed Doğan Mehmed Âkif'in "Gece", "Hicran" ve "Secde" şiirlerinde gerçek şair karakteriyle karşılaştığını²³⁰, Orhan Okay da dinî lirizmiyle birlikte derviş ruhlu zengin iç dünyasıyla gerçek şair karakterini ortaya koyduğunu²³¹ belirtmiştir. Yani yazarların Âkif'in gerçek şair kimliğini bu üç şiirde ortaya koyduğu noktasında hemfikir oldukları görülmektedir.

1.2.4.2. İstiklâl Marşı

İstiklâl Marşı ilhamını cemiyetten alan, cemiyetin his, heyecan, arzu ve ümitlerini barındıran bir şiir olması hasebiyle cemiyete mal olmuş bir eserdir. "Benim değil, milletindir" diyerek bu şiiri kitabına dahil etmeyen Âkif bu şiir aracılığıyla cemiyetin sesi olmuştur. Mehmed Doğan'a göre şair adeta bütün söylemek istediklerini "İstiklâl Marşı" ile ifade etmek için beklemiş gibidir.²³²

Faruk Kadri Timurtaş şimdiye kadar hiç bir şairin bu ayarda millî ve vatanî şiir meydana getirmediğini dile getirmiştir. Bu nedenle Timurtaş'a göre İstiklâl Marşı, "Türklük ve Türkçe var olduğu müddetçe, yani ebediyyen yaşayacaktır."²³³ Burada İstiklâl Marşı'nın toplumun millî duygu ve heyecanını diri tutacak değerinde bir şiir olduğu, toplumun ve milletin bir mîrî malı olarak her zaman yerini koruyacağı anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif'in İstiklâl Marşı'nı yazması sebebiyle birtakım yazarlar tarafından "millî şair" olarak vasıflandırıldığı görülmüştür. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, Âkif'in yeri geldiğinde literatürde yalnız bu ünvanla anıldığı görülmüştür. Oysa onu sadece millî şair sıfatıyla anmak ve "hayatını bu kalıpla sınırlamak şiirini, şairliğini ve düşüncelerini küçümsemek demektir."²³⁴ Altmış üç senelik yaşamı boyunca devrinin bütün olaylarına şahitlik eden ve bu nedenle şiirlerini toplumsal hayatın hadiselerinden besleyerek nazmeden bir şairi "millî şair" adlandırmasıyla sınırlamak ona yapılan en büyük haksızlık olacaktır. Ahmed Cerrahoğlu da "kendi

²³⁰ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 7.

²³¹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 121-122.

²³² Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 100.

²³³ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 28.

²³⁴ Âkif Emre, "Bir İslâm Şairinin Gelecek Tasavvuru", **Hece Aylık Dergisi**, S. 133, Ocak, 2008, s. 38.

ifadesi ortada dururken Mehmet Âkif'e millî şair demek kadar haksız bir isnat hattâ, kendi tabiriyle bir küfür olamaz" şeklinde açıklamada bulunmuştur.²³⁵ Ayrıca Cerrahoğlu, "Milliyetçiliği tel'in etmiş olan' Mehmet Âkif'i 'Milliyetçi bir şair kabul etmek için insanın kör olması lâzımdır" diyerek Âkif'in istemediği "millî şair" vasfını isnad etmenin onun ruhunu azaba sokmak demek olduğunu söylemiştir.²³⁶ Bu bağlamda yazarlar, Mehmed Âkif'in literatürde yalnızca millî şair olarak bahsedilmesinin ona yapılan büyük bir haksızlık olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Faruk Kadri Timurtaş Mehmed Âkif'in "millî şair" nitelendirmesine diğer yazarlardan farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Timurtaş için "dev sanatkârlar, millî şairler, peygamberlere, velilere benzerler; hakikat müjdeleyen ve iman veren kişilerdir."²³⁷ Bu nedenle Timurtaş Mehmed Âkif'i hem karakteri ve fikirlerinden dolayı "veli-sanatkâr"a benzetmiş, hem de millî duygu ve şuurun ayakta tutulması için yazmış olduğu şiirleri dolayısıyla "millî şair" sıfatına lâyık görmüştür. Ayrıca Timurtaş Mehmed Âkif'i bir millî şair olarak görmenin yanında bir "ordu-şair"i olarak da nitelemiştir.²³⁸ Çünkü o, şiirleriyle bir ordu kadar hizmet etmiş bir şairdir.

Ahmet Kabaklı ve Faruk Kadri Timurtaş'a göre "iman ve ümit" İstiklâl Marşı'nın fikrini oluşturan iki ana unsurdur.²³⁹ Ümitli ve iyimser olan Mehmed Âkif için İstiklâl Marşı bir bakıma "bir ümit türküsüdür."²⁴⁰ Bu nedenle Âkif'in şiirlerinde yeise yer vermediğini söylemek mümkündür. Ümit ile birlikte iman da Âkif'in şiirini oluşturan yapı taşları arasındadır. Bu duruma mukabil, şiirde şairin dinî vecd ve İslami kavramlara yer verdiği yazarlar tarafından tespit edilmiştir. Yani Mehmed Doğan'a göre şairin Millî Marş'ta "bayrak" gibi "ezan"ı da bağımsızlığın bir sembolü olarak dile getirdiği görülmüştür.²⁴¹ Orhan Okay da şairin millî ve ulvî değerlerle dinî motifleri dengeli bir şekilde kıtalara yerleştirdiğini söylemiştir.²⁴²

Mehmed Doğan Mehmed Âkif'in İstiklâl Marşı'nı yazmadan önce birtakım benzer şiirler yazdığına dikkat çekmiş, Balkan Savaşı hakkında yazılmış olan "Cenk

²³⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 53.

²³⁶ Cerrahoğlu, **a.e.**, s. 64.

²³⁷ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 23.

²³⁸ Timurtaş, **a.e.**, s. 23.

²³⁹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 39., Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 31.

²⁴⁰ Kabaklı, **a.e.**, s. 150.

²⁴¹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 101.

²⁴² Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 134.

Savaşı” şiirinin bunlardan biri olduğunu söylemiştir. Doğan Mehmed Âkif’in İstiklâl Marşı’ndaki bazı mısraları, benzer bir şekilde “Cenk Savaşı” şiirlerinde de ifade ettiğini şu mısraları ile delil göstermiştir. *Yerleri yırtan sel olup taşmalı! / Dağ demeyip, taş demeyip aşmalı! / Sendekî coşkunluğa el şaşmalı! / Haydî gît evlâdım, uğurlar ola.*” (Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.. / Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın... / Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı / Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani)²⁴³ Bu mısralardan hareketle şairin İstiklâl Marşı’nı yazmadan önce bir zemin hazırlığı yaptığı görülmektedir.

Mehmed Doğan ve Cemil Sena Ogun, Mehmed Âkif’in Ankara’ya gelmeden de Milli Mücadele’ye büyük ölçüde fayda sağlayabileceğini ifade etmişlerdir. Yazarlara göre onun TBMM’de dahi bulunmasına gerek yoktu. Yani Âkif, Ankara’ya sadece ve sadece İstiklâl Marşı’nı yazmak için gelmişti.²⁴⁴ Hatta Ogun, Âkif’in hiçbir şey yazmayıp sadece İstiklâl Marşı’nı kaleme alsaydı bile vazifesini tam mânâsıyla yerine getirmiş olarak Türk edebiyatında ebedileşmiş olacağını söylemiştir.²⁴⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Âkif için, İstiklâl Marşı’nı yazarak vatanı için vazifesini en iyi şekilde yerine getirdiğini ve Türk edebiyatında unutulmaz bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İstiklâl Marşı hakkında birtakım yazarlar eserlerinde görüş ve fikirlerini dile getirdikten sonra birkaç mısrası üzerinde durarak, tahlil çalışmasında bulunmuşlardır. İstiklâl Marşı’nın tahlili sırasında en çok üzerinde durulan mısra “Medeniyet dediğin tek kişi kalmış canavar” mısrası olmuştur. “Şiir içerisinde anlam açısından en fazla ‘sıçrayan’, en fazla ‘çıkıntılı’, fakat ilginçtir, söyleyiş itibarıyla da en âhenkli ve akılda hemen yer edici, hatta dile (ve zihne) yapışıp kalıcı mısralardan biridir bu mısra.”²⁴⁶ Bu nedenle bu mısranın şiirdeki en önemli mısralardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

İstiklâl Marşı’nın bu mısrasında Mehmed Âkif *Safahat*’ın her bölümünde yücelttiği Batı medeniyetinin emperyalist yüzünü ortaya çıkartıp eleştirmiştir. Ahmet

²⁴³ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 138.

²⁴⁴ Doğan, **a.e.**, s. 181.

²⁴⁵ Cemil Sena Ogun, **a.g.e.**, s. 99.

²⁴⁶ M. Fatih Andı, “Medeniyet Dediğin”, **İstiklâl Marşı’nın Kabûlünün 90. Yıldönümü Dolayısıyla: İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum**, Editör; M. Fatih Andı- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2014, s. 269.

Kabaklı'ya göre İstiklâl Marşı, “Türk şiir ve tefekkür âleminde emperyalizme isyan bayrağı açan ilk büyük eserdir.”²⁴⁷ Bu nedenle bu şiirin Batı emperyalizmine karşı direnen bir şiir olduğu belirtilebilir.

Metin Önal Mengüşoğlu da bu mısradâ Âkif'in tek bir medeniyetin hakiki olduğunu vurguladığını söylemiştir. “O da Allah Elçileri aracılığı ile arzda kurulan İlahî Nizam'dan başkası değildir.”²⁴⁸ Yani İstiklâl Marşı'nda yer alan “Medeniyet” kavramının Asr-ı Saadet'ten günümüze kadar uzanan bir anlayışı simgelediği ifade edilebilir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mengüşoğlu aynı zamanda, İstiklâl Marşı, Türklerin marşı olduğu kadar herkes tarafından da kabul görmüş bir marştır, diyerek şiirde bir kere bile Türk kelimesinin geçmemesine dikkat çekmiştir. Özellikle şiirde geçen kahraman ırk sözününün Âdem aleyhisselâm'a yönelik bir övme ve hatırlatma olarak değerlendirmeye bir maninin olmadığını dile getirmiştir.²⁴⁹ Bu nedenle “kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet, bu celal?” mısrasında yer alan kahraman ırkın Hz. Âdem'in soyunu temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Toparlamak gerekirse, İstiklâl Marşı Türk milletinin sesi olmuş bir eserdir. Âdeta toplumun millî duygu ve heyecanını canlı tutan, bu nedenle birtakım yazarlar tarafından Türk milletinin ebedî eseri olmaya layık görülen bir şiirdir. Ayrıca İstiklâl Marşı'nı yazması hasebiyle Âkif'in literatürde yalnızca Millî şair olarak anılmasını kimi yazarlar eleştirmiş, kimi yazarlar da bu kullanımın yerinde olduğunu vurgulamıştır. Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir, kalemiyle Türk milletinin istiklâl ve istikbâl mücadelesini veren Mehmed Âkif'e Millî şair demekten daha tabî bir şey yoktur.

1.2.5. Diğer Meseleler

1.2.5.1. Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Gerçeklik

²⁴⁷ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 150.

²⁴⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 38.

²⁴⁹ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 38.

Mehmed Âkif gerçekçi bir yaklaşımla şiirlerini oluşturan ve yaşamdaki gerçek hadiseleri sanat anlayışıyla birleştiren bir şairdir. Bir bakıma onun şiirleri didaktik ve hayatın içerisinden gelen gerçek olaylara yani realizme dayanmaktadır. Bu görüş ve yaklaşımından dolayı Ahmet Kabaklı ve Faruk Kadri Timurtaş, Mehmed Âkif'i "realist bir şair" olarak nitelendirmiştir.²⁵⁰ Ancak Kabaklı, Âkif'in, metod yönünden natüralist olarak kabul edilse de sahip olduğu dünya görüşünden dolayı natüralistlerden ayrıldığını ifade etmiştir. Çünkü, "natüralistler dinsiz, duygusuz ve ahlâka da ilgisizdirler. Onların kötülere düzeltmek, yaraları sarmak gibi bir kaygıları yoktur."²⁵¹

Yaşadığı devri çok iyi gözlemleyen Mehmed Âkif *Safahat*'ına çarşığı, pazarı, meyhaneyi, kahvehaneyi, hastaları, köyü, köy halkını, şehiri, mektepleri ve her çeşit insan portresini yerleştirmiştir.²⁵² Ahmet Kabaklı bütün memleket manzaralarını en geniş şekilde şiire yerleştiren, realist ve natüralist tasviri nazma sokan ilk şairin Mehmed Âkif olduğunu ileri sürmüştür.²⁵³ Âkif'in böylelikle şiirlerinde cemiyetin hâlini gözler önüne seren, toplumun günlüğünü gerçekçi gözlemlerle tasvir eden bir şair olduğunu anlamak mümkündür.

Mehmed Âkif'in şiirleri hayatı ile karşılaştırıldığında onun, döneminde yaşanan hadiseleri şiirine yerleştirdiği ve yaşarak yazdığı görülmüştür. Çağın hadiselerine kayıtsız kalmayarak birtakım gönüllü işlere giren şair, bu görevden edindiği duygu, düşünce ve tecrübelerini şiirine aktarmıştır.²⁵⁴ Örnek vermek gerekirse, Berlin'de görev icabı bulunan Mehmed Âkif orada büyük ilerlemelere şahit olur ve intibalarını "Berlin Hatıraları" adlı şiirine aksettirir. Bu noktada şairin şiirle hayatını birleştirdiğini söylemek mümkündür.

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim / İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim" diyen Mehmed Âkif şiirine olayları aktarmadan önce kendine şu

²⁵⁰ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 18.

²⁵¹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 103.

²⁵² Orhan Okay, "Mehmed Âkif- Bir Karakter Heykelinin Anatomisi" adlı eserinde Mehmed Âkif'in "sokaktaki şair" olduğunu söylemekte, "devrine kadar da belki ondan sonra da, Âkif kadar şiiri sokağa kalabalıklar arasına, alelâde insanlar arasına sokan" bir başka şairin bulunmadığını iddia etmektedir. Orhan Okay, **Mehmed Âkif- Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara, 1989, s. 60.

²⁵³ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 103.

²⁵⁴ Mehmed Doğan, **a.g.e.** s. 79.

şekilde bir çalışma planı oluşturur; öncelikle dışarıdan hadiseleri inceler, gördükleri üzerine konu hakkındaki düşüncelerini not eder, ardından şiir planını oluşturup onları mısralara aktarır. Yani görmediği bir hadiseyi şiirinde anlattığı görülmemiştir. Bu yüzden Ahmet Kabaklı Mehmed Âkif'in Kâbe'yi ve Hıra Dağı'nı gözleriyle göremediği için o kadar çok istediği Peygamber'in Veda Haccı'nı şiirleştiremediğini söylemiştir.²⁵⁵

Sezai Karakoç daha geniş bir perspektiften bakarak Mehmed Âkif'in realizminin Emile Zola realizminden farklı olduğunu belirtmiştir. Çünkü Âkif realizmi İslam idealini yedeğinde buldurmuş, bir vasıta olarak kullanmıştır. Bu nedenle Karakoç, Âkif'in bütün şiirini oluşturan iki ana unsurun İslam ve realite olduğunu söylemiştir.²⁵⁶ Âkif'in bu sayede realiteyi ve sahip olduğu dünya görüşünü başarılı bir şekilde şiirlerine yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

1.2.5.2. Cemiyet Meseleleri Karşısında Âkif

Mehmed Âkif edebiyatı toplumsal sorunları dönebileceği bir alan, insanlara doğru ve iyi yolu gösterebileceği bir zemin olarak görmüştür. Âkif bu alan vasıtasıyla toplumun her türlü meselelerini irdelemiş ve yaşanabilecek meselelere karşı bir çözüm arayışına girmiştir. Faruk Kadri Timurtaş Âkif'ten başka, içinde yaşadığı cemiyeti bu kadar geniş şekilde eserlerine aksettiren bir şairin olmadığını dile getirmiştir.²⁵⁷ Bu nedenle karşımızda şiirlerini adeta cemiyetin hizmetine vakfeden bir şairin durduğunu söylemek mümkündür.

Faruk Kadri Timurtaş'a göre Mehmed Âkif, Türk edebiyatında "Namık Kemal ile başlayan içtimai ve cemiyetçi şiir nevi ve telâkkisinin en kudretli ve en büyük mümessilidir."²⁵⁸ Buradan hareketle Âkif'in eserleri üzerinden cemiyetin durumunu ve dönemin okumalarını yapmak mümkündür. İstibdat, II. Meşrutiyet'in ilan, Balkan Harbi, Umumî Harp ve Kurtuluş Savaşı gibi hadiseler *Safahat* eserinde safha safha kayıt altına alınmıştır. Mehmed Âkif'in dinî şiirlerinde dahi, içtimai meseleler ve sıkıntılar üzerinde durduğu görülmüştür. Sonuç olarak, Faruk Kadri

²⁵⁵ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 101.

²⁵⁶ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 39.

²⁵⁷ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s.40.

²⁵⁸ Timurtaş, **a.e.**, s. 42.

Timurtaş ile birlikte bu çalışmada yer alan birçok yazarın Mehmed Âkif'i cemiyetçi bir şair olarak değerlendirildiği görülmüş ve eserlerinde toplum meseleleri karşısında sanatını feda eden bir Âkif portresiyle karşılaşmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEHMED ÂKİF'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Büyük sanatçıların sanat anlayışlarındaki incelikler, dikkatler ve hassasiyetler onların gerçeklikleridir. Özellikle birtakım büyük sanatçıların ve fikir adamlarının sanat eserlerini arka plana attığı, düşünceyi de ön plana aldığı görülmektedir. Bu sanat adamlarından biri de Mehmed Âkif Ersoy'dur.

Mehmed Âkif, edebiyat dünyasında sanatı kadar fikirleriyle de ön plana çıkan bir sanatkârdır. Sanatı kadar fikirlerinin de ön plana çıkmasını sağlayan şey şairin fikir ve sanatı bir bütün halinde görmesi ve onların birlikte anlam kazanmasını sağlamasıdır. Âkif fikirlerini güzellik çerçevesinde içinde sunarak bütün halkı fikirleriyle âlâkadar etmeyi sağlamış, halkın kafasını ve kalbini kendi düşünceleri ve duyguları ile işlemiştir.²⁵⁹ Ahmed Cerrahoğlu'na göre Âkif, fikirlerini başkalarına da benimsetmek için “onları çekici ve alımlı renklerle boyar, kanatlandırır; ağırlıktan, koyuluktan, sertlikten kurtarır”.²⁶⁰

Şairin 1908-1918 yıllarını “Mütefekkir Âkif” olarak nitelendiren Sezai Karakoç, onun bu dönemde İslam idealini anlattığını, Fikret'le Tarih-i Kadîm meselesinde çatıştığını, kısacası fikir ve tenkidlerini gerek şiir ve gerek de yazı şeklinde asıl bu dönemde verdiğini belirtmiştir.²⁶¹

Metin Önal Mengüşoğlu Mehmed Âkif'in düşünce dünyasındaki kelime manalarının tek olduğunu söyleyerek iki rengin dünyasında yer almadığını belirtmiştir.²⁶² Mehmed Doğan, Mehmed Âkif'in gizlisi saklısı olmadığını, fikirlerini ürkmeden, korkmadan şiir aracılığıyla net bir şekilde ifade eden bir sanatkâr olduğunu, bu işi onun kadar kolaylıkla yapan başka bir şairin olmadığını iddia

---

²⁵⁹ Mehmed Âkif sadece İstiklâl Marşı'nın bir şairi değil, aynı zaman da “devrin bütün siyasal olaylarını ele alan gerektiğinde eleştiren gerektiğinde de öven gerçek bir fikir adamı”dır. Hasan Duran, M. Enes Salkın, “Mehmet Akif Ersoy'da İslamcılık ve Milliyetçilik Düşüncesi”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008, s. 345.

²⁶⁰ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

²⁶¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 24-25.

²⁶² Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

etmiştir.²⁶³ Bu iki yazarın görüşü bağlamında Mehmed Âkif'in fikirleri ve düşünce dünyasındaki kelime kadrosu, belirgin ve net bir şekilde sanatın içerisinde yerini almaktadır.

Çalışılan eserlerden hareketle Mütefekkir Mehmed Âkif'in düşünce dünyası incelendiğinde yazarların şairin din anlayışına, döneminde etkili olan sosyal ve siyasal hedeflere ve medeniyet düşüncesine yoğunlaştıkları görülmüştür.

2.1. MEHMED ÂKİF ve DİN

2.1.1. Mehmed Âkif'in İslâm Anlayışı

Mehmed Âkif, Kur'an ve sünnete dayalı İslam ahlâkını benimseyen bir şair olmakla birlikte İslam'ın ilkeleri doğrultusunda yaşamını sürdürmüş olan Müslüman bir adamdır.²⁶⁴ Ahmed Cerrahoğlu, Mehmed Âkif'in İslam dinini bir sanatçı gibi değil, bir düşünür gibi sevdiğini, Kur'an'a bütün hüviyetiyle inanan ve gönül bağlayan bir insan olduğunu, aynı zamanda Kur'an'ın her âyetini en derin, en coşkun huşu içinde ürpermeden okuyan, hâlis bir Müslüman olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁵ Ahmet Kabaklı'ya göre Âkif bir siyaset Müslümanı olmaktan daha çok bir Kur'an ve ilim Müslümanıdır.²⁶⁶ Metin Önal Mengüşoğlu'nun kanaatinde birçok hassasiyetleri ve dikkatleri arasında "sahih bir İslâm anlayış ve algısı" Âkif nazarında hepsinden önde gelmektedir.²⁶⁷ Çünkü Âkif, Timurtaş'a göre, İslam'ı batıl inançlardan ve aşırı tarafgirlikten sıyrılmış bir "hayat dini" olarak görmüştür.²⁶⁸

Faruk Kadri Timurtaş ve Mehmed Doğan'a göre Mehmed Âkif, her şeyden önce "inanmış adamdır".²⁶⁹ Aynı şekilde Cemil Sena Ongun da Âkif'in inandığı gibi yaşadığını ve inandığından başka bir şeyi de telkin etmediğini söylemiştir.²⁷⁰ Bu niteleme şairliğinden, düşünürlüğünden ve diğer vasıflarından önce gelmekle birlikte

²⁶³ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 8, 195, 198.

²⁶⁴ M. Fatih Andı, döneminde Âkif kadar din duygusunu, İslâmî düşüncenin dalgalarıyla ile pekiştiren ve çoğaltan şahsiyet sayısının sayılı olduğunu söylemektedir. M. Fatih Andı, "Birkaç Çizgi İle Bir Âkif Portresi", **Mehmet Akif Ersoy**, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi, 2012, s. 36.

²⁶⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 60.

²⁶⁶ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 92.

²⁶⁷ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 52.

²⁶⁸ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 16.

²⁶⁹ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 16. Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 8.

²⁷⁰ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 49.

onun şairliğini, şiirini, düşüncesini, yaşamını, karakterini de etkilemiştir.²⁷¹ Ayrıca Âkif'in eserlerini bu dini anlayış ve yaşayış içerisinde ortaya koyduğu söylenebilir. Nurettin Topçu, Âkif'in eserinde maddî âlemden kendi ruhuna, oradan da bakî âleme, yani sonsuzluğa götüren yolculuğun izlerini görmeyen ve bunun neticesinde Allah'a kavuşma sevincini onun sanatında hissetmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.²⁷²

Düşünce ve zekânın bir göstergesi olan dil, milletin manevi ve kültürel değerlerini, millet olabilme özelliklerini, kısacası millet için gerekli olan her şeyi bünyesinde sınımsız muhafaza eder. Ahmed Cerrahoğlu, "Müslümanların büyük şairi" olarak tanımladığı Âkif için din ve dilin mukaddes olduğunu belirtmiştir. Âkif'e göre, dil, "dinin kökleşmesine yarayan fikirlerin ifade vasıtası idi ve bir propaganda aracından başka bir şey olamazdı."²⁷³ Bu bağlamda Cerrahoğlu, dilin din içerisinde anlam kazandığını ve fikirlerin aktarımında önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır.

Faruk Kadri Timurtaş, din ile milletin ayrılmaz bir bütün olduğunu düşünen Mehmed Âkif'in dinle münasebeti olmayan bir milliyetçiliği tasavvur edemediğini dile getirmiş, bu nedenle onu sadece bir din şairi zannedenlerin aldandıklarını ifade etmiştir.²⁷⁴ Aynı fikre sahip Ahmed Cerrahoğlu, Mehmed Âkif'in Kur'an'daki ümmet lafzını millet kelimesiyle ilişkilendirdiğini, millet ve milliyet derken Muhammed Ümmetini ve İslâm ümmetçiliğini kastedtiğini belirtmiştir.²⁷⁵ Cemil Sena Ongun Âkif'in millet, ümmet, Osmanlı, Türk gibi tabirleri hep birbirinin müteradifi gibi kullandığını söylemiştir.²⁷⁶ Bu yazarların görüşünden hareketle Âkif'in millet kelimesiyle İslâm topluluğunu işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Nurettin Topçu, şiirde başarılı bir şekilde kullanılmış edebî sanatların ve üslûbun yeterli olmadığını, buna ilaveten "sonsuzlukta olan bir idealin eserde barınması ve yaşatılması" gerektiğini söylemiştir. Bu nedenle Topçu, *Safahat*'ın ilk iki eserinde Mehmed Âkif'in ifade ve üslûp maharetlerini icra ettikten sonra, din ve

---

²⁷¹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 8.

²⁷² Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 28.

²⁷³ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

²⁷⁴ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 16.

²⁷⁵ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 84.

²⁷⁶ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 82.

ahlâk ideallerinin dünyasına cesurane ayak bastığını ve Kur’ân’la dolan ruhunu sonsuzluğa çevirerek büyük sanatın renklerine daldığını belirtmiştir.²⁷⁷ Böylece Âkif, sonsuzluk idealinde, yani din idealinde hem kendini aramış, hem de milletinin kurtuluşunu sonsuzluk idealinde bulmuştur.²⁷⁸

Bu tablo ortaya çıkarıyor ki, Müslüman kimliğe sahip olan ve hayatı boyunca İslam anlayışı etrafında eserlerini ortaya koyan Âkif için din, dil, millet ayrılmaz bir bütündür ve dinle münasebeti olmayan milliyetçilik kabul edilmez bir noktadadır. Ayrıca Âkif *Safahat*’ın ilk şiirlerinden itibaren ifade ve üslûp imkanlarını başarılı bir şekilde kullanmış, “Hakkın Sesleri” ile birlikte ise şiirinde yoğun İslami yönelişler kendini göstermeye başlamıştır.

2.1.2. Mehmed Âkif ve Tasavvuf

Tasavvuf, “İslâm’ın zâhir ve bâtin hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı”²⁷⁹ demektir. Tasavvufun konusu genel manada Allah, varlık ve insandır. Tasavvufun beslendiği kaynak Kur’an-ı Kerim olmakla beraber gayesi, Allah ve Resûlünün emir ve yasaklarına uyarak nefsin terbiyesini sağlamaktır. Tasavvuf tecrübesinde kişi üç aşamadan geçmektedir. Birincisi terk safhası yani kul dünyaya ait ne varsa onların hepsini terk edecektir. İkinci safha, vecd safhasıdır. Kul bu safhada kendinden geçerek tasavvufa yönelir ve ruhânî bir sarhoşluk yaşar. Bunun neticesi olarak üçüncü safha huzura ulaşma safhasıdır. Bu safhaya ulaştıktan sonra artık kulun kendi iç aleminde huzur tezahür edecektir.

Nurettin Topçu tasavvufa ait bu üç safhanın Mehmed Âkif’in hayatında görüldüğünü belirtmiştir. Topçu’ya göre Âkif’in birinci safhası, *Safahat*’ın “Asım”dan önceki ilk beş kitabını kapsamaktadır. Bu safhada Âkif, dünyaya ait ne varsa hepsini nazma döker. Âkif’in ikinci safhası ise I. Dünya Harbiyle başlar ve ondaki vecd hali “Asım” ve “Gölgeler”deki şiirlerinin bir kısmında ortaya çıkar. Âkif’in üçüncü safhası Topçu’nun ifadesiyle “kendisine vahdet-i vücudu ilhâm eden çölde başlayacaktır.” Bu safhanın huzur hali ise Âkif’te “Gölgeler”de kendini belli

²⁷⁷ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 41.

²⁷⁸ Topçu, **a.e.**, s. 27.

²⁷⁹ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, yıl: 2011, cilt:40, s. 119.

edecektir.²⁸⁰ Bu bağlamda diğer yazarlardan farklı olarak Nurettin Topçu'nun *Safahat* üzerinde tasavvufun izlerini aradığı görülmektedir. Topçu, Âkif'in Mısır'a gitmeden önce mistik olmadığını ve vahdet-i vücûda inanmadığını belirtmiş, ardından şüphesiz ki iyice ayrıldıktan sonra; hicrânın, hasretin ne demek olduğunu anlamış, Âkif'te Eflatun'ları, Mevlâna'ları mesteden mistisizmin odaya çıktığını söylemiştir.²⁸¹

Ertuğrul Düzdağ Âkif'in bir çeşit inzivâyâ çekildikten sonra kendi iç dünyasında, cemiyet dışındaki sanatını yeniden bulduğunu söylemiştir. Böylelikle Âkif'in vaktiyle aşkla dolu olan sanatkâr ruhu cemiyete yönelmiş ardından aynı aşk, tasavvufa yönelerek mistik-lirik bir havaya girmiştir.²⁸² Bu bağlamda Nurettin Topçu, Âkif'in önceden mistik olmadığını belirtse de, Ertuğrul Düzdağ cemiyeti için sanatını fedâ eden Mehmed Âkif'in aslında gerçek sanatına döndüğünü söylerek onda önceden de mistisizmin var olduğunu dile getirmiştir.

Nurettin Topçu ve Ertuğrul Düzdağ'ın bu düşüncesine karşın Ahmed Cerrahoğlu, "Âkif'te İslâmın içi, ruhu, bânını olan ve şiir ve sanatla beraber bütün eşya ve hâdiselerin gizli anahtarlarını saklayan tasavvufî idrak ve mizaçtan eser bile yoktur"²⁸³ diyerek farklı bir görüş ortaya koymuştur. Cerrahoğlu'na göre Âkif'in tasavvuf anlayışı, "İslâmın büyük duygu ve düşünce çilesi içinde pişmiş üstün sanatkârları olan Lebid, İbni Farız, Sadi, Hafız, Süleyman Çelebi, Şeyh Galip gibi örneklere nisbetle bir kaburga kemiğinden daha küçük bir parçadır."²⁸⁴ Bu bağlamda Nurettin Topçu ile Ahmed Cerrahoğlu'nun Mehmed Âkif'te tasavvuf neşvesinin olup olmadığı konusunda farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir.

Orhan Okay eserinde Mehmed Âkif'i "mistik bir şair" olarak değerlendirdiğini, mutasavvıf kelimesini bilhassa kullanmadığını dile getirmiştir. Çünkü Âkif, tasavvufun karşısında duran bir dava adamıdır. Bunun sebebini ise olumsuz örnekler gördüğü şeyhlerin onda bu duyguyu uyandırmasına bağlamıştır.

---

²⁸⁰ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 99-100.

²⁸¹ Topçu, **a.e.**, s. 58.

²⁸² Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 90.

²⁸³ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 50

²⁸⁴ Cerrahoğlu, **a.e.**, s. 50.

Okay, *Safahat*'ta mutasavvıfların adının çok geçmediğini, geçse de “Şarkta hikmetin, ibretin ve ahlâkın şiirini yazan Sadi kadar”²⁸⁵ olmadığını belirtmiştir. “Sürdüler Türk’e tasavvuf diye olgun şırayı; / Muttasıl şimdi hakikat kusuyor Sıdkı Dayı!”²⁸⁶ mısralarından yola çıkarak Okay, Âkif’in tasavvuf aleyhtarlığı yaptığını söylemiştir. Hatta “Gölgeler”deki “Hicran”, “Gece” ve “Secde” adlı şiirlerdeki Âkif’in tasavvufi hali dahi Orhan Okay’ın fikrini değiştirmeye yeterli değildir.²⁸⁷ Okay böylece Âkif’in tasavvufa ait terimleri ve isimleri kullanmadığına dikkat çekmiş, şairin birkaç mısrasından hareketle tasavvufa muhalefet olduğunu iddia etmiştir.

Sezai Karakoç, *Safahat*’ın yedinci kitabı olan “Gölgeler”deki “Hicran”, “Gece” ve “Secde” adlı şiirlerin öteye bakış şiirleri olduğunu söylemiştir.²⁸⁸ Aynı şekilde Orhan Okay da bu üç şiirde Âkif’deki mistik değişimin açık bir şekilde görüldüğünü dile getirmiştir. Okay’a göre, “Şüphesiz bu değişme karakterinin, şahsiyetinin ve dünya görüşünün değişmesi değildir. Değişen şey, aynı fikirlerin, aynı felsefenin, hareket halinden çıkıp his plânına geçmesidir.”²⁸⁹

Diğer bir taraftan Orhan Okay, “Gece” şiirinin “Üstâd-ı hakîmim Ferid Beyefendi’ye”²⁹⁰ şeklinde ithaf edilmesinin şair tarafından bilinçli olarak yapıldığına dikkat çekmektedir. Okay, “Gölgeler”deki “Hicran”, “Gece” ve “Secde” adlı şiirleri kendi arasında bir bütün olarak görür ve özellikle Ferid Beyefendi’ye atfedilmesinde Âkif tarafından bir anlam taşıdığını düşünmektedir. Yani Okay’a göre Âkif, cemiyet meseleleriyle uğraştığı dönemler de tasavvufa yönelmemiştir. Ancak, Mısır’daki dönemin de Âkif’in tasavvufa ait kitaplarla, bilhassa Ferid Beyefendi’nin yazılarıyla iştil olmasından dolayı Orhan Okay, “Gölgeler”deki “Hicran”, “Gece” ve “Secde” şiirlerini Ferid Beyefendi’ye ithaf etmesini kasten yaptığını söylemiştir.²⁹¹

Türk edebiyatında Mehmed Âkif’in tasavvuf anlayışı birçok yazar tarafından tartışma konusu olmuştur. Kimileri Âkif’in Mısır’a gittikten sonra tasavvufa

---

²⁸⁵ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 116.

²⁸⁶ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 349.

²⁸⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 116.

²⁸⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 45.

²⁸⁹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 89.

²⁹⁰ Mehmed Âkif, **Safahat**, s. 470.

²⁹¹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 121-122.

yöneldiğini, kimileri tasavvufî bir bakışının her zaman varolduğunu, kimileri de tasavvufî bir yönelişinin hiç olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bahsi geçen yazarların hemfikir oldukları tek nokta “Gölgeler” kitabında yer alan “Hicran”, “Gece” ve “Secde” şiirlerindeki tasavvufî yönelişlerin söz konusu edilmesidir.

2.1.3. Mehmed Âkif’in İslâm İdeali

Mütefekkirlerin düşünce dünyasında takip ettiği bir gayesi ve bütün hissî duygularıyla bağlandığı bir “ideal”i vardır. Mütefekkir şair Mehmed Âkif’in gaye ve ideali “İttihad-ı İslâm” yani İslâm birliği idealidir. Âkif’in bu gayesi Türk İmparatorluğu’nu, bütün İslâm ülkelerini içine alacak bir İslâm hukuku ve bir İslâm ahlâkı oluşturmaktır. Buradan hareketle Ahmed Cerrahoğlu Âkif’i bir Türk mütefekkiri olduğu kadar bir İslâm mütefekkiri olarak görmüş ve İslâm birliği idealinin en samimi bir müterennimi olarak nitelendirmiştir.²⁹²

Mehmed Âkif’i “İslâm idealinin bir şairi” olarak kabul eden Orhan Okay, *Safahat*’ın İslâm ideali felsefesi üzerine kurulduğunu ifade etmiştir.²⁹³ Nurettin Topçu ise “Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı, / İslâm’ı uyandırmak için haykıracaktım.”²⁹⁴ mısralarından yola çıkarak Âkif’in bir İslâm idealcisi olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından Okay ve Topçu eserlerinde Âkif’in XX. yüzyılda ideal edindiği Müslüman tipini “Süleymaniye Kürsüsünde”de tasvir ettiğini söyleyerek bu eseri, onun İslâm birliği idealini ifade eden temel kitap olarak görmüşlerdir.

Orhan Okay ayrıca “Süleymaniye Kürsüsünde”de Âkif’in İslâm idealini engelleyen iki mühim düşünce akımı yer aldığını ifade etmiş, bunlardan birincisinin ve en mühim olanının körü körüne Batı hayranlığı ve din aleydarlığı; ikincisinin ise, kavmiyetçilik olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶ Bu iki görüşten dolayı Orhan Okay eserinde Âkif’in istediği İslâm idealinin gerçekleşemediğine dikkat çekmiştir.

²⁹² Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 49.

²⁹³ Okay, **a.e.**, s. 92.

²⁹⁴ Mehmed Âkif, **Safahat**, s. 437.

²⁹⁵ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 57.

²⁹⁶ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 73.

Orhan Okay ve Nurettin Topçu'dan farklı bir yaklaşım sergileyen Cemil Sena Ongun'un ise eserlerinde Mehmed Âkif'i, Müslüman milletlerle oluşturulacak İslam birliği düşüncesine karşı birtakım gerekçeler sunarak tenkid ettiği görülmüştür. Ona göre Âkif, dönemin sosyolojisini ya tam olarak kavrayamamış ya da bilmezden gelmiş, bu nedenle Osmanlı'nın diğer Müslüman milletlere karşı beslediği muhabbetin onlar tarafından da hakkıyla karşılık bulabileceği yanılıgısına kapılmış olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷

İslamcılık akımının önde gelen isimlerinden biri olan Mehmed Âkif, döneminde İslam birliği oluşturma gayreti içerisindeyken dönemin şairlerinden Ziya Gökalp ve arkadaşları İslam düşüncesini ikinci plana atarak "Türkçülük" fikrini yaymaya çalışmışlardır. Bunu üzerine Âkif, gerilimi ve aradaki çatışmaları azaltmak adına İslamî fikirlerle Türkçülüğü birleştirerek bir yol çizmek istemiş ve bu sayede bir çözüme ulaştırmayı teklif etmiştir. Orhan Okay, Mehmed Âkif'in *Sebilü'r-Reşâd* dergisindeki bazı yazarların imzasıyla birlikte bu teklifi gönderdiğini ancak Ziya Gökalp'in bu teklife cevap vermediğini, Eşref Edip'in hatıralarından yola çıkarak dile getirmiştir. Âkif'in bunu yapma sebebi, Müslümanlar arasında, kavmiyet (ırkçılık) farkı gözetmeyen bir İslâm birliği idealine ulaşma arzusunda olmasıdır.²⁹⁸

Ahmet Kabaklı'ya göre Ziya Gökalp nasıl yıkılan imparatorluğun yerine hayalî bir Turancılığı yerleştirmek istemişse, aynı şekilde Mehmed Âkif ve *Sebilü'r-Reşâd* yazarları da İslam birliği ile tekrar büyük bir devlet olabilme düşüncesine ve idealine gönül vermişlerdir. Ancak Mehmed Âkif, gerçekleşmesi imkânsız bir İslam Birliği peşinde koşmaktan çok, imparatorluğa bağlı İslam yönetimlerinin birleşmesi ve kaynaşması idealini savunarak devletin tekrar güçlü bir İslam imparatorluğu olacağı günleri hayal etmiştir. İşte Âkif, Türkçülük ve Turancılık görüşlerine bu hayalini yıkmaya ihtimallerinden dolayı karşı çıkmıştır.²⁹⁹ Ancak olaylar Âkif'in istediği gibi gelişmemiş, kısa bir zaman zarfı içinde Türkiye'de birçok ideolojinin hüküm sürdüğü görülmüştür.

²⁹⁷ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 44.

²⁹⁸ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 68.

²⁹⁹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 88.

Özetlemek gerekirse, XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi parçalanmalar dönemin birçok münevver ve mütefekkirini etkilemiştir. Bunlardan biri hiç şüphesiz ki, İslam ideali anlayışının önde gelen isimlerinden bir olan Mehmed Âkif'tir. Gaye ve idealini İttihad-ı İslam anlayışı etrafında şekillendiren Âkif, yaşadığı dönem içerisinde eserlerini daima İslam birliği üzerine inşa etmiş ve İslam idealini engelleyen düşüncelere karşı sert bir tavır takınmıştır. Bu nedenle karşımızda şairliğinin yanı sıra yaşantısıyla, düşünceleriyle mücadele eden bir dava adamının durduğunu söylemek mümkündür.

İslâm İlkeleri Etrafında Yenilik Hareketi

Mehmed Âkif'in düşünce dünyası, çağdaş meselelerden kopuk değildir. Çağdaş insanın problemlerine İslam'ın çözüm olacağı düşüncesi ve kaynağını İslam'dan alan bir yaşam tarzı onun ideal yeryüzü ve ülke tasavvurunun temelini oluşturur.

Faruk Kadri Timurtaş'a göre Mehmed Âkif, geçmişine önem veren, ecdadına hürmet eden ve geleneğine saygı duyan bir kimsedir. Buradan hareketle Timurtaş, Âkif'in gelenekçiliği ile yenilikseverliğinin birbirine muhâlefet etmediğini belirtmiştir.³⁰⁰ Ahmed Cerrahoğlu da Mehmed Âkif'in İslâm ilkelerini muhafaza ederek yenilenme taraftarı olduğunu dile getirmiştir.³⁰¹ Zira Mehmed Âkif, ilhamını Kur'an'dan alan, bilgisini yaşadığı çağdan besleyen âlimler ile Avrupa'nın "fen ve sanatına âşık bir ilmiye mesleği tehayyül etmekteydi."³⁰²

Dönemin şartlarına göre dinin tertip edilmesini arzulayan Mehmed Âkif, devrindeki medreselerinin yeteri kadar bir donanıma sahip olmadığını, alınan eğitimlerin eksik olduğunu, bu nedenle din adamlarının bir işe yaramadığını şiirlerine yansıtmıştır.³⁰³ Metin Önal Mengüşoğlu'na göre Âkif, "hiç korkmadan, bu İslam Milleti'nin yeni müçtehitler, mücedditler ve bunları tatbikat sahasına sokacak fakihler yetiştirmesi gerçeğini yazabilmiştir." Bu nedenle Âkif, Mengüşoğlu için, bu

³⁰⁰ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 59.

³⁰¹ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 8.

³⁰² Cerrahoğlu, **a.e.**, s. 73.

³⁰³ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 61.

düşüncesini eseri, eserleri boyunca devam ettiren nadir şahsiyetlerden biri olmuştur.³⁰⁴

Nurettin Topçu'ya göre de “ inkılapçı şair” Mehmed Âkif'in arzu ettiği bu yenilik, şekil ve madde olarak değil, ruh ve akıldaki yeniliktir. Yani o, yenilik hareketinin düşüncede ve devlette, sanatta ve ahlâkta yapılmasını istemiştir.³⁰⁵ Topçu'ya göre Âkif, sanatta yapılmak istenen inkilâbın ancak geçmişten gelen hükümlerden kurtulmakla olabileceğini söylemiştir. Ahlâkta gerçekleşecek inkilâbın ise Kur'ân'dan ders alınarak oluşacağını dile getirmesinin ardından imparatorluğun çöküş sebebini de dinin elden bırakılmasına bağlamıştır. Bu nedenle Âkif, “ahlâkımızın ancak İslâm'ın hakikî kaynaklarından hayat ve ilhâm alabileceğine inanmıştır.”³⁰⁶ Aynı şekilde Sezai Karakoç da toplumun ahlâkındaki değişiklik ve bozukluk yüzünden vatanın tehlikeye girdiğini ve oluşan felaketin toplumu İslâmdan kopardığını, ancak tekrar İslâma dönmekle halkın kurtulabileceğini söylemiştir.³⁰⁷ Özellikle *Safahat* eserinde Avrupa'ya nazaran geri kalışın sebepleri üzerinde duran Âkif, ileri bir seviyeye ulaşmak için çare ve yollar aramıştır. Faruk Kadri Timurtaş'a göre Âkif'in bu düşünceye sahip olmasında etkili olan amaç, Türk milletinin en ileri ve en yüksek bir seviyeye erişmiş olduğunu görmektir.³⁰⁸

Mehmed Âkif yenilik hareketini savunan biri olarak her zaman “gericiliğin amansız düşmanı olmuştur. Göreneği ve cahilliği Türk edebiyatında onun kadar şiddetle hicveden bir başka şair daha yoktur.”³⁰⁹ Fakat bunlara rağmen Âkif, birtakım insanlar tarafından “gerici” olarak nitelendirilmiştir. Faruk Kadri Timurtaş ve Ahmed Cerrahoğlu, yeniliksever Âkif'e gericilik isnad etmeyi yanlışların yanlışı olarak görmüşlerdir.³¹⁰ Çünkü, “milletimizin her sahada en ileri seviyede olmasını, asırların verdiği uykudan silkinip kalkmasını, yirminci yüzyılın ilim, fen, sanat yüksekliğe erişmesini herkesten fazla isteyen, bir ömür boyunca bu hususu eserlerinde dile

³⁰⁴ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 168-169.

³⁰⁵ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 52.

³⁰⁶ Topçu, **a.e.**, s. 55-56.

³⁰⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 20.

³⁰⁸ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 70.

³⁰⁹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 79.

³¹⁰ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 51., Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 58.

getiren”³¹¹ kişi Mehmed Âkif’tir. Bu nedenle Ahmet Kabaklı’nın ifadesiyle, “bazı asrî yobazların ‘yobaz’ gibi göstermeye kalktıkları Âkif, Türk tarihinde tanınmış en büyük hoşgörücülerden biridir.”³¹²

Ahmet Kabaklı ayrıca “Çanakkale Şehidlerine” şiirinde “semaları türbe, mehtapları türbedar, yedi kandilli Süreyyaları avîze, Kâbe’yi mezar taşı olarak başına diken ve ‘ruhunun vahyini’ duyup ona kitabe eyleyen *Millî Türk Şairine* ‘gerici ve gayrimillî’ diyorlarsa bu küfür değil övgüdür” diyerek düşüncelerini dile getirmiştir.³¹³ Kabaklı böylelikle Âkif’i eleştirenlerin karşısında durmuş ve şairin Türk milleti tarafından sevildiğini, onu gerici olarak isnad edenlerin ise seyirci olarak kaldıklarını ima etmiştir.

Olaya farklı bir pencereden yaklaşan Ertuğrul Düzdağ “Berlin Hatıraları” şiirini bir tahlil çalışmasına tabî tutarak, Mehmed Âkif’in düşünceleri üzerinden, geriliğe yol açan sebepleri açıklamıştır. Maarif sisteminin gençleri hayattan uzak ve tüketici olarak yetiştirmesi, eski edebiyatın milleti uyuşturması, yeni edebiyatın ahlâksızlığı yayması ve bunlara ırkçılığın da eklenmesi İslam âleminin parçalanması, Âkif için gerileme sebepleri arasında yer almaktadır.³¹⁴

Metin Önal Mengüşoğlu diğer yazarlardan farklı olarak gerilemeye yol açan sebepler arasında fırkalaşmayı görmektedir. Çünkü Mengüşoğlu’na göre “İslâm milletinin ehli için fırkalaşma, küçük gruplara ayrılmak en büyük tehlikedir. Zira her grup, kendi içinde bir memnuniyet kalesi kurmakta, diğer gruplardan kendisini tecrit etmektedir.”³¹⁵ Bu nedenle Âkif’in fırkalaşmaya, gruplaşmaya ve özellikle kavmiyete karşı bir şair olduğunu görmek mümkündür.

Birtakım insanlar da dönemin şartları içinde İslâm dininin gericiliğe doğru sürüklediğini düşünmüşlerdir. Bu duruma karşılık Ahmet Kabaklı, “bizi geri bırakan dinimiz değildir. Tam tersine, Müslümanlar, İslâmiyet’i kaybetmiş ve din namına

³¹¹ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 58.

³¹² Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 60.

³¹³ Kabaklı, **a.e.**, s. 8.

³¹⁴ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 186.

³¹⁵ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 180.

hurafelerin esiri olmuşlardır” diyerek görüşünü beyan etmiştir.³¹⁶ Âkif, hiçbir zaman dini geri kalmışlık olarak nitelendirmemiş, aksine batıl inanç ve hurafelerin dinden ayrıştırılması için mücadele vermiştir. Dini geride kalmışlık olarak nitelendirip toplumdaki ayıranlara karşı çıkmıştır. Medeniyet algısında çağdaş insanın din ile ilgili bir probleminin olmadığını belirtmiş, Müslümanları bu kötü algılara karşı çıkararak kendilerini yenilemeleri ve çok çalışmaları konusunda uyarılar ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Yazarların görüşlerinden hareketle şunları söylemek gerekir ki, Mehmed Âkif yeniliğin peşinden koşan, bunu yaparken de kendi gelenek ve göreneklerinden ödün vermeyip Batı'nın fen ve sanatından ilham alma düşüncesini savunan bir şair olmuştur. Âkif bu görüş ve düşüncelerini birtakım şiirlerinde kaleme almış ve Türk milletinin gerilemesine yol açan sebepler üzerinde durmuştur. Bununla kalmamış, refah içinde yaşayan bir seviyeye ulaşmak için manzum ve mensur eserlerinde Türk milletinin reçetesini ortaya koymuştur. Bu nedenle Âkif'i gerici olarak görenlere karşı yazarlar sert bir tavır sergileyerek bu durumu yalanlamışlardır. Bir cümle ile konuyu özetlemek gerekirse Mehmed Âkif yaşamı boyunca İslam ilkeleri çerçevesinde ilim ve sanatta yeniliğin olmasını arzulayan bir şair olarak Türk edebiyatında yerini almıştır.

2.1.4. Cami Kürsüsünde Âkif

Mehmed Âkif, Balkan Harbi sırasında İstanbul'un üç büyük camisi olan Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye'de vaazlar irad etmiştir. 1920'den itibaren de halkı Milli Mücadele'ye karşı bilinçlendirmek adına Balıkesir Zağnos Paşa Cami ve Kastamonu Nasrullah Cami'nin hutbelerinde cemaate seslenmiştir. Bu nedenle Mehmed Doğan tarafından yeri geldiği zaman bir “vaiz-şair”, yeri geldiği zaman da bir “Camideki şair” olarak nitelendirildiği görülmüştür.³¹⁷

Mehmed Âkif'in vaazlarında İslâmiyet'in insanları kardeş yapan özellikleri, Müslümanların başına gelen felaketlerin sebepleri, dinde ırkçılık olmadığı, milleti

³¹⁶ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 86-87.

³¹⁷ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 33.

birine düşüren en büyük fitnenin ırkçılıktan ileri geldiği ve bunun yabancılar tarafından içimize sokulduğu; felaketimizin ikinci mühim sebebinin ise ahlâk düşüklüğü olduğu, İslam âleminin son ümidinin devletimiz olup, el birliği ile devleti ve orduyu kuvvetlendirmemiz gerektiği gibi hadiseler üzerinde durduğu görülmüştür.³¹⁸ Böylelikle şairin vaizlere göre hutbelerde farklı konular üzerinde durduğu görülür.

Mehmed Doğan şiir yazan vaizlerin olduğunu ama şair olarak tanınan birinin vaaz vermesinin pek görülmediğini söylemiş³¹⁹, bu davranışın dönemin cemiyeti tarafından doğal karşılanmadığını ifade etmiştir. Bu düşüncelere karşı Doğan ise cemiyet meseleleriyle yakından ilgilenen bir şairi Millî Mücadele'nin başlarında cami kürsülerinde görmeyen kimseyi şaşırtmaması gerektiğini açıklamıştır. Çünkü o, cami ile cephe arasında sağlam bir bağ kuran başarılı bir sanatkârdır.³²⁰

Doğan'a göre Mehmed Âkif'in camii kürsülerini seçmesi, aslında en karışık dönemlerde aradığı cemiyeti camide bulacağını bilmesindedir. Bu nedenle o, Balkan Harbi sırasında ve sonrasında Bayezid, Fatih, Süleymaniye Cami kürsülerinde Müslümanları İslamiyetin hükümlerine sınıksız sarılarak cemaat olmaya çağırmıştır.³²¹ Böylece Mehmed Âkif'in karışık dönemlerde dahi cemaat şuurunu koruma gayreti içinde olduğu görülür. Çünkü Âkif, “dinsiz cemaat belki yaşar, ama cemaatsiz din yaşamaz” düşüncesine sahip bir müslümandır.

Mehmed Doğan, Âkif'in Kastamonu Nasrullah Cami'ndeki vaazının Millî Mücadele boyunca büyük tesir uyandıran ve yankılar yapan bir vaaz olduğunu söylemiştir Mehmed Doğan.³²² Ertuğrul Düzdağ da bu vaazın İstiklal Savaşı'nın neden yapıldığını açıklayan en önemli tarihî vesika olduğunu ifade etmiştir.³²³ Bu nedenle Âkif'in diğer camilerde yapmış olduğu vaazlara nazaran bu vaazın cemiyet üzerinde büyük bir intibâ bıraktığı anlaşılmaktadır.

³¹⁸ Ertuğrul Düzdağ, “İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy”, İstanbul, İSKİ Yayınları, 2002, s. 43.

³¹⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 37.

³²⁰ Doğan, **a.e.**, s. 45.

³²¹ **A.e.**, s. 37.

³²² Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 45.

³²³ Ertuğrul Düzdağ, **a.e.**, s. 112.

Birtakım halk ise cami kürsüsünde olan Mehmed Âkif'i taassup ruhlu bir vaiz olarak görmüştür. Bu duruma karşın Cemil Sena Ogun, Âkif'in İslâm cemiyetinde yapmak istediği inkılâb için tuttuğu metodun bile müteassıb bir şahsiyet olmadığına delâlet ettiğini söylemiştir. Hatta Âkif'in de, şahsına taassub isnad edenler kadar taassub aleyhtarı olduğunu ifade etmiştir.³²⁴ Bu durum yeniliğin peşinde koşan bir şairin bağınaz olmadığını ve aşırı taraftarlığında her zaman karşısında durduğunu göstermektedir.

Önemli bir husus olarak Ertuğrul Düzdağ eserinde Mehmed Âkif'in Balıkesir'de vaaz verdiği süreçte Dârü'l- Hikmeti'l- İslâmiye'deki vazifesine son verilmesine dair bir yanlışlığı düzeltmiştir. Bu düzeltmeyi ise şu şekilde açıklamıştır:

Hasan Basri Çantay tarafından “Mehmed Âkif'in Balıkesir'de Milli Mücadele lehinde va'z ettiği için Dârülhikme'deki vazifesinden hükümet tarafından çıkarıldığı yazılmışsa da bu doğru değildir. Çünkü Âkif'in vazifesinden azli, Ankara'ya gittiği kesinleştikten sonra ve 3 Mayıs 1920'de vuku bulmuştur. Ayrıca, Dârülhikme âzâlığına, başkâtipliğe ilâveten ve terfien tayini de, va'azın verildiği günlere rastlamaktadır. Âkif Bey'in azlinin, Balıkesir va'azı sebebiyle vukû halinde, o sıradaki Osmanlı hükümeti ile Şeyhülislam'ın Millî Mücadele aleyhinde oldukları anlaşılır; halbuki öyle değildi... Küçük gibi görünen bir yanlış nakil, bazen tarihin hükmünü yanılabilir.”³²⁵

Konuyu toparlamak gerekirse halkı mücadeleye çağırarak için camilerde vaaz veren Âkif, camideki şair olarak literatüre geçmiştir. Bu vaazlarda sadece gündelik hayattan bahsetmemiş, Türk milletinin istikbâl ve istiklâli için toplumu birlik olmaya davet etmiştir. Âkif birçok yerde vaazlarını irad etse de özellikle Kastamonu Nasrullah Cami'ndeki vaazı en çok ses getiren ve toplum üzerinde en çok etki bırakan vaaz olmuş; bu nedenle o, vaiz-şair olarak anılmıştır.

2.2. ÂKİF'İN DÜŞÜNCESİNDE SOSYAL ve SİYASAL HEDEFLER

2.2.1. Mehmed Âkif ve Türkçülük, Batıcılık ve İslâmcılık

³²⁴ Cemil Sena Ogun, **a.g.e.**, s. 48.

³²⁵ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 96.

XIX-XX. yüzyılda Türk toprakları içinde Türkçülük, Batıcılık ve İslâmcılık adı altında üç siyasi fikir cereyanı kendini hissettirmiştir. Metin Önal Mengüşoğlu bu üç ağırlıklı fikir cereyanının kendi içinde illetli bir yanı olduğunu, hiçbirinin zeminin sağlam olmadığını, bu üç fikrin de Batılılar tarafından İslam âlemi üzerinde kurulan bir oyun olduğunu belirtmiştir.³²⁶ Dönemin bu üç siyasi fikir akımı içerisinde Âkif'i değerlendiren Sezai Karakoç da onun İslâmcı cereyanının tam ortasında bulunduğunu söylemiştir.³²⁷ Bu nedenle birtakım yazarlar Âkif'i dönemin siyasi akımı "İslâmcılık"³²⁸ altında değerlendirmişlerdir. Bu hareketin ilk önemli isimleri Cemâleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Abdürresşid İbrahim³²⁹ olmuştur.³³⁰

Mehmed Doğan'a göre İslamcılık, "XIX. asrın ikinci yarısında dünyada cereyan eden olaylar karşısında hem kendiliğinden oluşan bir halk şuuru ve hem de İslâm ülkelerinde daha çok entellektüel planda bir hareket olarak" ortaya çıkmış, "Âkif'in şahsında kuvvetli popüler temsilcilerden birini bulmuştur."³³¹ Ayrıca Doğan, "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" mısralarının Mehmed Âkif'in "İslâmcılık anlayışını en veciz biçimde ortaya" koyduğuna dikkat çekmiştir.³³² Çünkü bu mısralar onun İslamcılık görüşünü nasıl algıladığını göstermektedir.

Ahmet Kabaklı'ya göre de Mehmed Âkif, İslâmcılık akımının başlıca ünlü şairidir. Kabaklı bu akımın fikir ve yayın organının *Sırâtı müstakim* dergisi olduğunu söylemiştir.³³³ Aynı şekilde Ahmed Cerahoğlu da Mehmed Âkif'in Panislamizmin,

³²⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 177.

³²⁷ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 20.

³²⁸ İslâmcılık, "XIX-XX. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim..) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir." İslâm dünyasında İslâmcılık kavramına karşılık "tecdid, ıslah, ittihad-ı İslâm, ihya" iken batı da "panislamizm" kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise "modern İslâmi (iyet), çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm' da reformist düşünce" gibi karşılık bulmaktadır. İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s. 16.

³²⁹ Abdürresşid İbrahim aynı zamanda *Safahat*'ın ikinci kitabı olan "Süleymaniye Kürsüsünde"nin de kahramanıdır.

³³⁰ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 23.

³³¹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 23.

³³² Mehmed Doğan, **a.e.**, s. 24.

³³³ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 87.

yani hilafete bağlı, siyaseten birleşmiş bir İslâm dünyasının savunucu olduğunu belirtmiştir.³³⁴

Yazarların bu görüşüne karşın Önal Mengüşoğlu bu üç düşünce ve siyaset tarzının sonuna konulan “-çılık” ekini Âkif’in yakın dostu, Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin ciddi bir şekilde eleştirdiğini söylemiş, bunun üzerine şu ifadeleri kullanmıştır: “İslâmcılık yaftasını Akif’in de benimsediğini sanmıyoruz. Ne var ki gazeteler ve ahali arasındaki değerlendirmeler, bu istikamette gelişmiş, memleket münevverleri bu üç bloğa bölünerek hatırlanmışlardır. Prens Said Halim Paşa’nın İslâmcılık yerine “İslâmlaşmak” yahut “İttihad-ı İslâm” ifadesini tercih edip etmediğini bilmiyoruz. Zira külliyatı henüz tam olarak tercüme edilip neşredilmedi. Fakat, onun Fransızca olarak kalema aldığı bir risalesini Akif’in “İslâmlaşmak” başlığı ile tercüme ettiğini dikkate aldığımızda onun seçiminin yerli yerinde olduğunu düşünüyorum.”³³⁵ Mengüşoğlu’nun bu ifadelerden hareketle Âkif’in “İslamcılık” adı altında anılmasının doğru bulunmadığı ve onun yerine kendisinin de ifadesiyle “İslamlaşmak” kullanımının daha yerinde olacağı ileri sürülmüştür.

Ahmed Cerrahoğlu ve Metin Önal Mengüşoğlu, Mehmed Âkif’in düşünce ve ideal bakımından başta Cemâleddin Afganî olmak üzere, Musa Carullah, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Ferit Vecdi, Abdürreşit İbrahim, Muhammed İkbâl ve Abdülaziz Çaviş’den etkilendiğini söylemişlerdir.³³⁶ Cerrahoğlu özellikle Seyyid Cemâleddin’in onun ilham perisi olduğunu ifade etmiştir.³³⁷ Mengüşoğlu da şairin şiirlerinde bu zatların isimlerini andığını ve onları gelecek nesillere tanıttığını dile getirmiştir.³³⁸ Böylelikle iki yazarın şairin bu İslam âlimlerinden etkilediği konusunda hemfikir oldukları görülmüştür.

Mehmed Doğan’a göre bu İslâm düşünürleri, Müslümanların İslâmiyetten uzaklaşma sebepleri üzerinde durmaktadırlar. Özellikle “Cemâleddin Afganî’ye göre, Müslümanlar İslâmiyeti kaybetmişlerdir. Din yerine hurafeleri koymuş ve bunu

³³⁴ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

³³⁵ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

³³⁶ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 4.

³³⁷ Cerrahoğlu, **a.e.**, s. 12.

³³⁸ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 46.

İslâmiyet olarak adlandırmışlardır. Muhammed Abduh, Müslümanların bu durumdan kurtulabilmeleri için dinin asıl kaynağına, Kur'an ve sünnete dönmekten başka çare olmadığını belirtir.”³³⁹ Bunun neticesinde İslamcılar, Müslümanların siyasî planda bir İslam birliği oluşturmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Mehmed Âkif ise bu İslamcıların görüş ve fikirlerini mensur ve manzum eserlerinde işlemiş, onların eserlerinden tercüme yapmıştır. Mengüşoğlu , “Eğer Âkif olmasaydı belki başka hiç kimse, o tarihlerde İslam âleminde neler olup bittiğini, mütefekkirlerin neleri münakaşa ettiklerini hakkıyla kavrayarak Türk diline aktarmış olmayacaktı” diyerek bir iddiada bulunmuştur.³⁴⁰ Bu bağlamda referans konusu yazarlar, Âkif'in bu İslam âlimlerinin etkisinde kaldığını ve onların düşüncelerini kendi diline çevirerek toplumu haberdar ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Yukarıdaki yazarların bu görüşlerine karşın Sezai Karakoç, Âkif'in, bu İslam düşünürlerinin etkisinde kaldığını düşünenlerin mübalağa ettiğini, ayrıca onun bu düşünürlerin Türkiye'deki bir temsilcisi veya bir şairi olarak gösterilmesinin de doğru olmadığını belirtmiştir. Çünkü Karakoç, Türkiye'deki İslâm düşüncesinin zemini ile diğer ülkelerdeki zeminin farklı şartlarda oluştuğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca onlardan tercüme yapmasını, çağdaş İslâm düşüncesiyle yerli İslâm düşüncesi arasında bir köprü kurmak istemesine bağlamıştır. Yoksa Karakoç bu İslâm düşünürlerine ait tezlerin, Âkif'in şiir ve düşüncelerinde izini bulmanın mümkün olmayacağını, aynı düşüncelere sahip olması bakımından Âkif'in bu İslâm düşünürleriyle sadece paralel olduğunu söylemiştir.³⁴¹ Böylelikle Âkif'in bu İslam düşünürlerinden etkilenip etkilenmediği, onların Türkiye'deki bir temsilcisi olup olmadığı yazarlar arasında bir tartışma konusu olmuş, bunun sonucunda da ortak bir kanaate varılamadığı tespit edilmiştir.

Birçok yazarın Âkif'i bu üç fikir cereyanından İslamcılık adı altında konumlandıkları tespit edilmiştir. Kimileri bu değerlendirmeyi doğru bulmuş, kimileri bu durumu eleştirmiş, kimileri de İslamcılık değil “İslamlaşmak” kelimesinin kullanılmasının daha doğru olduğunu savunmuştur. Diğer yandan

³³⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 24.

³⁴⁰ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

³⁴¹ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 23.

Âkif'in İslamcılık hareketinin en önemli isimleri Cemâleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Abdürreşid İbrahim'den etkilendiğini düşünenler olmuştur. Fakat birileri de bu durumun mübalağa edildiğini, böyle düşünülmesinin yanlış olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle yazarların bu konuda kendi aralarında bir ihtilafa düştükleri ve ortak bir fikirde uzlaşamadıkları görülmüştür.

2.2.2. Mehmed Âkif'te Kavmiyet ve Milliyet

Müslümanları uyandırmak isteyen Mehmed Âkif ve *Sırâtülmüstakîm* dergisindeki arkadaşları, yayın aşamalarının ilk dönemlerinde Türkçülüğü bir kültür hareketi olarak desteklemişlerdir. Âkif ve arkadaşları bu dergide “Türk İslâm Âlemi” başlığıyla Türkler hakkında bilgiler vermiş, halk için “ümmet-i Türkiyye” tabirini kullanmışlardır.³⁴² Ziya Gökalp de Türk milletini birleştirmek ve kuvvetlendirmek adına “Türkçülük” akımını alevlendirmiştir.³⁴³ Ancak bu Türkçülük hareketinin bir müddet sonra siyâsî bir akım şekline dönüştüğünü farkederek Âkif ve arkadaşları bu duruma karşı çıkmışlardır. Ertuğrul Düzdağ'a göre Âkif böyle bir cereyanı İslâmiyet'e aykırı bulmuş, Türk olmayan Müslüman halkın Osmanlı vatanından ayrılmasına neden olacağı için tehlikeli görmüştür. Bu bağlamda Âkif ve arkadaşlarının ilk zamanlarda Türkçülük cereyanını destekledikleri, daha sonra bu düşüncesinin siyasi bir ideolojiye dönüşmesiyle bu harekete karşı çıktıkları anlaşılmıştır.

Mehmed Âkif *Safahat* eserinde özellikle “kavmiyet” kavramını kullanarak milliyetçiliğe, ırkçılığa karşı çıktığını gözler önüne sermiştir. Orhan Okay'a göre Âkif'in bunu yapma sebebi, döneminde yaşanan hadiselerden sonra büyük bir bölünmenin gerçekleşeceğinden korkmasıdır.³⁴⁴ Dönemin Türkçülük cereyanına muhalefet etmiş ve kavmiyetin birlik ve beraberliği bozacağına, vatanı bir karmaşa içerisine sokacağına inanmıştır.³⁴⁵ Zira o, bölücü, ayırıcı, dağıtıcı, değil; toplayıcı,

³⁴² Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 78.

³⁴³ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 49.

³⁴⁴ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 63.

³⁴⁵ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 47.

birleştirici ve kaynatıcı milliyetçilik istemiştir.³⁴⁶ Aynı şekilde Cemil Sena Ongun ve Ahmed Cerraoğlu Hz.Muhammed'in tel'in ettiği bir fikri yani kavmiyetçiliği Âkif'in hiçbir zaman benimsemediğini söylemişlerdir.³⁴⁷ Yazarlar Âkif'in Türk-İslam topluluğunun parçalanmasına kolaylık sağlayacağı için kavmiyetçiliği doğru bulmadığını, toplumun bir bütün içerisinde yaşaması için Türkçülük cereyanına karşı çıktığını öne sürmüşlerdir.

Bu görüşlere rağmen Faruk Kadri Timurtaş, Âkif'in İstiklâl Marşı'nda ırk ve millet kelimeleriyle tereddütsüz ve mutlak olarak Türk İrkı ve Türk milletini kastettiğini söyleyerek kesin bir iddiada bulunmuştur.³⁴⁸

Timurtaş'ın bu düşüncesine karşın Metin Önal Mengüşoğlu da "ırk" kelimesinin nereye dayandığını, nasıl meydana geldiğini, kavramın içinin hangi anlamda doldurulması gerektiğini makûl bir şekilde eserinde açıklarak bu iddiayı yalanlamıştır. Mengüşoğlu, ırk kelimesinin insandan türediğini, ilk atanın Âdem olduğunu belirterek Âkif'in İstiklal Marşı'nda kullandığı ırk kavramıyla doğrudan İslâm Milleti'ni hedef ettiğini söylemiştir. Mengüşoğlu'nun "kavimler ve milletler mevzuunda böyle düşünen bir mütefekkir şairin, günün birinde ırk kavramını, kavmini yüceltmek maksadıyla kullandığını savunmak, kime inandırıcı gelebilir ki?" diyerek düşünenlere karşı sert bir tavır sergilediği görölmektedir. Bu nedenle o, İstiklâl Marşı'nda geçen "ırk" kelimesinin hem Türkçülere, hem Garpçılara, hem de İslâmcılara yönelik olduğunu ileri sürmüştür.³⁴⁹

Ayrıca Mengüşoğlu şiirde bir kere bile "Türk" kelimesinin geçmemesine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda "Kahraman ırk" sözününün Hz. Âdem'e yönelik bir övme ve hatırlatma olarak değerlendirmesinin yanlış olmayacağını söylemiş, geriye kalan Hak, hakikat, hürriyet, istiklâl, iman, şahadet, kefen, cennet, Huda, din, secde, ilahî, ruh, arş kelimeleriyle de kavmiyetçilikle alâka kurulamayacağını belirtmiştir.³⁵⁰

³⁴⁶ Tâhir Karauguz, "Büyük Türk Şairi, İlerici İslâm Şair Mehmet Akif Ersoy", **Çaba Dergisi**, C.III, S. 33., s. 7.

³⁴⁷ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 83., Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

³⁴⁸ Timurtaş, **a.e.**, s. 50.

³⁴⁹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 36-37.

³⁵⁰ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 39.

Ahmet Kabaklı da Âkif'in milliyetçiliğe değil, sadece ırkçılık ve Turancılık'a karşı olduğunu, şairin şiirdeki "ırk" kelimesinde, son ümidi olan İslâm Türk'ünü yüceltiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Kabaklı Âkif için "İslâmi-milliyetçi" deyimini kullanmıştır.³⁵¹ Bu kavmiyet meselesinden yola çıkarak Kabaklı'dan başka birçok yazarın Âkif'in milliyetçiliği hakkında farklı görüşler ve adlandırmalar ortaya koyması dikkat çekicidir.

Faruk Kadri Timurtaş Mehmed Âkif'in bir "İslam-Türk milliyetçisi" olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre Âkif, gücünü tarihten alan ve daha çok din ve vatan esaslarına dayanan milliyetçi bir şairdir. Bu nedenle şair milliyet karşıtı olan bütün ideolojilere cephe almıştır.³⁵² Timurtaş ile aynı fikri paylaşan Nurettin Topçu'da Âkif'in Türkün müslümanlıktan, milliyetçiliğin İslâm'dan ayrılmayacağını öğrettiğini, Türklüğün mayası, ruh ve ahlâkın temeli olan İslâm'ı canlandırmak ve onunla Türk milletini yükseltmek istediğini söylemiş, onun "ahlâkçı milliyetçi" olduğunu belirtmiştir.³⁵³ Böylelikle Âkif'in din ile milleti parçalanmaz bir bütün olarak gören bir düşünceye sahip olduğunu ve bu nedenle bu yazarlar tarafından "İslam-Türk milliyetçisi" ve "ahlâkçı milliyetçi" olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür.

Orhan Okay da Mehmed Âkif'in milliyetçiliğini farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Okay'a göre o, devlet bütünlüğünün korunmasını, Müslüman milletlerinin ezildiği zulüm yöntemlerinden kurtulmasını, bu kurtuluşunda milleti parçalayan fırkacılığa karşı olan Osmanlı veya Türkiye sayesinde olacağını düşünmüş, kendisi de döneminde hâkim olan ırkçı Türkçülüğe karşı çıkmıştır. Çünkü o hem müslüman, hem Osmanlı, hem de Türk'tü. Bu nedenle Okay, onun bir "Türk milliyetçisi" olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Faruk Kadri Timurtaş, Nurettin Topçu ve Orhan Okay'ın görüşlerine karşın Cemil Sena Ongun, bütün hayatı boyunca içinde yaşadığı ve yetiştiği Türk milletinin ızdıraplarını kaleme alan bir şairin ne millî duygularından ne de Türkçülüğünden

³⁵¹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 69-70.

³⁵² Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 47, 49, 50.

³⁵³ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 46, 57.

³⁵⁴ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 62.

şüphe edilmez bir durum olduğunu söylemiş, ardından onun Türk ve Türk şairi olduğunu iddia etmiştir.³⁵⁵

Safahat üzerinden örnek veren Nurettin Topçu, “Asım” eserini milliyetçiliğin şiirle dile getirilen muhteşem romanı olduğunu savnmuştur.³⁵⁶ Orhan Okay da Mehmed Âkif’teki ilk milliyetçilik izlerinin aşağıdaki mısralarda kendini belli ettiğini ileri sürmüştür.³⁵⁷

Mütefekkirleriniz anlamıyorlar sanırım,
Ki çemenzâr-ı terakkîde atılmış her adım,
Değişir büsbütün, akvama, cemâ’âte göre;
Başka bir kavminizinden yürümek, çok kerre,
Âdetâ mühlik olur; sonra ne var, her millet,
Gözetir seyr-i tekâmülde birer ayrı cihet.
Bir de hâtırlamıyorlar ki, umumen beşerin,
Dâimâ koştığı son maksada yükselmek için;
Tutacak silsile akvâma değildir hep bir;
Belki her millet için ancak o "mâhiyyet"tir,
Ki kopar kendisinin rûh-i umûmîsinden.
Şimdi, bir kavmin içinden mütefekkir geçinen
Zümre evvelce bu "mâhiyyet"i takdir ederek,
Sonra kaç safhası mevcûd ise tenvîr ederek,
Çekecek oldu mu önden o İlahî feneri;
Arkasından da cemâat yürür artık ileri.
Rûhudur çünkü karanlıkta elinden yedecek,³⁵⁸

³⁵⁵ Cemil Sena Ogun, **a.g.e.**, s. 95-96.

³⁵⁶ Nurettin Topçu, **a.g.e.**, s. 45.

³⁵⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 76.

³⁵⁸ Mehmed Âkif, **Safahat**, s. 190.

Yazarların konuyu toparlamak gerekirse, Âkif ve arkadaşları başlangıçta Türkçülük cereyanını destekleseler de bir müddet sonra arkasında yatan oyunları farkedince bu hareket karşı çıkmışlardır. Buna rağmen birileri de Âkif'in İstiklâl Marşı'ndaki ırk kelimesiyle Türk ırkını ve Türk milletini kastedtiğini söylemiştir. Bu söylenenin doğru olmadığını ve yanlış şekilde değerlendirildiğini düşünen birtakım yazarlarda kavmiyetçiliği tel'in eden şairin ırk kelimesiyle İslam topluluğunu kastedtiğini açıklamışlardır. Bunun yanında Âkif'in milliyetçiliği hakkında yazarlar tarafından farklı görüş ve adlandırılmaların verildiği görülmüştür. Kimileri onun İslam- Türk milliyetçisi, kimileri ahlâkçı milliyetçi, kimileri de Türk milliyetçisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak yazarların Âkif'in milliyetçiliği hakkında yine de ortak bir fikre varamadıkları ortadadır.

2.3. MEHMED ÂKİF'İN MEDENİYET DÜŞÜNCESİ

2.3.1. Âkif'in Medeniyet Anlayışı

Mehmed Âkif medeniyet kavramının iki şekilde tahlil edilmesi gerektiğini söylemiştir. İlk olarak cemiyetin aslî değerlerine yani din, dil, kültür ve geleneğine sahip çıkmaları konusunda uyarıda bulunmuş, ikinci olarak da medeniyetin oluşmasında rol oynayan fen ve ilmin yakından takip edilmesini istemiştir. Âkif daha çok medeniyetin ilim ve teknik tarafını benimsemiş, bunların her halükârda alınmasını, ancak bunu yaparkende manevi değerlere karşı saygıda kusur edilmemesini arzulamıştır.³⁵⁹

Mehmed Âkif, fen ve ilim ayağında başarı sağlayan dönemin Avrupası'nı medeni olarak görse de sadece teknik ve ilim bakımından ilerlemiş olan bu medeniyeti ideal olarak kabul etmemiştir. Dolayısıyla Âkif için ideal olan medeniyet, gerek maddî gerek de manevî yönüyle ilerlemesi gerekmektedir. Bu yüzden ahlâki

³⁵⁹ Abdulvahit İmamoğlu, "Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı", **İslâmi Araştırmalar**, Ankara, Cilt: XXI. S. 3. 2010, s. 166.

yönünü eksik bulduğu ve herşeye rağmen tasvip etmediği Batı medeniyetini şiirinde “tek kişi kalmış canavar” olarak nitelemiştir.³⁶⁰

İstiklal Marşı'nın “Medeniyet!” dediğin tek kişi kalmış canavar” mısrası aydın ve toplumun çokça üzerinde durduğu bir mısradır. “Şiir içerisinde anlam açısından en fazla ‘sıçrayan’, en fazla ‘çıkıntılı’, fakat ilginçtir, söyleyiş itibarıyla da en âhenkli ve hemen akılda yer edici, hatta dile (ve zihne) yapışıp kalıcı mısralardan birisidir bu mısra.”³⁶¹ Bu mısradan hareketle Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Kabaklı ve Metin Önal Mengüşoğlu şairin medeniyet anlayışını değerlendirmişlerdir.

Faruk Kadri Timurtaş, Mehmed Âkif'in kaleminde “medeniyet” kelimesinin müstevli, saldırgan, insaniyetsiz, zâlim Avrupa karşıtlığı hususî bir mana ifade ettiğini, İstiklâl Marşı'ndaki “Medeniyet” kelimesiyle de Batı emperyalizmini nitelediğini ileri sürmüştür. Ayrıca Timurtaş, Mehmed Âkif'in bu mısrada mecâz-ı mürsel sanatına başvurduğunu, bu edebî sanatı bilmeyenlerin ise bu mısradan dolayı onu medeniyet düşmanı ilan edeceklerini belirtmiştir.³⁶² Timurtaş'a göre onun bu mısrada kast ettiği canavar, emperyalist Avrupa dünyasıdır. Bu yüzden Âkif'e medeniyet düşmanı denmesini bir kötü niyet mahsulü olarak görmüştür.³⁶³ Timurtaş aynı zamanda Âkif'in fikir yönüyle birlikte şiirlerinde sanatkâr kimliğini başarılı bir şekilde kullandığını da gösterir.

Faruk Kadri Timurtaş ile aynı düşüncelere sahip olan Ahmet Kabaklı'da Mehmed Âkif'in bu mısralarda medeniyet denilen Batı emperyalizmi yediğini ve Avrupalıya yakışmayan vahşî davranışları lânetlediğini söylemiştir.³⁶⁴ Kabaklı'ya göre Âkif emperyalizme lânet temasını özellikle Balkan harbinden sonra çok sık kullanılmaya başlamıştır. Âkif'in lânetini önce “Hakkın Sesleri”nde “Medeniyet denilen maskara mahlûku görün: / Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!”³⁶⁵ şeklinde dile getirdiğini, aynı şekilde yıkıcı ve tahrip edici medeniyete olan lânetini

³⁶⁰ Mesut Koçak, Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 213

³⁶¹ M. Fatih Andı, “Medeniyet Dediğin”, İstiklâl Marşı'nın Kabulünün 90. Yıldönümü Dolayısıyla: İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum, Editör; M. Fatih Andı- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2014, s. 269.

³⁶² Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 57.

³⁶³ Timurtaş, a.e., s. 27.

³⁶⁴ Ahmet Kabaklı, a.g.e., s. 79.

³⁶⁵ M. Âkif Ersoy, Safahat, s. 202.

de “Çanakkale Şehitlerine” şiirindeki “Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz... / Medeniyet denilen kahpe, hakikat, yüz­süz.”³⁶⁶ mısralarıyla tekrarladığını tespit etmiştir. Bu tespit üzerine Âkif’in bütün sanat yaşamı boyunca “Medeniyet” kavramını şiirlerinde Batı emperyalizmi işaret etmek için kullandığı görülmektedir.

İstiklâl Marşı’nı genel olarak değerlendiren Ahmet Kabaklı, Türk şiir ve tefekkür âleminde emperyalizme isyan bayrağı açan ilk büyük eser olduğunu ve Türk edebiyatından “Çanakkale Şehitlerine” ve İstiklâl Marşı’yla birlikte *Safahat*’ın birkaç şiirleri çıkarılırsa Batı emperyalizmin karşısında başka tesirli ve güçlü bir satırın bulunmayacağını iddia etmiştir.³⁶⁷ Kabaklı’nın bu iddiası doğrultusunda Âkif’in Batı emperyalizmine karşı yazmış olduğu şiirlerinde başarılı bir sanatçı olduğu iddia edilebilir.

Bu tabloda, Mehmed Âkif’in medeniyet anlayışını “Medeniyet!” dediğin tek kişi kalmış canavar” mısrası üzerinden değerlendiren yazarların onun “Medeniyet” kelimesiyle Batı emperyalizmini işaret ettiği konusunda hemfikir oldukları görülür. Âkif’in ayrıca birkaç şiirinde de medeniyeti “canavar”, “maskara mahlûk” ve “kahpe” olarak nitelendirdiğini, bu nitelermeler sayesinde Batı’nın emperyalist gerçek yüzünü deşifre ettiğini ileri sürerler. Özellikle bu şiirler arasında yer alan İstiklâl Marşı’nın Batı emperyalizmine karşı direnen büyük bir eser olduğunu iddia ederler.

2.3.2. Âkif’in Şark ve Garb Medeniyetine Bakışı

Mehmed Âkif’in düşünce yapısını ve dünya görüşünü kavrayabilmek için Şark ve Garb medeniyeti hakkındaki algısını ortaya koymak gerekmektedir. Bu iki kavram bir bakıma onun dünya görüşünün açığa çıkarılmasını sağlayacak anahtar niteliğindeki kavramlardır.

Faruk Kadri Timurtaş ve Kabaklı’ya göre Mehmed Âkif “Asım” adlı şiirinde Müslüman Şark dünyasının saâdet ve geleceği için “marifet” ve “fazilet”e birlikte sahip olması gerektiğini dile getirmiştir.³⁶⁸

³⁶⁶ M. Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s. 410.

³⁶⁷ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 8.

³⁶⁸ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 72., Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 72.

Ahmet Kabaklı Âkif'in cemiyette olmasını istediği marifet ve fazilet anlayışını şu şekilde değerlendirmiştir: Âkif' göre marifet; ilim, fen, metot ve tekniği içine almaktadır. Fazilet ise Türklüğün öz benliği, dini, ahlâkı, cevheri anlamına gelmektedir. Cemiyetin gelişip yükselmesi için fazilet ile marifetin yani çağdaş ilmin birleşmesi gerekir. “Bir millette *fazilet* olur da *marifet* olmazsa, o millet yükselmez. *Marifet* olur da *fazilet* olmazsa, bu ötekenden daha büyük felâkettir. Çünkü, ahlâksız ilim, bizi hayvanlaştırır.”³⁶⁹ Âkif'in iki kudret olarak adlandırdığı marifet ve faziletin arasında güçlü bir bağ olduğu vurgulanmış, Şark dünyasının bu iki şeye ihtiyaç duyduğu ve bunlar sayesinde Türk toplumunun terakkî edeceği ileri sürülmüştür.

Mehmed Âkif “Fatih Kürsüsünde” ve “Şark” şiirinde Şark ve Garp medeniyetini mukayese eder. Âkif “Fatih Kürsüsünde”de dini veya milleti ne olursa olsun çalışan her topluluğun karşılığını en iyi şekilde alacağını belirtir. Metin Önal Mengüşoğlu her alanda durmadan çalışan Garp âleminin dünyevî hayatlarını istedikleri gibi geçirdiklerini söylese de Müslüman dünyası çalıştığında imanı ile birlikte hem dünya hem de ahiretinin kazanacağını ifade etmiştir.³⁷⁰ Âkif'in görüşü ışığında Mengüşoğlu, Avrupa'ya nazaran Müslüman Şark dünyası fen, ilim ve teknoloji bakımından daha çok gayret ederse hem bu dünyada hem de ahirette yararlı olacağını vurgulamıştır.

Mehmed Âkif'in hem yeniliksever olması hem de geleneğine değer veren bir insan olması, kimileri tarafından aşırı Batılı ve aşırı Doğulu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu düşücelere karşın Orhan Okay Âkif'in ne tam Doğulu, ne de tam Batılı bir şahsiyet olduğunu ifade etmiştir. Okay'a göre o, her iki dünyanın da, birleşmesi konusunda birbirlerine muhtaç olduğu düşüncesindeydi.³⁷¹ Metin Önal Mengüşoğlu da “Alınız ilmîni Garb'ın, alınız san'atini; / Veriniz hem de mesainize son sür'atini.” mısralarından dolayı onu Batıcı olarak görenlerin insafsızlık yaptığını söylemiştir. “Neticede bir vaaz ağzıyla ve şiir marifetiyle zikredilen bu ifade, onu Garp taraftarı olarak karalamaya kâfi sebep midir?” diyerek söylenenlere

³⁶⁹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 73.

³⁷⁰ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 116-117.

³⁷¹ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 64.

karşı çıkmıştır.³⁷² Bu bağlamda Mehmed Âkif'in ne Şark ne de Garp taraftarı olarak etiketlenmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, Batı karşısında tümenden kabulcü olmadığı gibi Şark karşısında da her zaman taraftar ve olumlu bir tutuma sahip değildir.

Konuyu özetlemek gerekirse Mehmed Âkif şiirlerinde Şark ve Garb medeniyeti hakkında görüşlerini ifade ederken kimileri onun Doğulu ve Batılı olarak bir tarafgirlik yapmadığını belirtmiş, kimileri de şiirlerindeki düşüncelerinden hareketle bir medeniyetin “marifet” ve “fazilet” üzerine inşa edilmesi gerektiğinin vurgulandığını, böylelikle bu iki kudretin birbirini tamamladıklarını ve birbirlerine muhtaç olduklarını ileri sürmüştür.

2.4. ÂKİF’İ DİĞER EDEBİYATÇILARLA MUKAYESE

2.4.1. Mehmed Âkif ve Yunus Emre

13. yüzyılda yaşamış Yunus Emre ile 20. yüzyılda yaşamış Mehmed Âkif ilk bakışta düşünce ve dönemsel olarak birbirinden farklı görünseler de Mehmed Doğan iki şair arasında ortak benzerliklerin olduğunu ileri sürmüştür.

Yazar ilk olarak Yunus Emre'nin manzumelerinde çizdiği Anadolu manzaralarıyla Mehmed Âkif'in şiirlerinde tasvir ettiği toplum manzaraları arasında bir benzerlik olduğunu tespit etmiştir.

Mehmed Doğan, Yunus Emre'nin “Ko ölmek endişesin, âşık ölmez bâkîdür / Ölmek senün nen ola, çün cânun İlahîdür / Ölümden ne korkarsın, korkma ebedî varsın!” şiirine “Ko” ile başlamasıyla Mehmed Âkif'in İstiklâl Marşı'na “korkma” hitabıyla başlaması arasında bir bağ kurmuştur. Yunus Emre'nin bir kişi için kullandığı “korkma” söyleyişin yedi asır sonra Mehmed Âkif'in tekrar cemiyeti için kullandığını belirtmiştir. Doğan, her iki şairin de “korkma” kelimesini şiirlerinde

³⁷² Metin Önal Mengüşoğlu, a.g.e., s. 93.

“tasalanma”, “endişelenme” manasında kullandığını, böylelikle iki nidânın da birbirinden pek farklı olmadığını vurgulamıştır.³⁷³

Mehmed Doğan, Yunus Emre'nin şiirde “ferdî varlık” üzerinde, Mehmed Âkif'in de “mâşerî (kollektif) varlık” üzerinde durduğunu söylemiş, ortak olarak her iki şiirin de varlık problemi üzerine inşa edildiğini belirtmiştir. Doğan'a göre “Yunus ‘âşık ölmez bâkîdür’ diyerek kişinin bekâsını, kalıcılığını ilan ederken, Âkif milletin ve milletin organizasyonunun (devletin) bekâsını ilan etmektedir.”³⁷⁴ Yazar, Yunus Emre'nin şiirlerinde bireyi, Âkif'in ise toplumu öne çıkardığını, iki şairin de ortak olarak şiirlerinde varlık problemi üzerinde yoğunlaştıklarını öne sürmüştür.

Yazarın bu tespitinden yola çıkarak iki büyük şairin yüzyıllar sonra aynı ölçüde ve ifade tarzında birleştikleri, aynı ses benzerliklerini şiirlerinde kullandıkları görülmüştür. Bu bağlamda Mehmed Âkif'in Yunus Emre'yi yakından takip ettiğini ve okumalar sonucunda birtakım benzerlikleri yakaladığını söylemek yerinde olacaktır.

2.4.2. Mehmed Âkif ve Tevfik Fikret

Birçok yazar için Mehmed Âkif ve Tevfik Fikret atışması uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada referans konusu olan yazarlardan Mehmed Doğan ve Ertuğrul Düzdağ da eserlerinde Mehmed Âkif ile Tevfik Fikret meselesine değinmişlerdir. Ertuğrul Düzdağ, Tevfik Fikret ile Mehmed Âkif'in arasındaki sorunun nasıl teşekkül ettiğini adım adım anlatırken Mehmed Doğan konuyu, Âkif ve Fikret meselesine oğulları Halûk ve Emin'i de katarak değerlendirmiştir.

Tevfik Fikret ile Mehmed Âkif arasındaki münasebetin kaynağı “Târih-i Kadîm” meselesine dayanmaktadır. Derin bir bedbinlik tavrına sahip olan Tevfik Fikret, “Târih-i Kadîm” manzumesinde tarihten başlayarak, insanlarca yüce ve kutsal bilinen her şeye hücum ettiği manzumesini Allah'ın varlığını inkâr ederek bitirmiştir.³⁷⁵ Ahmed Cerrahoğlu'na göre İslam dinine taaruz edilince saldırmaktan

³⁷³ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 113.

³⁷⁴ Doğan, **a.e.**, s. 113.

³⁷⁵ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 68.

hiç çekinmeyen³⁷⁶ Mehmed Âkif, bu şiire olan tepkisini “Süleymaniye Kürsüsünde” şiirinde dile getirmiştir.

Serseri: Hiçbirinin mesleği yok meşrebi yok;
Feylesof hepsi; fakat pek çoğunun mektebi yok!
Şimdi Allâh'a söver... Sonra biraz bol para ver.
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!³⁷⁷

Tevfik Fikret, “Târih-i Kadîm” manzumesinde toplumun zihnini bulandırıcı fikirler ortaya koymuştur. Mehmed Âkif de, “Herif, Allahıma Peygamberime dil uzatıyor” diyerek Fikret’i sert bir şekilde eleştirmiştir. Mehmed Doğan bu nedenle konunun mühim olduğunu vurgulamıştır.

Mehmed Âkif’in bu mısralarına karşın Tevfik Fikret iki yıllık bir aradan sonra Âkif gibi kendisinin de cami cami dolaştığını, Cennet ve Cehenneme inandığını ve namaz kıldığını “Târih-i Kadîm’e Zeyl” adlı manzumesinde söyleyerek Âkif’e cevap vermiştir. Ertuğrul Düzdağ’a göre “bu meselede, Âkif’i kızdıran ve cevap vermeye mecbur bırakan şey, Fikret’in dîni reddetmesi değil, Müslüman bir toplumda yaşadığı halde, o toplumu bir arada tutan temel değerlere saldırması; bunu yaparken cemiyette meydana gelecek çözülme düşüncesini ve dindarların en hassas oldukları hususlarda, onların inançlarına kabaca hakaret etmesiydi.”³⁷⁸ Düzdağ’ın fikrinden hareketle, Âkif’in toplumsal değerlere önem verdiği, cemiyetin dinine saldıranlara karşı mücadele ettiği ve bu nedenle Fikret’e karşı çıktığı anlaşılabilir.

Ertuğrul Düzdağ’dan farklı olarak Mehmed Doğan da Fikret’in Âkif’e karşılık vermesinin oğlu Halûk ABD’ye gittikten sonra kolaylaştığını, bu yüzden de “Molla Sırat” gibi küçümseyici bir üslûbu gönül rahatlığıyla manzumesinde tercih

³⁷⁶ Ahmed Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 33.

³⁷⁷ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 189.

³⁷⁸ Ertuğrul Düzdağ, **a.g.e.**, s. 71-72.

ettiğini belirtmiştir. Doğan, Fikret'in bu kullanımını Âkif'in oğlunu eleştirmesine bağlamıştır.³⁷⁹ İki şairin tartışmalarına, sahip oldukları dünya görüşleri ve yaşam tarzlarından dolayı, oğulları Halûk ile Emin'i de dahil ettikleri görülmektedir.

Ye'si tekfir eden îmânıma olsun ki yemin,
Bize telkîn-i ümîd etmediler, yoksa bu din,
Yine dünyâlara yayımıştı yeşil gölgesini;
Yine hakkın sesi boğmuştu dalâlin sesini.
Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık,
Tapacak bir putumuz yoktu, özendik yaptık!³⁸⁰

Metin Önal Mengüşoğlu da Âkif'in bu mısralarını okuyunca Tefvik Fikret'in “Beşerin türlü dalaletleri var / Putunu kendi yapar kendi tapar” mısralarının hatırlandığını ve her iki şairin de aynı kapıya çıktığını dile getirmiş³⁸¹, iki şairin de şiirlerinde birbirlerine göndermelerde bulduklarını iddia etmiştir.

Mehmed Doğan eserinde kavga ettirmeye meraklı bazı kişilerin bir “Âkif-Fikret kavgası” tutturduklarını ve unutulmaya başlanan Fikret'i tekrar kabul edilebilir hale getirmek için piyasaya sürdüklerini açıklamıştır. Doğan böyle bir şahsi kavganın olmadığını, Âkif'in dinine ve toplumun değerlerine saldıran bir şiir dolayısıyla bu konuda fikrini açıklamak zorunda kaldığını ileri sürmüştür.³⁸² Doğan'ın bu düşüncesiyle Fikret'in bu mesele sayesinde tekrardan bu camiada hatırlandığını, Âkif'in ise Fikret ya da başkası olsun İslam dinine saldıranlara karşı kalemiyle taaruzda bulunduğunu anlıyoruz.

Türk edebiyatının önemli iki büyük şairi olan Âkif ve Fikret'in meselesi üzerine birçok yazar ve eleştirmenin literatürde bir fikir ortaya koyduğu görülmektedir. Kimileri bu tartışmanın oluş sebeplerini sıralarken kimileri de oğulları Halûk ile Emin'i de işin içine katarak bu olayı adım adım incelemişlerdir.

³⁷⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s 152.

³⁸⁰ M. Âkif Ersoy, **Safahat**, s. 394.

³⁸¹ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 164-164.

³⁸² Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 115.

2.4.3. Mehmed Âkif ve Yahya Kemal

Sezai Karakoç, Mehmed Âkif'in manzumelerini anlayabilmek için Yahya Kemal ile bir arada düşünmek gerektiğini söylemiştir. Bu iki şair aynı medeniyetin insanları olsalar da aslında doğu ile batı kadar birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Karakoç'a göre bu ayrılığın ilk noktası, birinde estetiğin diğerinde ülkünün hedef tutuluşudur.³⁸³ Âkif şimdiki zaman şairi iken Yahya Kemal geçmiş zamanın peşindedir. Biri günlük dilde sanatını icra ederken diğeri sanatında Divan geleneğini yürütmektedir. Birinin kelime ve mısra tasarrufuna karşılık, öbürünün bütüncü ve hikâye edici oluşu temel özelliklerdendir.³⁸⁴ Karakoç, "iki şairin bir devletin muhtelif cephelerini aktarmakta ve ortak bir medeniyetin anlayışını tamamlamakta olduğunu" belirtmiştir.³⁸⁵ Bu sayede Mehmed Âkif ile Yahya Kemal arasında bir benzerlik olmadığını ama bir bütünlük olduğunu ileri sürmüştür. İki şair de şiirlerinde farklı kulvarlardan giderlerse de birbirlerini tamamlayan dünya görüşleri sayesinde Türk edebiyatında bu iki adın birlikte anıldığı görülmektedir.

---

³⁸³ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 48.

³⁸⁴ Karakoç, **a.e.**, s. 49.

³⁸⁵ Murat Turna, "Sezai Karakoç'un Gözüyle Yunus Emre, Mehmet Âkif ve Mevlâna", **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 7/1 Winter 2012, s. 2035.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEHMED ÂKİF'İN ETKİLERİ

3.1. YAŞAYAN MEHMED ÂKİF

Değerlerin muhâfaza edilmesi ve gelecek nesillere aktarılması toplum açısından önemli bir husustur. Bu muhafaza sadece doğal çevreye veya tarihe karşı değil, aynı zamanda toplum üzerinde etki bırakan şahsiyetlere karşı da olmalıdır. Türk edebiyatının önemli şairlerinden Mehmed Âkif de bir değer olarak muhafaza edilen şahsiyetlerden biridir. Mehmed Doğan Türk milletinin yetiştirdiği bir değer olan, içinden çıktığı toplumu bütün yönleriyle eserlerinde kaleme alan, milleti için iyinin, güzelin arayışında olan bir düşünür ve dava adamı olan³⁸⁶ Mehmed Âkif'in cemiyet hafızasında yaşatılması için birçok kurumun ve yayın kuruluşunun çalışmalar sürdürdüğünü dile getirmiştir.³⁸⁷ Bu çalışmalar sayesinde Âkif, toplum hafızasında ihya edilerek nesilden nesile aktarılan bir şair konumuna gelmiştir.

Mehmed Doğan, Âkif zamanında yaşayan, ona değer veren veya düşmanı olan, döneminde değerli görülen birçok şahsiyetin unutulduğuna dikkat çekmiş, Âkif'in ise sevenleriyle, karşı duranlarıyla varlığını sürdürmeye devam ettiğini söylemiştir. Hatta dönemin önemli şairlerinden Tevfik Fikret'in dahi Mehmed Âkif'e karşı çıkmasından dolayı hatırlandığını iddia etmiştir.³⁸⁸ Ayrıca Doğan döneminden bugüne kadar Âkif'in eserlerinin dikkatlice okunduğuna ve gençler tarafından şiirlerinin ezberlendiğine vurgu yapmıştır. Çünkü, Türk milleti Mehmed Âkif yaşatılmazsa, Türk milletinin yaşamasının güçleşeceğinin bilincindedir. Bir toplum, değerlerinin farkına varıp onları yaşatmak için gerekeni yapmazsa, kendi varlığı tehlikeye düşecektir.³⁸⁹ Doğan'ın bu düşünceleri, dönemin birçok şairi unutulsa da Türk milletinin hiçbir zaman Mehmed Âkif'i unutmadığını ve Âkif'in gençler tarafından eserlerine kıymet verilen nadir şahsiyetlerden biri olduğunu kanıtlar niteliktedir.

³⁸⁶ Mehmed Doğan, **a.e.**, s. 190.

³⁸⁷ Doğan, **a.e.**, s. 200-201.

³⁸⁸ **A.e.**, s. 198-199.

³⁸⁹ Mehmed Doğan **a.g.e.**, s. 190.

Mehmed Doğan ile aynı fikirde olan Metin Önal Mengüsoğlu da eserinde gençlere Mehmed Âkif'i unutmamaları konusunda öğütler vererek, ona nasıl sahip çıkılacağını ve onun gelecek nesillere nasıl aktarılması gerektiğini açıklamıştır. Yani yeni nesillerin ondan mahallî mensubiyeti, folkloru, bağımsızlığı, bayrağı, marşları, vatanı, aile ve kabileyi, dost ve ahbabları öğrenmeleri gerektiğini söylemiştir.³⁹⁰ Benzer düşüncelere sahip olan Ahmet Kabaklı da bugünün Türkiye'sini yükseltmek isteyen gençlerin, Âkif'in yaptığı gibi, İslâmlıkla Türklüğün iç içe olduğu bir ortamda millîliğe ulaşabileceklerine vurgu yapmış³⁹¹, Âkif'i yeni bir millî istikbal çağına hazırlanan gençliğin dayanak noktası olarak görmüştür.³⁹² İki yazarın da gençlerin Âkif'in şahsiyetini, düşünce dünyasını, hal ve hareketlerini örnek almaları ve şair gibi din ile milliliği ortak bir şekilde benimsemeleri konusunda uyarı yaptıkları görülmektedir.

Ahmet Kabaklı Mehmed Âkif'in vefatının üzerinden bunca yıl geçmesine rağmen onun tamamıyla 'aktüel' bir öncü ve günümüz meseleleri için de ışıklı bir şair olduğunu söylemekle beraber dönemin sanatçılarından pek azının Mehmed Âkif kadar güncel ve bugünün sorularına cevap verici olduğuna dikkat çekmiştir.³⁹³ Bu durum bizlere Âkif'in, dönemin hadiselerini şiirlerine yansıtan ve kaleme aldıklarıyla sadece o günün değil bugünün de sorunlarına çözüm yolu arayan sayılı şairlerden biri olduğunu göstermektedir.

Ahmet Kabaklı'nın düşüncesine karşın Mehmed Doğan, Mehmed Âkif'in günümüze kadar yaşayan bir isim ve günümüzde dahi aktüel bir şahsiyet olmasının sadece sanatkâr kudretiyle açıklanmayacağını iddia etmiştir. Doğan, Âkif'i değerli ve anlamlı kılan bir başka yönü şöyle anlatıyor: "Zulmü alkışlamayan, zâlimi asla sevmeyen, mazlumun dostu olan bir şahsiyet, aynı zamanda ülkenin millî marşını yaşayarak yazmış bir ma'şeri şuur tercümanı olarak, herkesi sustursalar bile, o ortadan kaldıramayan şiirleriyle yüksek sesle konuşmaya devam ediyor. Bir iman ve isyan anıtı olarak hep durduğu yerde duruyor, atif merkezi olarak bazan yaşayanlardan daha fazla rol oynuyor. Mehmed Âkif'in bu bağlamda 21. yüzyılda da

³⁹⁰ Metin Önal Mengüsoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

³⁹¹ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 13.

³⁹² Kabaklı, **a.e.**, s. 14.

³⁹³ **A.e.**, s. 13.

aktüel olmayı sürdürmesi şaşırtıcı değildir”.³⁹⁴ Metin Önal Mengüsoğlu da Doğan’ın bu düşüncelerini destekler nitelikte Mehmed Âkif’in, eğer tek bir mısra şiir mırıldanmamış veya hiçbir söz söylememiş bile olsa bir karakter ve ahlâk adamı olarak varlığını ve etkisini devam ettirebileceğini söylemiştir.³⁹⁵ Bu cümlelerden hareketle Mehmed Âkif’in sanatkâr kimliğinin yanında karakter ve ahlâkıyla da günümüze kadar gelmeyi başarabilen aktüel bir şair olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda o, Türk milletinin hafızasında yaşamaya devam eden nadir şahsiyetlerden biri olarak da daima yerini koruyacaktır.

Ayrıca Mehmed Doğan, 21. yüzyıla yüz gün kala yani Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin 1999-2000 Eğitim-Öğretim Yılı açılış töreninde yaşanan hadiseden dolayı³⁹⁶ Mehmed Âkif’in tekrardan hatırlandığına dikkat çekerek döneminde olduğu kadar 21. yüzyılın başında da en çok konuşulan millî şahsiyetlerden biri olduğunu söylemiştir. Mehmed Âkif gibi büyük şahsiyetlerin kolay kolay unutulmadıklarını, tam unutuldu sanıldıkları bir zamanda bir vesile ile tekrar güçlü varlıklarını hatırlattıklarını dile getirmiştir.³⁹⁷ Hatta yakın tarihimizden örnek vermek gerekirse 15 Temmuz 2016’da dönemin hükümetine karşı yapılan darbe girişiminde Mehmed Âkif’in birlik ve beraberlik ruhunu ayakta tutan şiirleri gerek yazılı basında gerekse sosyal medyada tekrardan dile getirilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın halk karşısındaki konuşmasında onun şiirlerinden mısralar okuduğu, Türk halkında yeniden bu ruhu ilmek ilmek ördüğü görülmüştür. Bu yaşananlar sonucunda Mehmed Âkif’in belli dönemlerde, aralıklarla hatırlanan bir şair olduğu, unutulmaya yüz tuttuğunda da birtakım hadiselerle tekrardan gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Yazarların görüş ve fikirlerinden anladığımız üzere Mehmed Âkif, döneminden bugüne kadar yaşayan, varlığından ve değerinden bir şey kaybetmeyen

---

³⁹⁴ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 194.

³⁹⁵ Metin Önal Mengüsoğlu, **a.g.e.**, s. 22.

³⁹⁶ Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin 1999-2000 Eğitim-Öğretim Yılı açılış töreninde konuşan Prof. Dr. Tuğgeneral Yalçın İşimer, orduya ve Atatürk’e dil uzatanları “deve” olarak tanımlamış, “Şeriatçıları belleyeceğiz” ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine Mehmed Doğan, bu söylenenlerin Mehmed Âkif’e karşı bir saldırı olduğunu söyleyerek, *Âkit Gazetesi*’nde “*Âkif’e dil uzatan unvanlı da olsa gereken cevabı alır*” manşetiyle bir metin yayınlamıştır. Doğan eserinde bu açılış konuşmasının Âkif’i karalamak için bir oyun olduğunu ileri sürmüştür. Yaşanan hadise hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için Bkz.; Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 163-185.

³⁹⁷ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 178.

bir şairdir. Dolayısıyla, Âkif'in eserine koyduğundan fazlasını yaşayan yani sadece eserleriyle değil hayatıyla da örnek bir insan olduğunu söylemek doğru olacaktır. Sezai Karakoç'un ifadeleriyle konuyu toparlamak gerekirse Âkif, Türk milletin malı olmuş, millet ruhuna kök salmış bir şahsiyettir. Âkif'in ruhu dirilmiş ve günümüz genç nesline sinmiştir. "Bu yeni Âkif'ler ordusu içinde O'na sesleniyor ve diyoruz ki: 'Boşuna yaşamadın, boşuna savaşmadın ve boşuna ölmedin.'"³⁹⁸

3.2.ÂKİF'İN İSLÂM DÜŞÜNCEİ

Mehmed Âkif, Kur'an ve sünnete dayalı İslâm ahlâkını benimseyen, İslâm dinine saldırılara karşı hayatı boyunca mücadele eden bir Müslümandır. Bu duruma binaen Âkif, siyasî bir birlikten çok, bir gönül ve istek birliği ışığında İttihâd-ı İslâm ülküsünün yani İslâm birliğinin peşinde koşan bir fikir adamıdır. Zira Âkif Faruk Kadri Timurtaş'a göre İslam âleminin uyanmasını, ileri bir topluluk haline gelmesini, yaşadığı toplumun hürriyet ve istiklâline kavuşmasını arzulamıştır.³⁹⁹

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Pakistan, Afrika, Endonezya, Tunus, Fas, Cezayir, Mısır, Yemen ve Irak başta olmak üzere birçok Müslüman ülke bağımsızlığını ilan ederek yeni devletler kurmuştur. Buradan hareketle Faruk Kadri Timurtaş Müslüman ülkelerin aslında yakın bir gelecekte istiklâle kavuşacaklarını, Mehmed Âkif'in "Süleymaniye Kürsüsünde"ki şu mısralarından yola çıkarak söylemiştir⁴⁰⁰:

Böyle evlâd okutan milletin istikbâli,

Haklıdır almaya âgûşuna istiklâli.

Yarın olmazsa, öbür gün alacaktır mutlak...

Uzak olmuş ne çıkar? Var ya bir âtî ona bak!⁴⁰¹

³⁹⁸ Sezai Karakoç, **a.g.e.**, s. 33-34.

³⁹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁰⁰ Timurtaş, **a.e.**, s. 21.

⁴⁰¹ Mehmed Âkif, **Safahat**, s. 177.

Metin Önal Mengüsoğlu ise Mehmed Âkif'in Arnavut olmasına rağmen kendi vatanının bağımsızlığına sevinmediği hususunda bir açıklama yaptığına dikkat çekmiştir. Çünkü Âkif, tek başına bir devletin anlam kazanamayacağını, ancak İslâm milletinin Osmanlı'ya bağlı kalarak Garp medeniyetine karşı güçlü olacağını düşünmüştür. Zira tek başına olan devlet, Avrupa'nın sömürsüne, zulmüne maruz kalacaktır. Bu nedenle Mehmed Âkif, kendi döneminde Garp âleminin, Şark âlemini irili ufaklı bazı ulus devletlere bölme iştihasını anlamış ve buna karşı tedbir alınması yönünde ikazlarda bulunmuştur.⁴⁰² Mengüsoğlu, Âkif'in bu ileri görüşlü uyarılarının dikkate alınmamasından dolayı bugün Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya ve Kosova'daki vahim sonuçların yaşandığını söylemiştir. "Yani bugünkü adıyla ulus devlet fitnesini Akif, o günlerde görebilmiş nadir münevverlerdendir."⁴⁰³ Mengüsoğlu özellikle "Hakkın Sesleri"inde yer alan "Nizar evladı: Yetişin ey Nizar oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! dedi mi, hemen tepelerine felaket iner; hemen Allah'ın nusreti üzerlerinden kalkar; hepsine birden de kılıç musahat olur" hadis-i şerifinden yola çıkarak Âkif'in yazmış olduğu bu manzumesinin, sanki Bosna'daki Müslüman katliamına dair bir sezginin tezahürü olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁴ Bu söylenenler bize gösteriyor ki, Âkif küçük ulus parçacıklarına bölünmek yerine tek bir çatı altında birleşerek büyük bir İslam milletinin kurulabileceğini savunmuştur. Bu birliğin gerçekleşmemesi durumunda da gelecekte nelerinden meydana geleceğini manzumlerinde ortaya koyan Âkif'in, ileri görüşlü bir şair olduğu açıktır.

Ahmet Kabaklı'ya göre günümüzde İslâm ülkeleri arasında maddî manevî dayanışmayı sağlamak isteyen kongreler yapılmakta; kültür, sanat, ticaret ilişkileri kurulmaktadır. Dünyada kırkı aşkın bağımsız İslâm devleti vardır. Bütün bu Müslümanlara ve başka esir milletlere öncülük şerefi Türkiye'nindir. Onların hürriyet ve istiklâl aşkını, imanlı coşkun şiirlerle terennüm eden büyük şairler ise Kabaklı'ya göre Pakistanlı Muhammed İkbâl ve Türk şairi Mehmed Âkif'tir.⁴⁰⁵ Mehmed Doğan da İkbâl ve Âkif üzerine Mithat Cemal Kuntay, Neyzan Tevfik,

⁴⁰² Metin Önal Mengüsoğlu, **a.g.e.**, s. 101-102.

⁴⁰³ Mengüsoğlu, **a.e.**, s. 90.

⁴⁰⁴ **A.e.**, s.102.

⁴⁰⁵ Ahmet Kabaklı, **a.g.e.**, s. 89.

Osman Fahri, ve Ali Ulvi Kurucu'yu ekleyerek, bu kişileri millî-İslami düşüncenin sembolü olarak kabul etmiş, onların geniş bir kitle üzerinde etkili olduklarını dile getirmiştir. Doğan, özellikle vefatından sonra Mehmed Âkif'e karşı ilginin daha çok arttığını ve toplumun zaman içerisinde şairin Türk edebiyatındaki konumunu ve önemini kabul etmek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁴⁰⁶

Aynı zamanda ileri bir din anlayışına sahip olan Mehmed Âkif'in İslâm'ı bir dünya nizamı olarak ele alması ve daima çağdaşı olan meselelerle karşı karşıya getirmesi dikkat çekici olmuştur. İslam dini dünün, bugünün insanına olduğu kadar yarının insanına da hitap edecektir. Orhan Okay da bu ebediliğin Âkif'te var olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁷ Yani Âkif, İslam'ın toplumla birlikte yürümesi gerektiğini savunan bir şair olarak Türk edebiyatında yerini almıştır. Yedi yüzyıllık fıkıh eserleriyle İslam dininin bugünkü ihtiyaçlarının karşılanmayacağını ifade eden Âkif, yapılması gereken şeyin doğrudan İslam'ı, ilhamı doğrudan Kur'an'dan alarak asrın idrâkine söyletmek olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸ Dolayısıyla Âkif, din ile toplumun birlikte yürümesi adına aktüelliği ve bugünün insanına yardımcı olacak bir din anlayışını savunmuştur.

“Çin'de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil. / Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.”⁴⁰⁹ diyen Mehmed Âkif, bu mısralarında cemiyetin geri kalışına, çalışmayan ve düşünmeyen bir cemiyetin var oluşuna sitem etmiştir. Bu şekilde bir eda ve üslûb sergileyen Mehmed Âkif için Metin Önal Mengüşoğlu, onun bugüne kadar hiçbir aydının cesaret edemediği bir üslûbu kullanmaktan çekinmediğini ileri sürmüştü⁴¹⁰, O gün değil, bugün dahi cemiyetin yüzüne karşı bu gibi eleştirileri söyleyebilmenin sağlam bir iman ve cesaret gerektirdiğini ifade etmiştir.⁴¹¹ İşte bu durum bizlere Mehmed Akif'in bilhassa İslam dini söz konusu olduğunda cemiyet karşısında doğruyu söylemekten çekinmeyen yürekli biri olduğunu göstermektedir.

Metin Önal Mengüşoğlu ayrıca yetmişli yıllardan itibaren Türkiye'de etkili olmaya başlayan İslamcı akımın Mehmed Âkif'ten hiç bir zaman kopmadığını,

⁴⁰⁶ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 29.

⁴⁰⁷ Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁰⁸ Mehmed Âkif, **Safahat**, s. 403.

⁴⁰⁹ Mehmed Âkif, **a.g.e.**, s. 174.

⁴¹⁰ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 122.

⁴¹¹ Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 86.

İslamcı diye adlandırılanların az bir kısmında da olsa Akif'in inkâr edilemez bir rolü olduğunu ileri sürmüştür. İslamcılık akımının Türkiye'de bir temsilcisi olarak kabul edilen Âkif'in kendisinden sonra gelen münevverleri de İslam anlayışı konusunda etkilediği görülür.⁴¹²

Bu tablo ortaya çıkarıyor ki, Âkif görüş ve düşünceleriyle hem dönemin toplumunda etkili olmuş, hem de kendisinden sonra gelecek olan nesillere İslam düşünceleri konusunda yol göstermiştir. Âkif'in İslam dini hakkındaki fikirleri, din ile milleti ayrılmaz bir bütün olarak görmesi, bir bakıma Türk toplumunun bugününü dahi aydınlatmaktadır.

3.3. SAFAHAT'IN BUGÜNE BAKAN YÖNÜ

Safahat eserinde Mehmed Âkif, Türk milletinin 1908-1923 yılları arasındaki durumunu ve cemiyette yaşanan hadiseleri bütün gerçekliğiyle aktarmıştır. Âkif dönemin bütün meselelerini ve şartlarını şahsî düşüncelerinden süzerek şiirlerine aktarsa da söyledikleri günümüze ışık tutan içtimai yönleriyle de dikkat çekmektedir.

Safahat eseri sadece kendi dönemine değil gelecek dönemler için de çözümler sunabilen bir eserdir. Faruk Kadri Timurtaş'a göre bugün bile çözülmesi için uğraşılan bütün millî meseleler, davalar bu yedi ciltlik kitapta, isabetli görüş ve düşüncelerle dile getirilmiştir.⁴¹³ Timurtaş, Türk milletinin dertlerini bu kadar canlı ve etraflı bir şekilde anlatan, bunlar için çareler, tedbirler düşünen başka bir şairin olmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle yalnız kendi döneminin değil, geleceğin meselelerine de tercüman olması bakımından *Safahat*'ın hiçbir zaman önem ve değerini kaybetmeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁴ Timurtaş ile benzer düşüncelere sahip olan Mehmed Doğan da, Âkif'in *Safahat* eserini bugünün meselelerini tahmin ederek yazdığını düşünmüştür.⁴¹⁵ Bu fikirler doğrultusunda hem onun ileri görüşlü bir şair olduğu, hem de *Safahat* eserinin her zaman aktüelliğini koruduğu görülmektedir.

⁴¹² Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 11-12.

⁴¹³ Faruk Kadri Timurtaş, **a.g.e.**, s. 9.

⁴¹⁴ Timurtaş, **a.e.**, s. 9.

⁴¹⁵ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 259.

Mehmed Doğan Mehmed Âkif'in şiir kudretini yansıttığı büyük eserinin günümüzde en çok satılan ve en çok atıfta bulunan kitaplar arasında yer aldığını, Türkiye'de bu şiir külliyatına sahip olmayan evin nadir olduğunu, Cumhuriyet tarihinde belki milyonu aşacak kadar basılmış hiçbir şiir kitabının *Safahat* kadar rağbet görmediğini, bu nedenle de yer yüzünde şiir kitabı en çok basılan Türk yazarının Mehmed Âkif olduğunu iddia etmiştir.⁴¹⁶

Diğer yandan *Safahat*'ta yer alan şiirler birçok şair için bir çıkış noktası, bir fikir kaynağı olarak görülmüştür. Örnek vermek gerekirse “Çanakkale Şehidlerine” şiiri Âkif'ten sonra yaşayan birçok sanat adamına ilham kaynağı olmuştur. Metin Önal Mengüşoğlu bu alanda filmler çekildiğini, romanlar kaleme alındığını ifade etmiştir. Bu duruma başka bir örnek ise şairin “kahraman ordusuna” ithaf ettiği İstiklâl Marşı'dır. Ahmet Kabaklı'ya göre bu şiir devrinin unsurlarını olduğu kadar Türk milletine ait ebedî unsurları da bünyesinde barındıran destanıdır.⁴¹⁷

Özet olarak, *Safahat*'ın sadece yazıldığı dönemin meselelerine ışık tutan bir eser olmadığını, günümüze bakan yönüyle de çözüm üreten güncel bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Âkif sadece döneminde etkili olmamış, kaleme aldıklarıyla kendisinden sonra gelenlere de yol gösteren bir şair olmuştur.

---

⁴¹⁶ Doğan, a.g.e., s. 194.

⁴¹⁷ Ahmet Kabaklı, a.g.e., s. 147.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MEHMED ÂKİF'E DÂİR KİTAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

4.1.CEMİL SENA ONGUN, “MEHMED AKİF: HAYATI, ESERLERİ İDEALLERİ”

Cemil Sena Ongun'un “Mehmed Akif; Hayatı, Eserleri ve İdealleri” adlı eseri, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mehmed Âkif'in hayatı, ikinci bölümde *Safahat*'ın genel tahlili, üçüncü bölümde ise Âkif'in şahsiyeti, değeri ve idealleri anlatılmaktadır. Ongun ikinci bölümde *Safahat*'ı kronolojik bir sıralamayla takip ederek, eserdeki bütün şiirlerini tahlil etmektedir. Üçüncü bölümde de Âkif'in karakter ve idealleri hakkında düşüncelerini beyan ederek *Safahat*'tan deliller sunmaktadır. Ongun eserinde Âkif hakkında genel bir çerçeve oluşturmuştur.

Cemil Sena Ongun bu kitabını neden yazdığını kendi eserinde şöyle ifade etmektedir: “Bu eseri, büyük şairimizi yeniden tanıtmış olmaktan ziyade, kendisi hakkında duyduğum derin sevgi ve saygının bir hatırası olarak yazmış bulunuyorum. Bu sevgi ve saygı, yüksek bir şair, faziletli bir insan ve büyük bir idealist olan bu ateşli Türkün bütün fikirlerine iştirak ettiğimiz zannını vermemelidir. Duyup düşündüklerini çekinmeden söyleyen, kişisel hiçbir tutku ve menfaate bağlamadan söylediği ve inandığı gibi yaşamış olan Mehmed Akif'i; göksel olarak kutsallaştıran, onu gençlerimize örnek bir insan olarak sunmuş olmayı kendim için asıl bir ödev sayıyorum.”⁴¹⁸

4.2.FARUK KADRİ TİMURTAŞ, “MEHMET ÂKİF ve CEMİYETİMİZ”

---

⁴¹⁸ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 3.

Faruk Kadri Timurtaş'ın "Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz" adlı eseri, "Makaleler" ve "Âkif'in Fikirleri" başlığıyla iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Timurtaş'ın Âkif hakkında farklı tarih ve yerlerde yazılmış olan yazıları yer almaktadır. Eserin ikinci bölümünü ise Âkif'in fikirlerini doğrudan doğruya gösteren metinler oluşturmaktadır. Timurtaş bu bölümde *Safahat* üzerinden konu başlıkları oluşturarak Âkif'in fikir dünyasını gün yüzüne çıkarmış, aynı zamanda metin içerisinden örnekler sunmuştur. Bu kısmı okuyan okuyucular, Âkif'in düşünce dünyasını tasnif edilmiş bir şekilde okuyabileceklerdir.

Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere kitabın ana meselesini Mehmed Âkif'in Türk cemiyeti hakkındaki düşünceleri oluşturmaktadır. Özellikle, Âkif'in cemiyette gördüğü gerilikler, bozulmalar, çıkmazlar, çöküntüler ve bunları oluşturan zemin ve sebepler, kendisinin cemiyetin felaketlerden kurtulması için aradığı çareler, Timurtaş'ın genel olarak üzerinde durduğu noktalardır.

4.3. AHMED CERRAHOĞLU, "BİR İSLAM REFORMATÖRÜ: MEHMET ÂKİF"

Ahmed Cerrahoğlu "Bir İslam Reformatörü; Mehmet Âkif" adlı kitabında, çalışmasını hiçbir bölümlendirmeye tabii tutmadan Âkif'i değerlendirmiştir. Cerrahoğlu eserinde şairi değerlendirirken Âkif'in manzum ve mensur eserlerinden deliller göstererek düşünceleri ortaya koymaktadır. Yazarın, eserine "Bir İslâm Reformatörü; Mehmet Âkif" başlığını vermesi ve Âkif'i "İslâm Reformatörü" olarak nitelendirmesi, şaire hangi yönden baktığının bir göstergesidir. Cerrahoğlu, eserinde Âkif'in İslâm ilkeleri doğrultusunda Batı'nın fen, ilim ve sanatın topraklarına getirilmesini isteyen yenilik sever bir İslâm şair olduğuna dikkat çekmektedir.

4.4. SEZAI KARAKOÇ, "MEHMED ÂKİF"

Sezai Karakoç'un "Mehmed Âkif" adlı eseri "Hayatı-İnanç ve Düşünce Oluşumu-Savaşı", "Şiiri" ve "Ölüm Yıldönümleri Dolayısıyla" başlıklarıyla üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde yazar, tarihî koşulların perspektifinden Âkif'in çevresini, toplumsal durumu, yetişme koşullarını,

mücadelesini aktarır. Kitabın ikinci bölümü ise Âkif'in şiiri üzerinedir. Bu bölümde *Safahat* tüm detaylarıyla incelenir. Yazar farklı tarih ve yerlerde Âkif üzerine yazdığı müstakil üç yazısıyla eserine son verir.

Bu çalışmada referans kaynağı olan eserler arasında hacim olarak en küçüğü bu eser olsa da Âkif'in edebî kimliği ve fikir dünyası üzerinde yoğun bir anlatımın olması bu eseri dikkate değer kılmaktadır. Yazar eserde kronolojik bir sırayı takip ederek Âkif'i değerlendirmiştir. Özellikle eserine Tanzimat eleştirisiyle başlaması oldukça dikkate değerdir. Bu eleştiri de yazar, Tanzimat'ın bir getirisi olan çarpık batılılaşma sonucunda Müslüman Türk toplumunda açılan yaralara, kültür ve medeniyet değişimine, Batı'nın karşısında geleneksel yapının derinden sarsılmasına değinmiş, ardından Âkif'in hayatına geçiş yapmıştır. Karakoç'un kendi cephesinden yakın tarihin analizini yapması eseri oldukça dikkat çekici hale getirmektedir.

4.5.NURETTİN TOPÇU, “MEHMED ÂKİF”

Nurettin Topçu, çocukluktan itibaren önem verdiği, yaşayışından ve düşüncelerinden etkilendiği Mehmed Âkif hakkında birtakım dergiler de yazılar kaleme almış, konferanslar vermiştir. Topçu'nun bu yazı ve konferansları 1957 yılında bir araya getirilmiş, “Mehmet Âkif” başlığı altında neşredilmiştir. Nurettin Topçu, “Mehmet Âkif” adlı eserinde Âkif'in şahsiyetini, sanatını, idealizmini, *Safahat* eserinin felsefesini, hürriyet anlayışını ve isyanını altı ana bölümde incelemiştir. Nurettin Topçu'nun *Akıfname* eseri için yazmış olduğu takriz yazısı da 1970 yılında “Ek” başlığı altında eklenerek bu eser genişletilmiştir.

Nurettin Topçu'nun “Mehmet Âkif” adlı eseri Âkif'in fikir dünyasını kapsamlı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Nurettin Topçu eserinde “İdealizmi” başlığı ile Âkif'in idealizmini “Milliyetçiliği”, “İnkılâp” ve “Din ve Mistiklik” adı altında inceleyerek, şairin “vatanın, ahlâkın, örflerin, mefâhirin hiçbirisini feda etmeyen tam bir milliyetçi” olduğunu, “ruh ve ahlâkımızda inkılâp” istediğini ve Âkif'in bir İslâm ideali taraftarı olduğunu dile getirmektedir. Diğer bir taraftan Topçu eserinde şairin edebî kimliğini “Sanatı” ve “Safahat'ın Felsefesi”

başlıkları altında değerlendirerek Âkif'in "ölmez ve ebedî bir sanatkâr" olduğuna vurgu yapmaktadır.

4.6. AHMET KABAKLI, "MEHMET ÂKİF"

Ahmet Kabaklı tarafından kaleme alınan "Mehmet Âkif" adlı eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Kabaklı birinci bölümde Âkif'in hayatını ve karakterini anlatmaktadır. İkinci bölümde de Âkif'in fikirlerini, "Millet Ülküsü" ve "İslâmlık Ülküsü" başlıkları altında incelemektedir. Bu bölümde şairin edebî kişiliğiyle birlikte İstiklâl Marşı'nın tahlilini yapmaktadır. Üçüncü bölümde ise Âkif'in nesirlerinden parçalar sunulmaktadır. Kabaklı genel olarak "az sayfa içinde Mehmet Âkif'in felsefe ve tefekkürünü, şiir gücünü, dilindeki eşsizliği, karakterindeki benzersizliğini" anlatmaktadır.

Bu çalışmayı özgünlük merhalesine taşıyan en mühim farklılıklardan biri, Kabaklı'nın Âkif'in *Safahat*'ındaki şiirlerini tasnif ederek yedi başlık altında değerlendirmesidir. Yapılan bu tasnif çalışmasının bölümlendirmeleri ise şu şekildedir: "Kur'an'dan İlhamlı Şiirler", "Lirik Şiirler", "Manzum Hikâyeler", "Hutbe ve Öğüt Şiirleri", "Mizahlı Şiirler", "Manzum Tasvirler", "Seyahat Şiirleri".

Çalışmanın diğer önemli tarafı Ahmet Kabaklı'nın Mehmed Âkif'in fikirlerini "Millet Ülküsü" ve "İslâmlık Ülküsü" başlığıyla iki esas noktaya dayandırarak incelemesidir. Kabaklı'ya göre bu iki temel görüş, *Safahat*'ta bir bütün olarak kendini göstermektedir. Ayrıca Kabaklı İstiklâl Marşı'nı detaylı bir şekilde tahlil ederek, mısralar üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eserin son bölümünde ise Kabaklı, Âkif'in şiirleri yerine vaazlarına, âyet yorumlarına ve diğer nesirlerinden parçalara yer vermektedir.

4.7. MEHMED DOĞAN, "CAMİDEKİ ŞAİR MEHMED ÂKİF"

Mehmed Doğan'ın "Camideki Şair Mehmed Âkif" adlı eseri altı ana bölüm ve iki ek bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Hayatı ve Eserleri" başlığı ile Mehmed Âkif'in resmî hayatı, şiiri ve sanatı incelenmektedir. İkinci bölümde "Âkif'in Millî Mücadele döneminde yaptığı faaliyetler ve vaaz kürsüleri, üçüncü

bölümde Âkif'in Ankara süreci ve vatan için yapmış olduğu hizmetler anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde “İstiklâl Marşı: Derin Bir Millî Mutabakat Metni” başlığı ile İstiklâl Marşı üzerine bir inceleme yapılarak Yunus Emre ile Mehmed Âkif arasında bir benzerlik kurulmaktadır. Beşinci bölümde de “Nesiller ve idealler: Tefvik Fikret, Mehmed Âkif; Halûk, Emin ve Âsım” başlığı ile Tefvik Fikret ile Mehmed Âkif, dönemlerini aşan gençlik idealleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Çalışmanın en dikkat çekici kısımları altıncı bölüm ile ekler bölümüdür. Altıncı bölümde “Yaşayan Mehmed Âkif” başlığı ile yazar 1999 yılında meydana gelen bir hadiseye yer vererek, Âkif'in vefatından sonra tekrardan gündeme gelmesine sebebiyet veren bu konu hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. "Mehmed Âkif ve onun şahsında temsil ettiği düşünce ve inanç arka planına yapılan saldırı üzerine basın başta olmak üzere bazı kurum ve kişilerin tutum alışları bu yazılarda tahlil edilmekte ve 3. binde de yaşamaya devam edecek büyük bir şahsiyetin millet hafızasındaki vazgeçilmezliği ortaya konulmaktadır."⁴¹⁹

Ekler bölümünde ise Doğan, günümüzde İstiklâl Marşı'nın yazıldığı ortama yani Taceddin Dergâhı'nın nasıl yok edildiğine ve bu önemli mekânın düzenlenmesi hususundaki düşüncelerine yer vermektedir. Ayrıca eserin sonunda Türkiye Yazarlar Birliği'ndeki *Safahat* dersleri ve Mehmed Doğan'ın Mehmed Âkif hakkında yazmış olduğu yakın tarihli yazıları da yer almaktadır.

Mehmed Doğan bu eserinde Mehmed Âkif'i vefatından günümüze kadar yaşayan bir şahsiyet olarak ortaya koymakla birlikte yakın tarihte Âkif hakkında yaşanan hadiseleri de tüm gerçekliğiyle gözler önüne sermektedir.

Üzerinde durulması gereken önemli diğer bir husus ise yazarın eserine “Camideki Şair Mehmed Âkif” başlığını tercih etmesidir. Yazarın bu başlığı seçmesi aslında Mehmed Âkif'e olan bakış açısını ve onu hangi yönden değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Doğan'a göre İslâm şairi olan Mehmed Âkif, Milli

---

⁴¹⁹ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 10.

Mücadele döneminde halkı bilinçlendirmek adına camiilerde vaaz veren “camideki şair”dir.

4.8.M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ, “MEHMED ÂKİF ERSOY”

Altı ana bölümden oluşan “Mehmed Âkif Ersoy” adlı eserinde M. Ertuğrul Düzdağ, Âkif’in hayatını, edebî kişiliğini, düşüncelerini, fikir ayrılıklarını, manzum ve mensur eserlerini, âhlakını ve şahsiyetini, şiir ve sanatı hakkındaki görüşlerini anlatmakla birlikte şair hakkında yazılan yazılara, eserlerinden seçmelere, Mehmed Âkif’e dair hâtıralara yer vermektedir.

Bu çalışmanın dikkat çekici kısımlarından biri yazarın Mehmed Âkif’i değerlendirirken yakın tarihe ışık tutmasıdır. Ertuğrul Düzdağ bir yandan Mehmed Âkif’in hayatını, edebî kişiliğini ve fikir dünyasını anlatırken diğer yandan döneminde yaşanan hadiseleri, tarihin yaşanmış sahnelerini gözler önüne sermektedir.

Mehmed Âkif’in biyografisini anlatan eserler arasında Düzdağ’ın bu eseri diğer eserlere nazaran önde gelmektedir. Çünkü Düzdağ eserinde kronolojik bir sıralama takip ederek Mehmed Âkif’in hayatını, edebî kişiliğini, fikir ve eserlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Mehmed Doğan bu eserin Mehmed Âkif’in vefatının 50. yılından sonra yayımlanan fevkalâde denilebilecek eserler arasında yer aldığını söylemektedir.⁴²⁰ Ayrıca Düzdağ bu eser aracılığıyla Mehmed Âkif’in hayatını gençlere bir ahlâk numunesi olarak göstermektedir.

4.9. METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU, “MÜSTESNA ŞAİR MEHMED AKİF”

Metin Önal Mengüşoğlu’nun “Müstesna Şair Mehmed Akif” başlıklı eseri iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, “Hayatına Dair Kısa Bir Tarihçe” başlığı ile Âkif’in hayatı, düşünce tarzı, Müslümanlık idraki, ikinci bölümde ise

---

⁴²⁰ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 9.

“Safahat Okumaları” başlığı ile adım adım *Safahat* okuması yapılarak, Âkif’in edebî kişiliği, fikirleri ortaya koyulup şiirleri incelenmektedir.

Bu çalışmayı özgünlük merhalesine taşıyarak diğer eserlerden ayıran farklılıklardan biri, “Safahat Okumaları” başlıklı bölümdür. Bu ikinci bölüm eserin büyük bir çoğunluğunu da kapsamakla beraber aynı zamanda *Safahat*’ın çok çeşitli veçhelerini aydınlatan geniş çaplı bir çalışmadır.

Metin Önal Mengüşoğlu çalışmanın bu bölümünde *Safahat*’tan hareketle bir metin ortaya koymuş olsa da asıl maksadı Mehmed Âkif’in “aruz vezniyle kaleme aldığı şiirler vasıtasıyla nasıl bir İslâm idraki, ne tür bir tarih şuuru ortaya koyduğunu” belirleyerek, bir ana fikir tespiti yapmaktır.⁴²¹

Mengüşoğlu eserinde bir taraftan Mehmed Âkif’in hayatını, sanatını ve *Safahat* eserini incelese de diğer taraftan eserin kaleme alındığı iki binli yıllarda İslâm âleminde yaşanan birtakım gelişmelere ve hadiselerle yer vererek dönem hakkındaki görüş ve düşüncelerini dile getirmektedir.

Eserin dikkat çeken bir başka yönü, yazarın eserine “Müstesna Şair Mehmed Akif” ismini seçmesidir. Bu başlığı bilinçli olarak tercih eden Mengüşoğlu, “İçindekiler” kısmından sonra Şuara Sûresi’nin 224-227 âyetlerine yer vermektedir. Âyetin meali şu şekildedir: “Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide ifrata (mübalağa) düştüklerini ve gerçekten yapamayacakları şeyleri söyleyip durduklarını görmedin mi? Ama inanan, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan, Allah’ı sıkça anan, [sadece] haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan ve haksızlık yapanların, hangi devrimle devrileceklerini er geç görecekları [konusunda Allah’ın vaadine güvenen şairler] bu hükmün dışındadır [müstesnadır]!”⁴²² Mengüşoğlu, yukarıda verilen âyetlerden yola çıkarak Mehmed Âkif’in İslâm idrakinden dolayı dürüst ve erdemli davranışlar sergilediğini, sapkınlığa düşen “diğer şairler”den farklı olduğunu ima etmektedir. Bir bakıma başlığını “Müstesna Şair Mehmed Akif” koyarak Şuara Sûresi’nin 224-227 âyetlerine telmihte bulunmaktadır.

⁴²¹ Metin Önal Mengüşoğlu, **a.g.e.**, s. 11.

⁴²² Mengüşoğlu, **a.e.**, s. 7.

Yazar eserinin “Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı İçin Önsöz” başlığı içerisinde bu metnin bir biyografi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir otobiyografi hususiyetini de taşıdığını söylemektedir. Yani eserde Âkif’in hayatından kesitler görülse de cümle aralarında Mengüşoğlu’nun kendi hayat hikâyesinden yansımalara şahit olmak mümkündür.

4.10. M. ORHAN OKAY, “MEHMED ÂKİF: KALABALIKLARDA BİR YALNIZ ADAM”

M. Orhan Okay, “Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam” adlı eserine Mehmed Âkif’in kısa biyografisine yer vererek başlamaktadır. Orhan Okay eserinde genel olarak Âkif’in şahsiyetini, edebî kişiliğini, düşünce dünyasını ve sanatını kaleme almaktadır. Okay, eserinin ilerleyen sayfalarında Âkif’in *Safahat*’ta adı geçen dostlarını ayrı ayrı tanıttasının ardından “Mülakatlar” başlığı ile kendisinin farklı tarih ve yerlerde Âkif hakkında yazmış olduğu yazıları ve birtakım dergilerde kendisiyle Âkif hakkında yapılmış olan röportajlarına yer vermektedir.

Orhan Okay eserinde Âkif’in şahsiyetini anlatırken daha çok kalabalıklar içinde bir yalnız adam oluşunu, cemiyet meseleleri karşısındaki duruşunu ve kader ile irade meseleleri karşısındaki tavrını değerlendirmektedir. Diğer yazarlardan farklı olarak Mehmed Âkif’in bu konular altında incelenmesi, Orhan Okay’ın eserini değerli kılmaktadır.

Çalışmanın önemli bir tarafı ise Orhan Okay’ın seçmiş olduğu her konu başlığı altında *Safahat* eserinin bölümlerini takip ederek Mehmed Âkif’i değerlendirmesidir. Bu sayede yazar, Âkif’in şiirlerinden örnekler vererek deliller sunmaktadır.

Orhan Okay’ın eserine “Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam” başlığını vermesi aslında Âkif’in bu zamana kadar üzerinde durulmamış bir yönüne dikkat çekmektedir. Okay’a göre Mehmed Âkif, cemiyetin merkezinde yer alsada, onun kendi iç dünyasındaki yalnızlığının mısra aralarına sıkışmış küçük işaretler sayesinde hissedebileceğini ileri sürmüş, delil olarak da şu mısraları örnek vermiştir:

“Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem / Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!”

M. Orhan Okay’ın kaleminden çıkan “Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam” adlı eseri, Mehmed Âkif’in kişiliğini ve sanatını anlatan temel eserler arasında saymak mümkündür. Mehmed Doğan, bu eserin Âkif’in vefatının 50. yılından sonra yayınlanmış “fevkalâde” denilebilecek eserler arasında yer aldığını belirtmektedir.⁴²³

***

Mehmed Âkif hakkında yapılan çalışmalar bu incelenen bu on kitaptan ibaret değildir. Fakat bu çalışmada Âkif hakkında yazılmış; bakış açısı, dünya görüşü, Âkif’e yaklaşımı, edebî hassasiyetleri, fikri duruşları itibarıyla birbirinden farklı olduğu düşünülen olan eserler incelendi. Yukarıda ana hatlarıyla tanıtım amaçlı olarak kitaplar hakkında bilgiler verilmiştir. Fakat bunun sonucunda söylenebilir ki, Cemil Sena Ongun ve Ahmed Cerrahoğlu kitaplarında Âkif’e eleştirel bakış açısıyla yaklaşmış, diğerleri Âkif’i benimseyici bir şekilde ele almıştır. Bu eserlerde Âkif’i savunan, sahiplenen yaklaşımlar olduğu gibi Âkif’i dışlayan, sert polemiklerle Âkif’e yüklenen başka çalışmalar da vardır.

Cemil Sena Ongun, Metin Önal Mengüşoğlu ve Orhan Okay kitaplarında Âkif’in sanatkar yönünü; Ahmed Cerrahoğlu, Faruk Kadri Timurtaş ve Nurettin Topçu da daha ziyade, fikri tarafını öne çıkarmışlardır. Sezai Karakoç, Ahmet Kabaklı, Mehmed Doğan ve Ertuğrul Düzdağ kitaplarında Âkif’in hem sanatçı kimliğini hem de düşünce dünyasını değerlendirmiştir. Elbette bunları yüzde yüz birbirinden ayırmak mümkün değildir. Kimileri yalnızca onun fikri dünyasını değerlendirirken kimileri de ikisini birlikte göz önünde bulundurmıştır.

Sezai Karakoç, Orhan Okay ve Metin Önal Mengüşoğlu kitaplarında Âkif’in yalnızca şiirleri üzerinde dururken, ama Ahmed Cerrahoğlu, Faruk Kadri Timurtaş, Ertuğrul Düzdağ ve Ahmet Kabaklı kitaplarında Âkif’in şiirlerinin yanında nesirlerini de değerlendirilmeye dâhil etmektedirler.

---

⁴²³ Mehmed Doğan, **a.g.e.**, s. 9.

Cemil Sena Ongun, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç, Ahmet Kabaklı, Ertuğrul Düzdağ ve Mehmed Doğan kitaplarında Âkif'in *Safahat* eserini bir tahlil çalışmasına tâbi tutmuşlardır. Bu yazarlardan farklı olarak Metin Önal Mengüşoğlu ve Orhan Okay eserlerinde *Safahat*'ı kronolojik bir şekilde okuyarak Âkif'in hayatını, edebî kişiliğini ve düşünce dünyasını tespit etmişlerdir.

Faruk Kadri Timurtaş, Sezai Karakoç, Nurettin Topçu ve Metin Önal Mengüşoğlu'nun kitaplarında daha duygusal, deneme tarzı bir yaklaşım varken Ahmet Kabaklı, Orhan Okay ve Ertuğrul Düzdağ'ın eserlerinde daha akademik üslûb ve yöneliş gözetilmiştir.

Ahmed Cerrahoğlu ve Faruk Kadri Timurtaş eserlerinde Âkif'i genel bir perspektiften değerlendirirken Ertuğrul Düzdağ ve Mehmed Doğan Âkif'i kronolojik tarihsel sıralama içerisinde incelemişlerdir.

Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Kabaklı, Mehmed Doğan ve Metin Önal Mengüşoğlu eserlerinde Âkif'i yalnızca yaşadığı dönemi içerisinde ele almamış, onun o günden bugüne kadar uzanan etkisi üzerinde de durmuşlardır.

Orhan Okay ve Mehmed Doğan'ın eserlerinde Âkif hakkında kendileriyle yapılmış olan röportajların yer aldığı, Sezai Karakoç ile Faruk Kadri Timurtaş'ın da farklı tarih ve yerlerde Âkif hakkında kaleme aldıkları makale ve denemeleri eserlerinde yer verdiği görülmüştür. Diğer eserlerde ise böyle bir şey ile karşılaşmamıştır.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle bakış açılarına, dünya görüşlerine, dikkat ettikleri hususlara göre yazarların eserlerinde Âkif'i farklı veya benzer bir şekilde inceledikleri ortaya çıkmış, bu sayede Âkif'in yorumlanabilir birçok yönünün olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Mehmed Âkif Ersoy, gerek şahsiyeti, gerek edebî kişiliği, gerek de fikir adamı olması bakımından Türk edebiyatının önde gelen şairleri arasında yer almaktadır. Derinlikli ve çok boyutlu düşünceleriyle sanat dünyasının güçlü bir damarını teşkil eden Mehmed Âkif, manzum ve mensur eserleriyle de Türk Edebiyatı içerisinde mümtaz ve orijinal yerini korumaktadır. Bu çalışmada farklı dünya görüşlerine, farklı bakış açılarına sahip olan yazarların kaleme aldığı on kitap üzerinden Mehmed Âkif Ersoy incelenmiştir.⁴²⁴

Çalışılan eserler ekseriyetinde Mehmed Âkif, vefakâr, azim sahibi, tuttuğunu koparan, gösteriştan uzak, mütevazî bir şair olarak betimlenmiştir. Yeise düşman olan Âkif'in, döneminde yaşanan hadiselerle karşı ümitsizliğe kapılanlara ferahlık verdiği, üzüntüye kapılmamaları konusunda şiirler nazmettiği söylenmiştir. Şairin, karşısındakini incitmeden, kırmadan “kızan bir adam” olmakla birlikte cemiyete karşı eleştirel bir tavır sergilediği zaman kendisini eleştirmekten dahi alıkoymadığı ileri sürülmüştür. Bu karakter özellikleriyle beraber Mehmed Âkif'in hem muvazeneli oluşu, hem münzevi oluşu hem de devlet ve ikbal mevkilerinden uzak durması, Nurettin Topçu tarafından “büyük adam” olarak nitelendirilmesinin yerinde olduğunu göstermiştir.

Edebiyat tenkitçileri Mehmed Âkif'in sanatını ikinci plana attığını, bu yüzden iyi bir şair olmadığını düşünmüşlerdir. Çalışmada yer alan yazarlar, bu duruma karşı eleştirel bir tavır sergileyerek, her şeyini fedâ eden Mehmed Âkif'in ebedî olmaya lâyık bir sanatkâr olduğunu öne sürmüşlerdir.

Diğer taraftan, bu çalışmada referans alınan isimler, Mehmed Âkif'in sanat hususunda hassasiyetlerini koruyarak, sanatını millet için icrâ ettiğini belirtmişlerdir. Âkif'in sosyal ve ahlâki temalı şiirleriyle realizme yaklaştığını, gerek içtimâî-mistik, gerekse dinî-mistik şiirlerinde şiir sanatının zirvesine ulaştığını iddia etmişlerdir. Bu görüşler ışığında yazarlar, Âkif'in “üstün bir şair” olduğu kanaatine varmışlardır.

---

⁴²⁴ Bu çalışma dâhilinde belirlenen on kitabın isimleri “Giriş” bölümünde mevcuttur.

Mehmed Âkif Ersoy, şiiirlerinin Türk halkının bir nevî günlüğü mahiyyetinde olduğunu belirtmişlerdir. Toplumun yaşamını, meselelerini, sıkıntılarını ve dönemin şartlarını safha safha anlatmasından dolayı bilinçli olarak Âkif'in eserine *Safahat* adını verdiği düşünülmüştür.

Âkif, şiirle düşünmeyi toplumun hayatına dahil eden bir sanatkârdır. Onun şiirleri bir bakıma mesaj niteliğinde olup halkı bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Bu özelliğinden hareketle Orhan Okay, Mehmed Âkif'i Türk şiiri içerisinde “en güçlü mesajlardan birinin sahibi” olarak görmüştür.

Mehmed Âkif, şiirlerini gerçekçi bir yaklaşımla terennüm etmesinden dolayı “realist şair” olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelemeyi getiren durum ise Âkif'in yaşamı, bütün ayrıntılarıyla tasvir etmesi ve dönemin cemiyet meselelerini bütün çıplaklığıyla ortaya koyan bir sanat adamı olmasıdır.

Mehmed Âkif, edebî kimliği kadar fikirleriyle de ön plana çıkan ve fikirlerini şiir aracılığıyla ifade eden bir sanatçıdır. Bu nedenle Âkif, yazarlar tarafından “mütefekkir Âkif” olarak nitelendirilmiştir.

Mehmed Âkif, Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ideolojilerinin kendini şiddetli bir şekilde gösterdiği zaman diliminde “İslâmcılık” akımını temsil eden ünlü bir şair olarak kabul görmüştür. Bu akımın diğer önemli isimleri ise Cemâleddin Afganî, Muhammed Abduh, Abdürreşid İbrahim'dir. Kimi yazarlar bu isimlerin düşünce ve ideal bakımından Âkif'in üzerinde etkili olduğunu söylemişlerdir. Kimi yazarlar da şairin bu İslâm düşünürlerinin etkisi altında kaldığını düşünenlerin mübalağa ettiğini, onların Türkiye'de bir temsilcisi veya bir şairi olarak gösterilmesinin doğru olmadığını dile getirmişlerdir.

Çalışılan eserler çerçevesinde, Mehmed Âkif'i milliyet ve kavmiyet meselelerinde konumlandırırken birçok yazarın farklı düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. Mehmed Âkif kimilerine göre milliyetçi bir şair değil iken kimilerine göre milliyetçi bir şairdir. Din ve vatan esaslarına dayanan bir milliyetçiliğe sahip olduğunu düşünenler de Mehmed Âkif'i “İslâm-Türk milliyetçi”si veya “İslâmi-milliyetçi” olarak nitelendirmişlerdir. Söylenenlerden hareketle her yazarın kendi

bakış açısına, kendi ideolojik yaklaşımına göre Mehmed Âkif'i değerlendirdiği ve kendisine yakın olan yönüyle şairi vasıflandırdığı görülmüştür.

Yazarlara göre Mehmed Âkif, kavmiyet fikrine karşı çıkan bir mütefekkidir. Çünkü o, kavmiyet fikrinin cemiyetteki birlik ile beraberliği bozacağına ve vatani bir karmaşa içerisine sokacağına inanmaktadır. Şairin bu görüşünden yola çıkarak kimi yazarlar Mehmed Âkif'in İstiklâl Marşı'nda kullandığı "ırk" kelimesinde Türk milletini ve Türk ırkını kastettiğini dile getirirken, kimileri de böyle bir yaklaşım şekline karşı çıkmışlardır. Birtakım yazarlar "ırk" kelimesinin insandan türediğini ve ilk atanın Âdem aleyhisselâm olduğunu belirterek İstiklâl Marşı'nda geçen "ırk" kelimesini bu daire içerisinde değerlendirmesi gerektiği hususunda dikkat çekmişlerdir.

Mehmed Âkif'in medeniyet anlayışının, bu çalışmada referans alınan eserlerde incelerken genellikle İstiklâl Marşı'nda yer alan "Medeniyet dediğin tek kişi kalmış canavar" mısrası üzerinden değerlendirildiği görülmüştür. Birtakım yazarlar bu mısradaki "medeniyet" kelimesiyle şairin "Batı emperyalizmi"ni kastettiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin müstevli, saldırgan, insaniyetsiz, zâlim Avrupa karşılığı şeklinde hususî bir mana ifade ettiğini açıklayan yazarlar, bu manadan yola çıkarak Mehmed Âkif'e medeniyet düşmanı denmesinin kötü niyetten dolayı olduğunu ifade etmişlerdir.

Kimi yazarlar Mehmed Âkif ile Yunus Emre arasında bir takım benzerlikler olduğunu tespit etmiş, deliller sunarak durumu kanıtlamıştır. Kimi yazarlar da Mehmed Âkif ile Yahya Kemal arasında bir paralellik olduğunu vurgulayarak, bu iki sanatçının dünya görüşleri, bakış açıları ve fikirleri bakımından birbirlerini tamamladıklarını ifade etmişlerdir.

Yazarlar "günümüzdeki Mehmed Âkif'i" değerlendirirken onu Türk milleti tarafından unutulmayan ve değer gören nadir şahsiyetlerden biri olarak tanıtmışlardır. Döneminden sonra da eserlerinin dikkat edilerek okunduğunu ve gençler tarafından şiirlerinin ezberlendiğini ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Mehmed Âkif ile beraber *Safahat*'ın da günümüzde etkisinin devam ettiğini söylemişlerdir. Yazarlar, *Safahat*'ın sadece döneminin değil geleceğin meselelerine tercüman olan

bir eser olması hasebiyle günümüzde de çok satılan ve en çok atıfta bulunan kitaplar arasında yer aldığına dikkat çekmişlerdir.

Özetle ifade etmek gerekirse; bu çalışmada belirlenen on kitap çerçevesinde Âkif hakkında yapılan yorum farklılıkları veya benzerlikleri tespit edilmiştir. Elbette Âkif hakkında yorum getirmek veya değerlendirme yapmak sadece bu eserlerle sınırlı değildir. Fakat bu çalışma Âkif hakkında yazılmış; bakış açısı, dünya görüşü, Âkif'e yaklaşımı, edebî hassasiyetleri, fikri duruşları itibarıyla birbirinden farklı olduğu düşünülen on eserle sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmanın Âkif literatürüne katkı sağlaması temenni edilmekle beraber başka bir çalışmada Âkif hakkında yazılmış eser sayısı artırılarak konunun daha geniş bir yelpazeden incelenmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akay, Hasan: “IV. “İstiklâl Marşı”nı Yeniden Okumak İçin Ön Tespitler..”, **İstiklâl Marşı’nın Kabûlünün 90. Yıldönümü Dolayısıyla: İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum**, Editör; M. Fatih Andı- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2014.
- Andı, M. Fatih: “Mehmet Âkif’in Dârülfünûn Hocalığı ve Darülfünûn’da Verdiği Edebiyat Dersleri”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Andı, M. Fatih: “Birkaç Çizgi İle Bir Âkif Portresi”, **Mehmet Akif Ersoy**, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi, 2012.
- Andı, M. Fatih: “Medeniyet Dediğin”, **İstiklâl Marşı’nın Kabûlünün 90. Yıldönümü Dolayısıyla: İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum**, Editör; M. Fatih Andı- Hasan Akay, İstanbul, Hat Yayınevi, 2014.
- Aydın, Mehmet: “Mehmet Akif’in Şahsiyeti”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Cerrahoğlu, Ahmed: **Bir İslam Reformatörü: Mehmet Âkif**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1964.

- Cilacı, Osman: “Dua”, **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 9, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Cündioğlu, Dücane: **Bir Kur’ân Şairi Mehmed Âkif ve Kur’ân Meâli**, İstanbul, Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 1995.
- Cündioğlu, Dücane: **Âkif’e Dair**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005.
- Çağrıcı, Mustafa: “Ahlâk”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)**, C.: 2, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989.
- Çantay, Hasan Basri: **Âkifnâme**, İstanbul, Erguvan Yayınevi, 2008.
- Çiftçi, Hasan: “Mizah”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 30, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Doğan, D. Mehmed: **Camideki Şair Mehmed Âkif**, Ankara, Yazar Yayınları, 2013.
- Duran, Hasan;
- Salkın, M. Enes: “Mehmet Akif Ersoy’da İslamcılık ve Milliyetçilik Düşüncesini”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: **Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1989.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: “**İstiklâl Şairi Mehmet Akif Ersoy**”, İstanbul, İSKİ Yayınları, 2002.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: **Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli**, İstanbul, Şûle Yayınları, 2005.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: **Mehmed Âkif Ersoy**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.

- Edip, Eşref: **Mehmed Âkif; Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları**, (Haz.: Fahrettin Gün), İstanbul, Beyan Yayınları, 2011.
- Elmas, Nazım: “Mehmet Akif’in Şiir Estetiği”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Emre, Âkif: “Bir İslâm Şairinin Gelecek Tasavvuru”, **Hece Aylık Dergisi**, S.: 133, Ocak, 2008.
- Ercilasun, Bilge: **Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler 1**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Ersoy, Mehmet Âkif: **Safahat**, (Haz.: Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz), Ankara, Hece Yayınları, 2009.
- Ersoy, Mehmed Âkif: **Kur’an Meali: Fâtîha Sûresi-Berâe Sûresi**, (Haz. Recep Şentürk, Âsım Cüneyd Köksal), İstanbul, Mahya Yayıncılık, Ağustos, 2012.
- Fedai, Özlem: “Eşyaya Hakikati Söyletmek’ Yahut Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Tasvirin İşlevi”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Gariper, Cafer;
- Küçükcoşkun, Yasemin: “Kendi Şiir Anlayışının Dışına Düşmüş Bir Şair: Mehmet Âkif’in Poetik Görüşleri Işığında Sanatına Bir Bakış”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.

- Güvemli, Zahir: **Mehmet Âkif; Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1958.
- Gökçek, Fazıl: **Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.
- Hayber, Abdülkadir: "Mehmed Akif ve Hiciv", **Türk Edebiyatı Dergisi Mehmet Akif Özel Sayısı**, İstanbul, Mart 1983, S. 113.
- Işık, Vahdettin: "Mehmet Akif'in Yaşadığı Dönemin Fikri ve Siyasi Yapısı", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- İmamoğlu, Abdulvahit: "Mehmet Akif'te Medeniyet Kavramı", **İslâmi Araştırmalar**, Ankara, C.: XXI. S. 3. 2010.
- Kabaklı, Ahmet: **Mehmet Âkif**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012.
- Kara, İsmail: **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.
- Karaer, Nihat: "Mehmet Akif ve II. Meşrutiyet", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2008.
- Karakoç, Sezai: **Mehmed Âkif**, İstanbul, Diriliş Yayınları, 2017.
- Karaman, Hüseyin: "Nurettin Topçu'nun Düşünce Dünyasında Mehmet Akif Ersoy", **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.:

- Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Karauğuz, Tâhir: “Büyük Türk Şairi, İlerici İslâm Şair Mehmet Akif Ersoy”, **Çaba Dergisi**, C.: III, S. 33.
- Koçak, Mesut: **Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç’un Eserlerinde Coğrafya, Tarih, Medeniyet Düşüncesi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 213.
- Kuntay, Mithat Cemal: **Mehmed Akif**, İstanbul, L&M Yayınları, 2005.
- Mengi, Mine: “Sehl-i Mümteni”, **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 36. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Mengüşoğlu, Metin Önal: **Müstesna Şair Mehmed Âkif**, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2016.
- Pala, İskender: “Mizah”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 30, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Timurtaş, Faruk Kadri: **Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.
- Tonga, Necati: “Mehmet Âkif Ersoy’un Şiirlerinde Hasbihâl Üslûbu”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Topçu, Nurettin: **Mehmet Âkif**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

- Turna, Murat: “Sezai Karakoç’un Gözüyle Yunus Emre, Mehmet Âkif ve Mevlâna”, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Volume 7/1 Winter 2012.
- Türcan, Talip: “Şeriat”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)**, yıl: 2010, cilt: 38.
- Uyguner, Muzaffer: **Mehmet Akif**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Okay, M. Orhan: **Mehmed Âkif-Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara, 1989.
- Okay, M. Orhan: “Mehmet Âkif’in Karakteri ve Sanatı ”, **Hece Aylık Dergisi**, S.: 133, Ocak, 2008.
- Okay, M. Orhan: **Mehmed Âkif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Ongun, Cemil Sena: **Mehmed Akif; Hayatı, Eserleri ve İdealleri**, İstanbul, Tefeyyüz Kitapevi, 1947.
- Öngören, Reşat: “Tasavvuf”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.: 40, Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Özdemir, Hikmet: “Mehmet Âkif’in Sanatı ve Fikriyatı”, **Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Haz.: Vahdettin Işık), İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Yetiş, Kâzım: **Mehmet Âkif’in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992, S.:6.